

Tartalom

LXV. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM / 2011. AUGUSZTUS

BÁLINT PÉTER	Hogyan lettem hegylakó	3
TANDORI DEZSŐ	Dsida-elérintések, 2011 (Visszatért lovagok; Harum dierum carmina [„Kis cigaretta fátyla”]; Országos eső, Nagycsütörtök; A „Sorsokat írok” c. versre; Csak úgy, „egy halálversre”; Sárba zuhan a nap; Megint csupa kérdés; Közbevetések: Rövid napló; Hideg téli est; Harminc, jaj, ötven, hetven...; Harminc év közelében)	7
LÁSZLÓFFY CSABA	Áldozat (részlet)	14
MIKLYA ZSOLT	Fénylapok padlón, ülésen	23
POTOZKY LÁSZLÓ	Kigyomlálni a jégvirágot	26
VILLÁNYI LÁSZLÓ	Miképpen; Anamorfózis; Hülye álom	32
OLÁH JÁNOS	Fölkel a nap	34
MARKÓ BÉLA	Az oleander halála; Levétel; Mennybemenetel; Ismét az oleander; Vissza a Golgotáról	41
MERCS ISTVÁN	„Iskolás” kanonizáció (Móricz Zsigmond évtizedei az iskolapadban)	47
POMOGÁTS BÉLA	Reményik Sándor és Babits Mihály	58
PÉTER LÁSZLÓ	Szabó Dezső Csíkszentdomokoson	68
KABÁN ANNAMÁRIA	Lelkem sugarában (Fogódzók Dsida Jenő szerelmi költészetének újabb megközelítéséhez)	77
mérlegen		
KOLOZSI ORSOLYA	Szembenézés (Gergely Ágnes: Jonathan Swift éjszakai)	85
TARJÁN TAMÁS	Papírsakk (Spiró György: Tavaszi Tárlat)	89
GAJDÓ ÁGNES	Kortársunk is lehetne (Ferenczes István: Zazpi)	94
HEGEDŰS IMRE JÁNOS	Erdélyi utakon (Pomogáts Béla: Magyar irodalom Erdélyben [1945–1968])	97

80 éves a Szegedi Szabadtéri Játékok

CSIKÓS ILDIKÓ	Hagyományújítás (Buday György és az 1933-as Tragédia a Dóm téren) 105
HOLLÓSI ZSOLT	Szenvedélyes optimizmus (Az ember tragédiája a 80 éves Szegedi Szabadtéri Játékok színpadán) 113
ILLUSZTRÁCIÓK	<p>BUDAY GYÖRGY színpadtervei Az ember tragédiája 1933-as szegedi előadásához a 22, 46., 67., 88. és a 104. oldalon. (Válogatás a REÖK Buday György-kiállításából. A tárlat megtekinthető 2011. július 16. és szeptember 23. között, Szeged, Tisza Lajos krt. 56.)</p> <p>Jelenetek Az ember tragédiája 2011-es szegedi előadásából (fotó: <i>Hollósi Zsolt</i>) a címlapon és a 2., 21., 33., 40., 76., 84., 112. és a 113. oldalon.</p> <p>MIKLOSOVITS LÁSZLÓ: Pomogáts Béla és Sebő Ferenc a 103. oldalon</p>



BÁLINT PÉTER

Hogyan lettem hegylakó



A mai napig, valahányszor csak átmegyek a tokaji hídon, hálát mondok az Istennek azért, hogy háztulajdonos lehetek egy zempléni faluban, a Hegyalja leghíresebb hordókészítőinek településén: Erdőbényén. Nem a birtoklásvágy és gőg mondatja velem a hálát, másról van szó. Amióta hegyi ember (is) lettem, megváltozott a nézőpontom, s egyre inkább a magaménak vallom Voltaire verssorát: „mert hát a földön ott van/ ahol én vagyok, a paradicsom”. Ez a tokaji híd többé nem egy, pontosabban két egymásba torkolló folyó partjait összekötő építményként áll előttem, mint másoknak, akik kedvükre korzónak rajta fel s alá napestig, hogy szomjúságukat oltsák egy hús borpincében, az elviselhetetlen józanságot oszlassák a szenvedélyeket szülő szédülettel. Elöttem olyasfajta szerelőszőnyegnek tűnik, mely összeköti a szárazföldi óceánt az évezredek óta biztonságos rejteket nyújtó hegyekkel. Szemmel ellátni a szárazföldi óceánon is messzire lehet; a fölém hajló égbolt a sötétben is tájékozódást nyújtó csillagokkal: térkép és iránytű, csak használni kell tudni, ahogy eleink tették. Az időnként biztonságos előrehaladásunkat zavaró káprázat és félelem pedig a lelki szemet teszi tisztán látóvá: ez utóbbira nagyobb szükségünk van, mint valaha a szirének kísértése miatt. És a szemem is hozzászokott egyfajta hajós látáshoz, s bár köröttem a világ változott, az árbocrúd tetején lévő kosárból szemléltem színeváltozását. A hegy, persze alföldi embernek éppolyan vonzó, kívánatos, birtokolni vágyott lehet, mint amennyire ridegen taszító, titokzatos és félelmetes. Előítéleteink javarészt az idegenkedésből, megszokásainkhoz ragaszkodásból és az útra kelés borzongásából fakadnak. A vadállatoktól rettegés és a bércek szédülete, a viharverte erdő moraja és a szellemek éhes szája, az eltévelyedés és alázuhanás: megannyi ősidők óta emlegetett metaforikus veszély, ami elriasztja az embert a hegyektől. Kultúrák és hagyományok határán áthajózni mindig lélekpróbáló teljesítmény.

S noha a görögöknek a hajózás a szenvedélyes kaland- és veszélykeresés, felfedezés és látószögbővítés, életmódváltás és remélt révbeérkezés metaforája volt, a másik óceán: az Alföld s benne a szigetként tudott kálomista Róma, a veszteglés és megrekedtség, az elbúvás és köldöknézegetés helyszínévé vált számomra: ladikom megfeneklett. Minden, ami e földi életben fontosnak tűnhet: anyanyelv és képzeletet örökös játékra sarkalló múltbéli emlékek, az asztal sákramentuma és a weberi munka tisztelete: e szigethez kötnek. Nem volt ellenemre sem a hagyománya, sem a magam tágitotta látószöge: az ember minden körülmények kö-

zött maga foglalja el azt az alapállást, ahonnét szertetekint a nagyvilágban. Csak éppen hiányzott valami e sziget-létben: az önnön kertünk műveléséhez szükséges csönd. Bár Descartes még azt vallotta, ha az ember el akar tűnni, hogy magányra leljen, egy nagyváros embersűrűs vadonát kell magának választania. A nagyváros ma is a remeteként élés kiváló búvóhelye lehet, benne a könyvtárakkal, kávézókkal, átjárókkal, alkotói műhelyekkel, testet edző csarnokokkal, ami oly vonzóvá teszi a körülalakók szemében, csak hát a hajóst, a szigeten veszteglés hosszú éveit követően elfogja a vágyakozás valamiféle földi paradicsom után. Nem tudja, merre keresse, s ha odaér, mivel ejti rabul, mi készíti arra, hogy horgonyt vessen, ám szükségét érzi, hogy az álmaiban elképzelt paradicsomra rátaláljon. A vágyakozás idején hallgathattam volna kedvelt francia bölcsesre, a tornyába visszahúzódva magát faggató Montaigne-re is, aki azt írta: nem távolodom el a kikötőtől. Valljam be, már nem is abban a korban voltam, amikor az ember józan ésszel egykönnyen kockára teszi a biztonságát. De egy belső szirénhang mindegyre bővült, s én eltávolodtam és másik kikötőbe érkeztem. Az otthonosság és idegenség viszonyai megváltoztak: zavarban voltam, amikor azt kellett mondanom: hazamegyek. Kétlakivá váltam: az oda- és idehaza nézőpontjai folyton cserélődtek, ellenben magamat látni egyetlen egyből kívántam csupán.

És a jegyzetfüzetembe ilyesmiket írtam. Magamat megismerni a Hegyalján tanultam meg. Én, aki életem túlnyomó részét városi bérlakásban töltöttem, s a saját könyvtáramba zárkóztam be, s könyvekben léteztem, akár egy könyvmoly, negyven éves koromban elodázhatatlan szükségét éreztem, hogy kilépjek e szellemi börtönből, s elvonuljak egy kis faluba, egy magam teremtette birtokra. Nem vagyok botanikus és földművelő, de még vincellér sem. Csodálom és irigylem őket. Ezt a ragaszkodást a kertteremtéshez, az elveszettnek hitt paradicsom utáni vágyakozás élte. Ebből látszik, hogy idealista vagyok: álmodozó és befelé forduló alkat. A paradicsom nem a bőség, a dúskálás értelmében vett jólétet, hanem a szétszórt és elveszni gondolt élményeimben rejtekező éneim összefogását, egy-ségben látását jelenti számomra.

Kiültem a kertemben az almafa alá, s hegytetőről szemléltem a szemközti szőlőket, az erdőbe vezető nyomvonalakat, a munkába menő és megtérő embereket, a szabad akaratukból örökké helyüket váltogató madarakat. Mivel magam voltam, csak magammal társaloghattam, kérdéseim felelet-ígéretben fogantak, s igyekeztem megválaszolni kétségeimet. Messzire néztem, de csak magamba láttam, egyre örvénylőbb mélységekbe zuhantam alá. Az erényről és boldogulásról, a közelségről és társasságról, az arcról és tekintetről, a szembenézés egyenességéről és visszatekintés bátorságáról, a szükről és vágyakozásról, a lelkesültségről és megnyugvásról olyasmiket tudtam meg a szilenciumi órákon, amit korábban a könyvekből elsajátítható bölcsesletnek hittem. S hogy nem voltak nálam, az egyébként mindig kéznél lévő könyveim, csak az eszemre és érzéseimre hagyatkozhattam. Olyan változás következett be gondolkodásomban, mint a sánta éle-

tében, amikor elveszik tőle a mankót: meg kellett tanulnom a saját lábamon járni. És jártam a hegyeket, ha félttem is a rengetegben egyedül bóklászás közben, füttyörészttem vagy korhadtt faágakra léptem, vadakat elijeszteni. Megtanultam melyek az ehető és mérges gombák, s hol találok rejtekhelyüket, és ha kőszáltamban eltévednék, hogyan találok haza. Megértettem a természetes jeleket, noha évtizedek óta semmi mást nem teszek, mint mesterséges nyelvi kódokat fejtek. Létezésem már nemcsak metaforákban volt tetten érhető; bár az évek alatt felgyűlt jegyzeteim átváltozásomról, nézőpontváltásomról adtak számot, de ezek a lenyomatok éppen annyira tanúskodtak rólam, mint újonnan alakult szokásaim. Tudom, mi a kertművelés, s nem értem félre Rousseau kertművelő szándékát, de a magamfajta álmodozónak szüksége van arra is, hogy meghallja a metszésre váró fák szavát, a szomszédhozó virágok sóhaját. S ami az értelem számára hasznos, nem mindig a könyvek forgatása közben válik nyilvánvalóvá. Olykor azt hiszem, legalább annyira benne vagyok az általam ledarált körtéből főzött pálinkában és a feleséggel készített szilvalekvárban, a rántott tinóruban és a meggy-levesben, mint sokat gyomlált írásaimban.

Visszatekintek a híd túlsó pilléréről, mielőtt Tokaj városát átszelve kikötöm felé venném az utat. Tíz esztendeje találtam rá a hegyek övezte falura (melynek nevét már az elmúlt századok német nyelvű útikönyvei is emlegették hideg vizes gyógyfürdője miatt), amikor egy barátomnál időztem néhány napot. Kíváncsiságom addig űzött-hajtott, míg föl nem kerestem tucatnyi eladó házat; hagytam magam vezetni alkalmi révkalauzom, egy hajdani kádár- és parkettás mester által. Csak annyit igyekeztem tudtára adni, hogy: „Inkább kertet szeretnék venni, mint házat, ennyire futja”. Kétkedve-hunyorogva nézett szemközt velem, bajosan tudtam eldönteni baleknak gondol vagy óvatos duhajnak. „Na jó, a kert legyen nagy és a ház pedig szerény, idővel felújítjuk”, s mentegetőzésemet látva, mosolyra szaladt a szája; még meg sem érkeztem, máris legyőztem. „Nem igen ismerlek, gyüttment vagy, s az itteniek szemében az is maradsz. De ha rám bízod magad, az általa választott házból palotát varázsolok neked. Nem kell, hogy városi építész, vagy más okoskodót a nyakamra hozzál, úgysem ért a falusi ember nyelven”. Amikor megmutattam a völgyben fekvő házat (éppen összeomlani készült, s a bennszülött néni jelentős összeget is hajlandó volt engedni az árból, csak hogy máshová költözhessen: városi bérlakásba), s az éppen olyan volt, mint az apjáié, melyben kádárműhelyét berendezte, bizalmat keltően kacsintott. „Jó választás a parasztporta, vastagok a kőfalai”. Noha a mesei ígéret saját képességeim belátása okán gyanakvással töltött el, az arcán megjelenő felelősség-ígéret és bizalom megnyitotta a szívem előtte. Az építkezés hónapjai alatt, hogy új életre kelt a ház (kettőnk szempontjait egyeztettük, mintha fél-fél szemünk látványát egy pontba fókuszáltuk volna), olyannak tűnt előttem az öreg barátom, akár Solness a híres építőmester, aki élete utolsó házába minden tudását és bölcsességét meg akarta valósítani, mielőtt a halál elragadná. „Semmit sem bontunk le, amit a paraszt-

ember egykor hasznosnak gondolt, s mindent kicserélünk, ami felett eljárt az idő”. Így lett a disznóólból fedett terasz, a szélfogó belépőből nyeregretetős előtér, az egérvárta spájzból és döngölt homokos konyhából lakható tágas tér. S minden szűrágta, korhadt faszerkezetet kicserélt: a szelement és másfél tucat szarufát, néhány mestergerendát és a rózsakaput. Fűrészelt, hasított és szegecselt, mindezt ördögi ügyességgel. „Ácsnak nem kell szögmérő” – ezt éppoly hitetlenkedve fogadtam, mint később azon hetvenkedését, hogy „egyetlen lövéssel kilenc fácánt terítettem le”, s hogy elképedésemet látta, már mutatta is a fenyőléceket egymáson csúsztatva azokat a fogásokat, melyeket oly ügyesen alkalmazott, akár egy görög hajóács, hogy különböző szögbe állítva szelje össze a szerkezeteket. Össze is zördültünk néha, amikor önfejűnek tűnt, pedig csak következetes és praktikus volt, a mester szemével nézte a felújításra váró részeket. Mivel magam is önfejű voltam, csak később láthattam be, hogy a bennszülött ácsmesternek akkor is igaza van, ha nincs. Majd lesz: idővel, ami úgyis a kezére játszik. „A tetőt teljesen ledobjuk, patkányfogó, a macskák sem merészkednek alá”, s még hitelezni is hajlandó lett volna, csak hogy bizonyítsa igazát. A többi mestert: a kőművest és asztalost, a kályhást és burkolót úgy igazgatta, mintha mind a műhelyének segédje vagy legénye lett volna. „Az inasokkal keményen kell bánni, máskülönben visszaélnék a bizalommal, apám feszt ezt hajtogatta.” Kora és tekintélye okán szava megfellebbezhetetlen volt, „Hiába kiáltanak Máriát nekem, nincs apelláta”, tudtam ez nekem is szól, s megadtam magam, már csak a palota forgására vártam.

És a ház tíz éve áll; öreg barátomat, aki halála előtt még megmutatta titkos gombászhelyeit, megtanított a borpincében behavazódott hordók kezelésére, s beismerte tévedését az általa kivágásra ítélt diófám ügyében, s szavamat vette, hogy sohasem iszom reduktív bort, tavaly eltemettük. Mindez onnan jutott az eszembe, hogy valamely nap bőrkóstolásra hívtak, s miközben a tokaji borász maradék cukorról meg savtartalomról, a városi ember megváltozott borivási szokásairól és az acéltartály előnyeiről beszélt, eszembe jutott a fogadalmam: nem iszok reduktív bort, csakis gönci hordóban érlelt öreg furmintot vagy száraz szamorodnit. Ragaszkodom a hagyományokhoz: elvégre hegyi ember lettem, aki átkelve az óceánon, sokféle ravaszságot is eltanult. Olyasfélét, melyet egy somlói borász barátom ajánlott egy idős borgazdának, aki arra panaszkodott, hogy a turisták éppen csak bekukkantanak pincéjébe és azt kérdezik: „Bátyám juh farkja van? Nincs? Áh!” – és lenézően legyintve odébbállnak. „Maga csak nyugodtan mondja azt, hogy van, a városi népség úgysem tudja, mi az a juh fark.”

Et la nave va – és a hajó megy; ám a pincében csak olyanokat invitálok meg, akik öreg hordóban érlelt bort isznak, a többieket a borpatikába küldöm pénzt kidobni.



TANDORI DEZSŐ

Dsida-elérintések

2011



Visszatért lovagok

„Akit az éjben senki sem sirat meg,
összeesik”, mondd.
De mondd, kik e bolondok,
akik még odaát
is a Hold elrejtett arculatát
keresik, ezüst tallérokát koldulók?
Vagy lábfej, lábszár, térd, comb
stb. hódolók?
Ahelyett, hogy miként a hód,
rágnák a fakérget, a belet rágnák,
és nem a vágyat rágnák,
– nem mindig, legalább,
nem –, hadd dőljenek e fák,
s ők jussanak tovább,
nem a túlsó partra,
de hogy építőanyagra
stb. tegyenek szert?
Ily hódoltságra az Embert
mi kódolja?
Inkább csak hölgyének és egyebeknek
mehódolna, s tóparti szerenáddal
gyászolna, míg szerelme a teste-náddal
elring, már messze flangál,
s nádból csak a kurutty-kurutty békaiszap
dal száll? Míg nincs e hang már...
Na, nézd meg hát magad, megtért lovag!

Harum dierum carmina („Kis cigaretta fátyla”)

*Kis cigaretta fátyla tetten érve
a tested által, selyemkődű füsttel:
jössz. Ebbe a régi kocsmába,
szemezel kacéran a bádögüsttel:
neked rézzé kifényesítették!
És élvezzük a cigaretta lengő
lepleit, mintha a te hétfátyoltáncod,
igen, az lenne!
Piros-parázs szem, ah, nem nyomorúság,
most még nem. Házromok: háremek,
s hölgyük te vagy, te egyedül.
Csipkeborok vagy csipkebokrok,
és csipkebodrok, és sehogy botorság,
sehogy remény, sehogy ábrándulás,
ki-be, semmi és minden,
fuvolás játékok, ah, cigaretták!
Aztán kórházkocsink
a műtőbe betolják.
Később érezni majd a kint,
kiáll a csó, gége-körül,
másért hörög a hang.
Ó írod cseresznye-szemecske,
rejténéd el a szívem! fogd be fülem,
szól a lélekarang.
Most még itt állunk, összeölelkezve,
a folyó fut alatt,
örök terekbe.*

Országos eső, Nagycsütörtök

*„A nyűg, a lassú
terhes ólomidő lehullt” – majd szerelőt
kell hívni konyhai mosogatóhoz! -,
és Nagycsütörtök országos esőt hoz,
surrannak az ócska autógumik,
és kutyánk felvonyít.
Messze az öröm napos vizétől!
Sál, köpeny, únos-únt öltözködés.*

De még: vetkőzés. Is. Mindig kevés,
és egyre kevesebb. Mégis a tompa borzalmat feledteti,
hogy nyirkos tüzei
sziszegnek az eltaposott halomnak,
mely a tegnap, tegnapelőtt...maholnap.
A ma – kivétel.
Add testeddel, testével.
Finom idegekkel a szembe-sorssal,
míg színpadán meghasad egy-egy oldal,
s a bordó borítások, mind a deszkák
az ólomidőt hozzák, visszahozzák.
Pedig még oly bársonyosan érint,
veled, megint feléd ring...
de kicsoda, de kicsoda?
Sótlan álom, mégis az élet sója,
kicsit még órzi éber angyala.
Épp egy kicsit...
S a vers itt megszakíttatik.

A „Sorsokat írok” c. versre

Sírfatáblám a Göncölszekér rúdja,
füvek emlékútja legyen.
Nőnek, elszáradnak kíméleten
emelnek, szélben bogárkákat, újra.

A bogárkák Boglárkák, Violák,
parti pad támláján vörös köröm,
utánuk egy kavics: kör a körön,
vad ködök falán várom Ilonát.

Nem írok sorsokat? Szigeti parkban
meg is késelhetett volna egy lengyel.
„Még hogy te háltál a feleséggel?
Rágalom!” S cimborák lettünk. Takartan

-kitakartan – hevert egy meztelen test,
valaki mással. Mi vállon-öleltük
egymást, Jacek, Özsén, így-megcsalatra együtt
míg mások hemperegték épp a kettést,

*a késelés ezúttal elmaradt.
Integtettem, ahogy
vitte Jaceket a vonat.
S magam. S néztem, pohár pohárra fogy.*

Csak úgy, „egy halálversre”

*Ne tudj, ne tudj,
csak úgy, csak úgy!
Ne tudj meg úgy,
mondd, hogy: „Nem mondom!”*

*S hogy ezt kibontod,
akár a csontok
a titkok titkán,
messze s itt:
hableányokat ölel Titán,
már csak régészeti leletként.*

*Lásd mindannyian ekként.
Ahogy búcsút lengve mind kevesebb
hamvunk száll, mint egykor hajunk.
Mindenünk-ölelőn árvák vagyunk,
fogunkkal tépnénk fehérről a fehéret,
vagy barnáról a pici feketét.
Ekképp, hogy már akárhova forgok,
egyre kevesebb fogammal csikorgok.*

Sárba zuhan a nap

*Sárba zuhan a nap a tömegsírok napja,
de tömegeket is sírtam alatta,
s jön még lejjebb is.
Míg a Szaharán át
egy árva burnusz nyomja teve hátát,
a színek ordító rendje halott!
Idézlek. S te csak nem is tudhatod.
Nap, jöjj elő, ó süss le, kiáltanak
engem is váró társaid.*



*Értelem-keresése sár akárhol, bármikor,
keresetlen anyag, végét nem lelő Semmi Kor.*

Megint csupa kérdés

*Kéred, mit döngetünk véres ököllel
sok ezer fekete mér föld pántú
kapukat? Pukkanjon inkább dugó, kupak,
gerincünk göggel pattanjon, hiába-árú,
imádjunk apró papucspántokat,
legyünk bár fetisisták:
mindent nekünk! csak az Egyenlítő-mérvúeket ne,
e kapukat! S ne dörömböljünk, ne rázzuk öklünk,
lehessen pár pillanatig
csendben megülnünk,
s feledve testünk-lelkünk
hemperegnünk – s elhemperednünk.*

Közbevetések: Rövid napló

*Báránnyelvéket tartasz óljaidban?
Emlékeid nevükön szólítod?
Ki tudja, meddig és mi a Titok,
s honnét, hogy az ember belehibban?*

*Csillagok fényes esői alatt,
mondod, végül csak álltok, mint a fonnyadt
éjszakára nem váró pirkadat,
s hamarvást Jékely szavai szólnak:*

*Külön tányért tesznek asztalotokhoz
– persze – különböző szerelmeitekhez.
De a napló rövid, s a vége ez lesz:
fakéregbe véstek egy-egy nevet,
vagy márvány-képzületbe, és ez mit hoz
a konyhára? Sorra-sor révület,*

ó, elmúlik velünk, el, veletek,
az eljött pirkadatra fonnyadat hull,
napszak, évszak, s mi-gyönyörű alakból,
mohó szájából: zárul. Jaj, már nem képzelet.

Hideg téli est

Hogy életünk hulló karácsonyfáján
hullt kis lángok lobognak,
ezüst díszekkel partot ér a csónak,
ott kitesz minket. Ám ez mégsem ármány,

igaz, de szerelem se.
Fél-húnyás száll szenedre,
s az meg mi Napra nap
várod, valami végezete lenne

valami dolgodnak. És kettőt érsz el:
egy nappal megint több a szenvedésből,
vagy egy nappal közelebb a halálhoz.
Mikor már senki sincs, kit csónak áthoz,

vissza, végképp lehullt karácsonyfádhoz.

Harminc, jaj, ötven, hetven...

Ez már nem a te címed.
Én szólok, ímett.
Régi szóval: imetten.
Legfeljebb kicsit átékezettem.
étkezde, vétkezde, átékezetted.
Nincs vétek, így a költői világban.
Az étek fogy. Marad az ékezet.
Még maradok kicsit veled,
nézem megélt harmincegy évedet.
Jaj, Kosztolányi is mint tévedett,
hogyan reszketett,
„hogyan életünk csak negyven, ötven, hatvan év”.
Ülök ötvenegy éves léte kis



szobra tövén, a bronz igaz,
a fű igaz...sors, te vagy csak hamis.

Ti itt vagytok velünk ma is.

Harminc év közelében

Hogy hangtalanul gyűltek tárgyaidd
harmincadik éved nagy közelén.
Mit szóljak (nem szólok!) én,
te megriadó fanyar kedvvel
méregetted a könyveket,
melyek az otthont ellepik,
és a könyvjelző szalagok,
az illatszeres üvegcsék,
telegyúrt fiókok, kis kőjelek,
hogyan feléd nőjenek,
lassan beborítsanak,
és gyűrűk, levelek,
fényképek, megőrzött újságlapok,
és felsorolhatatlan.
Csak állsz inkább egy állomáson,
ahol nem búcsúzik még csak egy álom
sem – kiittatok borotok lengyelemmel,
búcsúztasd te Dsida Jenő, szerelmes ember,
engedd vissza neje felé –, magam hadd lebegjek,
mint fogyatkozó képzavaros
kavics, feldobva, az ív csúcsa egyre
lejjebb, vissza mind hamarabb zuhan...
jaj, hadd ne kölcsönözzenek
tőled egyebet, Poétám.
Megyek hozzá, madárkám még vár,
verébnék vél a Kicsi Sánta,
esténként közös csipogása
indul kettős-személyünknek, s a vége:
még földi álmok élébe.

LÁSZLÓFFY CSABA

Áldozat

(RÉSZLET)



Petra naplója

(Álomban)

Meztelenül repültem egy macskaköves térség felett. Az óbudai tájra emlékeztetett (csak épp a Duna nem hömpölygött a közelében), ahová apus vitt el magával egyszer, hogy megkeressük a kiskocsmát, amelyiknek valamikor Krúdy Gyula volt a törzsvendége. Jártunk is az ő nevére elnevezett fogadóban, somlói galuskát rendeltem és hozzá a „korabeli” gyermekslágerből ismert *Bambit*, apus beérte egy pohár soproni kékfrankossal. Ahogy továbbrepültem, a macskaköveken, mint holmi kitömött bábuk, terebélyes, paraszteszizmás, bőrmellényes zöldséges kofák kínálgatták portékájukat. Az egyik, nagy, hamvaszöld salátafejekkel megpakott kosarat egy görkorcsolyájával sebesen száguldó siheder felborította, ahogy gúnyos tekintettel visszafordult s mintha rám kacsintott volna, „újsütetű” barátomat ismertem föl benne. Nem elég, hogy a kiborult portéka a falánk alkudozók szabad prédájává vált, de isten bizony amiatt is izgultam, apus nehogy észrevegye, hogy ismerjük egymást, s főleg azt, hogy milyen stramm megjelenésű, hozzámm képest mindenképp fiatal férfival szemezek.

Aztán mintha felriadtam volna; habár álomban történt továbbra is minden: teafüvel benőtt mezőkön kanyarogtunk, talán vonatban ültünk, egymás kezét fogva, én a kócos fejemmel az ő izmos vállán, és azon derültünk, hogy kinn a milicisták és a sáros képű s zubbonyú bakák (csupa egyenruhás pofa) botokkal üldözték a vadnyulakat. Tudtam, hogy be kell szolgáltatni – már azokat is; anyám forttyogott a kemence mellett, hogy: nem elég, hogy fél vajat, hét tojást és egy galambnagyságú fagyasztott csirkét kapunk jegyre egy hónapra, még a nyulakat is elrekvirálják tőlünk; s az apád leveleit úgyszintén, ha egyáltalán meg nem ütötte még a guta, ott, ahová meglógott családi kötelezettségei elől!... Egy kecskeszakállas „vén lóköttő” (ahogy anyám szokta mondani) a templom előtt (talán a Szent Péter templom volt – ezt még apus szertelen beszélyéből megjegyeztem – a legrégibb Budán), szóval egy hadifogoly kinézésű trottyos alak tüzet rakott, és szalonnát kezdett sütni; én akkor már a templom imbolygó kupolájára figyeltem, a szabadtéri szalonnasütés csípős, vékony füstje odáig szállt fel.

Ez Tata, a te nagyapád – nem látod? –, megjárta a hadifogságot; a tatár aszszonyok szegfűszeges cipóját tartja a kezében! S már sejtettem, hogy miért foly-
nak le a zsircsepek, mint a könnyek, nagyapám gyéren nőtt szakálláról a szegfű-
szeges kenyérre...

(Ébren)

Felöltöztem, két meleg alsót és dupla harisnyanadrágot húztam magamra a fagyos időben; mégis feszélyezetten mentem végig az utcánkon, még az álom járt az eszemben, repülésem az időben (de mit jelenthet vajon, hogy meztele-
nül?); szerencsére keveset kell köszönni. Korán sötétedett. A hosszú póznák és a vékonydongájú költők, kéregetők csupasz, illúziótlan látványa fogadott ezúttal is. Kísérteties ívlámpafényben munkanélküliségben(ből) élő izomkolosszusok. Ígé-
retes férfiak (nekem is került egy már, mosolyodtam el legbelül), s nem törődtem többé a külföldi kocsik körül ácsorgó, közben el-elcsukló hangú vagy a turistákat pimaszul átverő dollárlovagokkal, pedig jó lett volna előnyösen beváltani apám karácsonyra küldött valutáját.

A nyúlós ködben utánam szólt valaki: „Nem engem keres a kisasszony? Dol-
csi, Euró?... Én többet adok, mint ezek a bunkók, a bankóiért!” S a kis átjáró ut-
cában eltűnt nehéz fiúk után sandítva pózosan villogtatott meg valamit (késpen-
gét?) a kirakatsfényben.

A testi gyönyörökön kívül mit nyújthatunk még egymásnak? Két csökkent lélek
(vagy jobb, ha csak a magam nevében beszélek; a futó, alkalmi szeretkezők:
„szeánszok” – vallomásban, vallatásban is volt részem elég! – bizalmatlanná tet-
tek, ha cinikussá nem is).

Mintha szégyellné a gyöngédséget. Azt képzelem, hogy férfiassága vall szé-
gyent?...

Vagy talán a fölfedezéstől viszolyog, lévén, hogy rájött: fizikai lényemnek
(s a *lelkinek is* – ha van ilyen?!) minden millimétere idegen anyagokkal telítő-
dött; főleg az idegsejtjeim.

Mint egy rongybaba, akit bárki ölébe vehet!... Ez is én voltam?

A minket megelőző nemzedék primitív előítéletei igenis felborzolták öntuda-
tomat. A „bukott nőnek” minimális esély sem adatott meg, hogy rendes családot
alapítson, fátylat boríthasson *megesettségére*. Az út az éjjeli bártól a rendőrszo-
báig nem tűnt olyan borzasztónak számomra, mint a szolid életű, rendes („úri”) családok közvetlen szomszédságában élni. A megvető pillantások keresztüztüében
nap mint nap elviselni a megalázott állapotot, Pfu!... A férfiak azért valahogy
másak; ha nem nevezhető is lovagiasságnak, de több vagányság (cinkosság) van
bennük, manapság legalábbis. Egyik-másik férfitársamtól azt is megtanul-
tam, hogy semmi sem olyan fontos az életben, mint a szerelem. (Többnyire, igaz,
ezen a nemes patinájú fogalmon csak gátlástalan szexpartneri kapcsolatot ér-
tettek.)

(A liftben)

A fülkerácsba kapaszkodva hirtelen ölbe kapott, lerántotta rólam a szoknyát, és előbb kezével, majd vesszőjével lábam közé hatolt.

Ilyen éles fájdalmat rég nem éreztem. Volt mikor azt képzeltem, ennyi elég, hogy egy nő elveszítse az eszméletét. Most meglepődtem, az ajkamba haraptam; de hagytam.

Mikor kiléptünk a liftből, remegett a térde, s jobbágyalázattal kereste távolba néző, dacos tekintetemet.

(Az ünnepi köntös mögött)

Az indulatok miféle sötét kígyói fészkelnek ebben a férfiszívben? Ha az idő megfoszt minket ettől az öröknek hitt verőfénytől s mindattól, amit szerelemnek érzünk, mi lesz?...

Eszembe jutott egyik, még a gimnáziumpadban mellém szegődött barátnóm („Ribike” volt a neve), aki balettbugyis magabiztossággal ugrálta körül, gerincet próbára tevő helyzetekben is, az acélakaratúnak hitt tanár bácsikat, még az igazgatót is – többnapos kirándulásokon, sőt az alkohalmámorból egyenesen a vizsgálati fogságba hajló „lázgörbe” boldog áldozataként... (Ó, holtbiztos, extázisba jött volna a liftben!)

Ma este (sunyi kis bosszú lenne? – állítólag a macska ilyen: ha bántják, legközelebb gazdájába is belemélyeszi karmait) – hagytam, hogy a hátamra fektessen, s amikor éreztem, hogy begerjed és rugózni vágyó testével rám ereszkedik, derekam minden erejét megfeszítve ledobtam magamról.

(Beismerés)

Nem tagadja, hogy a vékony lányok türelmetlen tekintetétől nőni szokott benne a paráznság vágya.

„Én, a kacér nő kissé becsípve, és te, az éles eszű, prédára leső hím!... Szerinted ez volt az első este forgatókönyve?”

Kuncog, blablázik (valami olyasmit akar nekem beadni, hogy a férfiszerep a történelemben, akárcsak a vele összenőtt lóé: hivatás!) – de nem esküdözik, nem ígér fűt-fát. Valahol éretlenebbnek találom saját magamnál. („Férfi a neved!...”) Gúnyos mosolyt erőltetek a számra. Erőt kell vennem ellágyulásomon.

Megérintem érzéki száját, és száraz szemmel faképnél hagyom; magamra zárom a fürdőszobaajtót. Várom, hogy dörömbölgjön.

(Freud, segíts!)

Valamilyen megmagyarázhatatlan, eddig ismeretlen büntudat. Mint lánykóromban, amikor a barátnóm, Zsuzsika, pisze orrával hozzám bújva faggatni kezdett, hogy mikor vesztettem el a szüzességemet. Bőröm hideg és nyirkos lett, szerettem volna feloldódni egy bizalmas, forró, vagy bár ijedt kis suttogásban, meg-

osztani vele a titkot... De hallgattam, és napokig fáradtnak s megalázottnak éreztem magam.

Eddig azt hittem, a választékos férfiakra bukok. Az első „tüneményes” éjszakan (mennyire illik ide ez a szó!) viselkedésében nem volt semmi megejtő könynyedség, semmi elegancia. A keserű vigyor, a ködös tekintet máskor riasztott.

...Úgy látszik, egészen meghülyített. Azért én sem vagyok éppen kis, cincogó, csúnyácska egér! S annyit örök idők óta tudok, hogy a csók ízétől függ minden. Érdekes, hogy azon az éjjelen milyen hamar sor került az ágyjelenetre (pedig eddig sikerült leráznom bárkit, aki csak úgy ukmukfukk szobára akart vinni), még mielőtt eljutottunk volna a csókiig. (Most már tudom, milyen fogaimmal felhasított szája, s a vér édes íze nyelvemen!) Ha végig túszként kezelt volna, talán elhinném, hogy eszébe sem jutott megcsókolni alibire kiszemelt áldozatát.

Akinek csak úgy kedvtelésből átvághatta volna a torkát.

(A te poklod. Az én poklom)

Pletykáltak rólad, nem tagadom. Egyik alkalommal valamilyen orosz bandát emlegettél nekem te is, s arcod mézsfehérré vált. Ebben a locsogó, kaotikus világban, őszintén bevallom, nem is volt olyan feltűnő számomra. HENCEGÉSNEK IS VEHETTEM egy kicsit; meg aztán nem sokat törődtem én az elején a hibáiddal, hogy hány kimondatlan titkod van, akár csak nemzedékednek, s az előttünk vagy az utánunk jövő nemzedéknek. Örültem, ha láttam, hogy elkínzott arcod szukaölemben felhevülve megadó kifejezést öltött. Nem törődtem én még akkor az árnyékvilágból jött üzenetekkel, hát még azzal, hogy, teszem azt, bibircsókot vagy golyvát fedezek föl határozottan szép, telivér fejedem.

Csak később tört rám a szorongás, hogy a fájdalmas gyönyört, az elernyedést lelki üresség követheti ismét – s valami, ami alig kezdődött el, egy kéjes rándulás után véget ér, és folytatódik a nyomasztó egyedüllét.

Ne hidd, hogy valaha is félttem tőled.

„Az én poklom Erdély pokla” – mondtad, vagy idézted valahonnan, s ez engem (hülye tyúkot) megnyugtatott. Én az elfojtott érzésekből következtettem tulajdonképpeni identitásomra. Magyarságtudatom akkor – leginkább olyankor – ütött szíven, mikor végimentünk egy átkeresztelt nevű, régi sikátoron, amely újabban egy regáti fürdőhely nevét viselte, s te fázósan szorítottad kezemet a melledhez. Vagy amikor arról meséltél, hogy a szakadott japán lámpaernyők sárgás fénye alatt ülve értetted meg, hogy miért féltette úgy nagyanyád kedvenc kollekcióját, a Tolnai Világlapját...

De ezt is tőled hallottam: „Szűk térben mozogva, szüleink emlékével, egy nem létező világot hazudunk magunknak, vagy csak kitalálunk... Aztán egy reggel, valami szokatlanra éhes vággyal ébredsz, tekinteted józanul átsiklik az öreg bútorok poros felületén, és fellázadsz.” Meg azt, hogy: "Na és, amikor magyar a magyarral!... Nem fogod elhinni: A nagybátyám nem tudta visszaszerezni még a há-

zát Gyergyóban. Jogos örökségét. Formálisan belerokkant a pereskedésbe. Egyik volt osztálytársam újságíró a Székelyföldön. «Ha elmesélem, nem fogod elhinni!» – kezdem neki mondani. «Elképzelem» – szakít félbe. »Te viccelsz velem... Vagy le akarsz rázni?!« «Megnyugtatlak, hogy egy idő óta a legszörnyűbb dolgokat is el tudom képzelni. De hiába írom meg.»

Én csak néztelek (bozontos szemöldököd mintha táncot járt volna közben) és hallgattalak, s az volt az érzésem, hogy, lám, megtaláltam a választ a belém nevelt gyengeségre.

„Lassan te is meg fogod érteni – motyogtam –, hogy számomra a legtartósabb családi hagyomány egy rózsatő, egy tulipánhagyma, egy hárs vagy egy magunk ültette kerti fenyőfa árnyéka.”

„S a nagyapád szobraival mi lesz?” Rajtaütéseidtől mindig megállt bennem a szó.

(Rejtélyes fölény)

Zavart a szépséged rejtélyes bája – fölényes férfiassága. A természet pazarló erejére ismertem benned, s ez növelni látszott komplexusomat. Zavarom sokszor valósággal felbőszített; a világvége eljövételétől sem féltem már.

Valaki, aki ismert téged, és – az ő kifejezésével élve: „meglehetősen intim helyzetben” – együtt látott minket, megsúgta nekem, hogy egyik volt szerelmed állítása szerint kábítószerügyekbe is belekeveredtél... A csaj a frász miatt volt kénytelen szakítani veled.

Anyámnak egykori idős barátnője, hegedűtanárnő (disznóöléskor egy fél felvagdalt szamarat akaszt be a kamarájába, feldolgozva – kolbász, véres, májas, szamárfő-sajt, a tepertő nyilván kevesebb: a böllérek mindenről gondoskodik), szóval ez az idős hölgy megállít az utcán, szinte rám förmed: „Hagyd a kábítószeres stricit! Boldoguljon nélküled!” Irtó mérges lettem; szó nélkül faképnél hagytam. Aztán a púpos vénkisasszony után kiáltottam mégis: „Drog a pofátokba!”

Mire hazavánszorogtam, és leültem a sivár konyhaszékre, már magamat sajnáltam. Hogy: miféle rejtélyt adott fel nekem az élet?!

Amióta téged beidéztek (ezt azért mégsem hallgathattad el előttem), sokszor eszembe jut, amit zavaros álmaidról mondtál egyszer: „Amióta a terroristák paradicsoma kezd közelebb kerülni szülővárosomhoz, ártatlan dilettánsként keresem a kibúvót. De lehet-e menekülni a fátum elől, Petra?... A profik, akik a Kaukázusban felcsíptek, ha tudnák, hogy mit élek át azóta, a markukba röhögnének!”

Egy idő óta az elkerülhetetlen csalódás árnyéka kísér. Egyfajta, a korcsosuló lét korlátjaiba beletörődő büntudat terhel engem is.

(Mióta mondom már, hogy a szállodaszoba-ablakon át az a zuhanás nekem volt nagyobb megrázkódtatás.)

(Költözködni kellett)

A régi házból. Fizikailag, lehet, ez is megviselt.

Mozgásba lendült a teherautó. Én hátul, az ócska bútorokba kapaszkodva; a kanyarokban kóválygott a gyomrom. A fő szállítmány az elveszett világ egy darabkája volt: néhány fa- és kőszobor; nem szerettem volna megválni nagyapám földi emlékeitől. (Majd üzenek neki az Interneten, és megköszönöm őket.) Két görög figura, jórészt utáncolat; s a reliefek: a kortársairól készült karikatúrák. Ahogy te mondtad: magánkiállítás meghitt darabjai lehetnének; főleg a kis bronz dombormű: anyám portréja. Nagyapám nem emlékműveket és térszobrokat készített... Na, és a kedvencem: a festett szélkakas. Ha lesz házam, felrakom majd a cseréptetőre, hogy kukorékolásával elűzze a viharfellegeket.

(Meggérted a kezemet?)

A naplóirás emiatt szünetelt.

Jobb volt talán, amikor korhortalak, hogy valóságos kultuszt csinálsz a rossz emlékeidből; s ahogy a gyerekek betyárt-pandúrt játszanak, te képzelt gyilkosok és áldozatok közt fekszel s kelsz. Nem hittem el, hogy depressziós volnál; azokat nem jellemzi derű, az élet kalandját firtató ébrenlét... A normális munkavágyról egyelőre nem beszélek.

De elbizonytalanodom a gondolattól, hogy én vajon milyen vagyok.

Egy verset találtam a holmid közt; a te kézírásod:

Milyennek látod?

*Hidegnek? Forrónak? – a nőt!
Pogány, istentelen? Vagy inkább
isteni! (Oltárképnél tisztább,
míg meg nem érintetted őt.)*

*Gyermeteg szív, mit ér az agy?! –
Óceánhullámok dobálnak,
s te közben mégis rabja vagy
egy róla költött hazugságnak.*

Lubickolunk a jóvátehetetlen partján az apályban. Én, a cafka – te, a „banditakoponya”!...

„Ki az az ember, aki teljes joggal a birtokába vett?... És mennyi a keresete?!” – Ez egy síron túli hang már, nyugi. (A szüleim szerelmi „sztórijáról” különben is a legjobb hallgatni.)

Anyuka önfejű, akaratos teremtés volt, gyűlölte a korlátok közé szorító életet; a mosatlan edények közt s a sorban állás sivár óráiban is szinte megszállott indulattal sulykolta belém a hitet, hogy: „Meglásd, sokat fogsz utazni, festői tájakon,

gyönyörű városok ódon utcáin csavarogsz majd szabadon, ahová én hiába vágytam...”

Engem is mindig izgattak a könyvek, az útleírások térképek, akárcsak téged. Egyszer egy régi atlasz került a kezembe, s lelkileg már fel is készültem egy nagyobb utazásra, ha nem is földkörülire, amikor apus kint maradt Nyugaton, megszökött, s én többé nem kaptam útlevelet. Az ő önzése meggyűlöltette velem nem csak Belgiumot.

Az elvágódás túl direkt, gonosz szó nekem. De a sóvárgásod: falura költözni – „el innen, messzire az egymás hátán élők között” – szíven ütött. A kender- és kukoricatábla, a réti szénaillat... Bár az is igaz: ki olyan bolond ma, hogy fűrj után leskelődjék, vagy a kapapengés visszhangjára füleljen; mint te a néptelen múzeumban?

Kapaszkodtam volna, amíg lehetett az idillbe.

Elnéztem, milyen szívós élni akarással nyújtja a fény felé fejét a sok, lankadásra ítélt, poros virág.

(Nincs még címe)

Mondtam, hogy terhes vagyok. Belelovaltad magad.

„Mitől félsz!... Nemes génekkal megáldott, kiválasztott apja van. (Lásd: ére nyek kincses háza!) – szavaltad. – Ha még nem is törvényes férjed... de nem az ördög bújt beléd, hogy fattyút szüljél!”

És fennköltén olvasni kezdél egy istenekről, emberekről szóló, ábrákkal teli könyvből: „Méhének áldott gyümölcse, a magzat már mindenektől felmagasztosodott... Egészséges táplálék, puha ágy, csupa nyugalom... Itt van, ha kell: szüléskönllyítő és tágító hatások...” S már megtervezted a csecsemő jövőjét is.

Ha rossz irányba indulsz meg, vissza kell fordulni.

De vissza lehet-e fordítani azt, aki összeszorított ököllel fut melletted, s te az agyvelődben érzed, ahogy a karjában ráng az izom?!...

Mit tudsz te rólam?... Volt veszítésem is, nem csupán a kaparások.

A terhesség igaz volt. De csak amikor mondtam.

Ezért aztán a vers még jobban szíven ütött. A „költött hazugság”!... Éppen ettől tartottam. Te erősen át szoktál élni mindent: szégyent, bűnt... képzelt örököket.

A veszély megsejtése már riasztó erővel szokott rám hatni.

Az elpusztított kert helyén hanyatt dőlt fák, meg egy ajtókeret. Futottam; a talpam alatt égő üszök... És akkor a vörös izzásban megláttam! (Nem álom volt, inkább szörnyű látomás, melyet a szívem legsötétebb mélyén rejtegettem.) Borzalmas nyeldeklőjével viczorított felém a lóképű szörnyeteg. Se lába, se keze, se fülecskéje a csecsemőnek... Patkányok röpködtek torz feje körül a levegőben, mint parittyakövek. Bömbölt a tivornyázó társaság, az eperfa árnyéka ránk borult, de azt a vinnyogást semmi sem tudta elnémítani.

Érdemtelenül kaptuk volna a teremtéstől azt, ami kettőből eggyé idomított?...
Örvénylésünk egy hosszú pillanattal összeért.

Egy tavasz van csak rövid életünkben, elvirít gyorsan...

S ha gyümölcsstelen volt?... – Csaló látszatok. („Iskolás” ihleted száll fejemre, Vörösmarty!) Minden elpusztul, de nem születik újra minden... Kiszakított gyökér, jaj, hányszor átléptelek!

Amilyen oktanul pazaroljuk el fiatalságunkat, éppoly oktalanság hinni, hogy mindenre van megoldás.

Különböző magatartásformákat erőltetünk magunkra... Még ha sikerül is teljesen eltávolodni önmagunktól, senkit sem lehet magyarázatokkal meggyógyítani. Még egy lábtörés vagy vakbélgyulladás esetében sem.

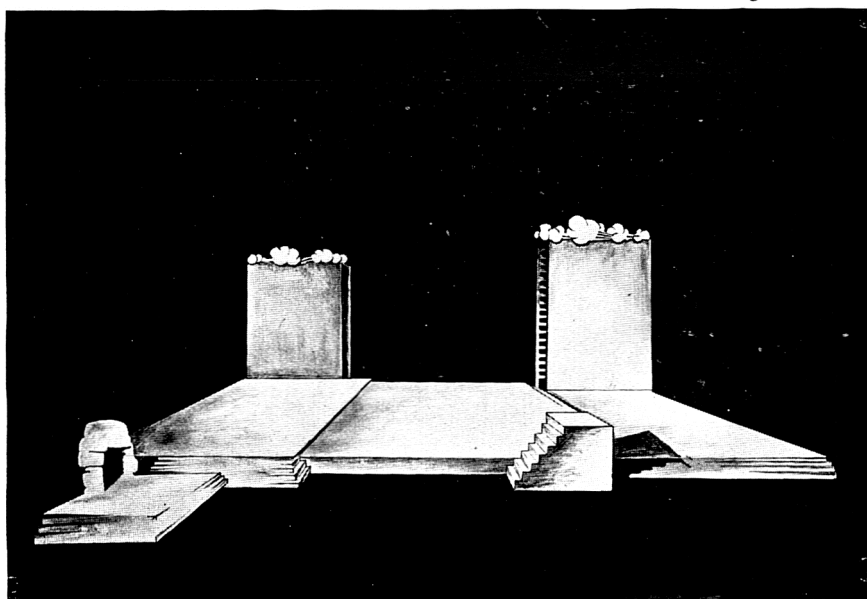
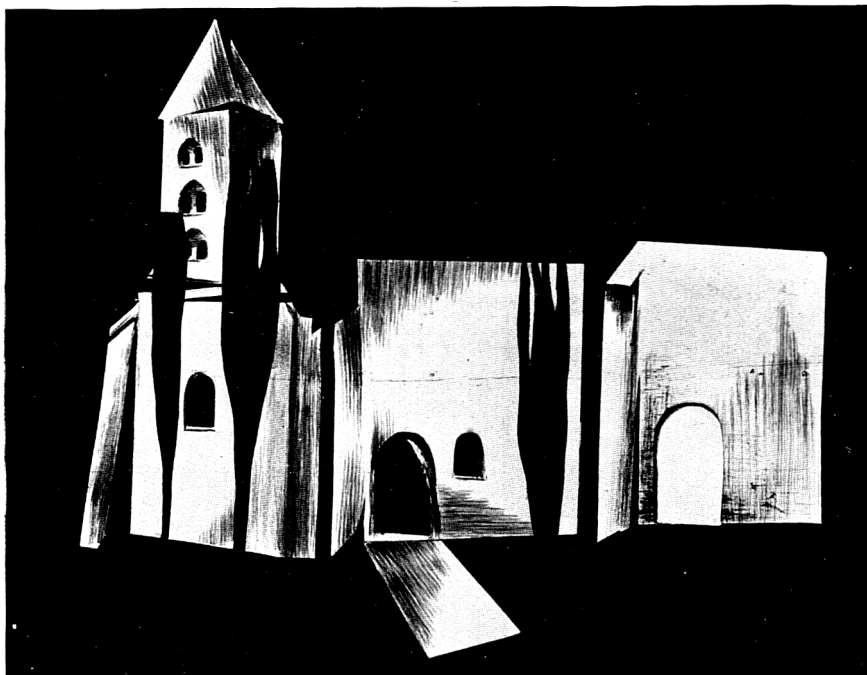
Létezik-e egyáltalán gyógyulás?... Gondolok az olyan sokat vitatott lélekre.

Nem hiszem.

Már csak az idiotizmus jeges sugarai. S a kertitörpe-sötétségből kivágott ragacsos üresség.

Mikor lesz vége?...





FENT: VÁZLAT A BIZÁNCI SZÍNHEZ, LENT: AZ ALAPSZÍNPAD SZERKEZETE

MIKLYA ZSOLT

Fénylapok padlón, ülésen

*Híd lábát hurkolja körül,
lépésben rajzol ómegát
a villamos a föld alatt,
s amíg az íven áthalad,
alef két szára hajlik át
a hídon, lánc-hídon, fölül.*

*

*Felriadsz. Körötted szétszórt
fénylapok padlón, ülésen.
Csak elbóbiskoltál kicsit.
Sínek hintázzák a kocsit,
visz a vonat, lehetnél résen
jobban is, bírva a tempót.*

*

*Lódenkabát Szeged felé
utazik Kelet-Európa
szegén. Megsárgult könyvjelző,
hű papírdarabka áll őrt,
benne hagyott útjelző tábla,
fölötte eltévedt egyén.*

*

*Közös még az ágy, kettészelt
takarótok illeszthető.
Fénymintás tapéta meszelt
falon csak arra vár, szeget
üss belé, s mit széttört az idő,
a tányért akaszd fel végre.*

*

*Figyelemmegosztás nélkül
életveszélyes minden napod.
A hatalommegosztás sem
tökéletes. Nem kapod meg,
tessék, szenvedhetsz megint, jó
esetben is más elégül.*

*

*Pozícióharc. Ki kivel
vetkezik. Billeget. Bólogat.
Ki bír el farkán tele vödröt.
S ami korábban fel sem ötlött,
szolgál két-három-négy urat.
Kit hámol. És kivel hímel.*

*

*Talán az égi tintapatron
utolsó színei, mielőtt
a készülék jelez: tintája
rögvest kifogyóban. Talán a
reménysugarakat terelő
juhász, szúre alól kiszól.*

*

*Szűrte a hangokat elébb,
ahogy forró tea páráját
szokta, a fogai között.
Elgondolkodva gyönyörködött,
lenyűgözte a csend. Minden át-
menet nélkül fordult feléd.*

*

*Műteremárnyék válladon,
megérint rajta egy pókot,
szállal érkezett, szálazna
tovább, de vár még, kívárja
a pillanatot, amikor
észreveszed, és vállalod.*

*



*Csillagokat másolsz, három
csillag, elválaszt, összeköt,
féligáteresztő, féleresz,
ereszt is, nem is, te lehetsz
a következő áldozat. Öt
kis kavics a zsebbe, míg várod.*

*

*Üveghutában készült opál
tejüveg. Kis tejüvegcsék
legkedvesebb fűszereidnek.
Zacskóban marad a többi, meg
dobozban, minek öntenéd
át, gyorsan elfogy, diffundál.*

*

*Kis fehér kavicsra írod.
Szóalak pattan a tükrön,
jelentés süllyed, vagy fordítva?
Kettévált jelenés. Titkodat
víz rejti. Túlélőösztön
visz – kavics íve – a hídon.*

POTOZKY LÁSZLÓ

Kigyomlálni a jégvirágot



Klau számára az este azzal kezdődött, hogy egyszer, amikor a bárpult előtt ülve jobbra fordult, a szomszédos szék már nem állt üresen. Valaki lehozta neki a csillagos eget, gondolta, és valóban, a szeme elé gyülemlett homályon keresztül úgy tetszett, egy ember nagyságú karácsonyfadisz ül mellette. Orcáit, szemét csillámpor emelte ki az alagsori szórakozóhely félhomályából, mélynyakú trikója mellső részén csokornyakkendős nyúlfej, hátulján pedig egy hatvankilences számjegy virított; nadrágján térdtől derékig nonfiguratív elrendezett csillámpikkelyek indáztak, csizmája orrán drágakőutánzatok bontották bogánccsá az odahulló fénysugarakat.

Biztos kudarcra ítélt próbálkozás lett volna abban a veszett hangzavarban megszólítani, Klau más közeledési utat választott: melléje könyökölt a pultra, és lassan szélesíteni kezdte könyökterpeszét. Már csak egy arasz hiányzott a véletlennek álcázott figyelemfelkeltő érintésig, amely után elnézést lehet kérni és beszélgetést kezdeményezni, amikor a pultos közbeszölt.

– Csak egy pillanatra, amíg letörlöm a pultot.

Gyorsan végzett, Klau mégsem könyökölhetett vissza előbbi helyzetébe, mert azt inkább nyílt támadásnak, mint ártatlan ismerkedési szándéknak vélné a nő. Kezdte újból, de most még annyira sem jutott, mint először: a nő sört rendelt, a pultos pedig középük tette le a korsót elvágva az egyetlen lehetséges utat. Klau csüggedten visszavonult.

Öngyújtó kattant a nő kezében. Klau a zsebéhez kapott, és kihúzott egy szálat az ilyen alkalmakra bekészített csomag cigarettából. Amúgy nem dohányzott, de minden eshetőségre föl volt készülve, egyetlen ismerkedési lehetőséget sem szalaszthatott el.

– Kérhetek egy tüzet? – fordult oda a nőhöz. Megkeccentette a hanyagul eléje csúsztatott gyújtót, majd visszaadta. – Köszönöm. – A nő rápillantott a szeme sarkából, majd elutasító szótlanúsággal dohányzott tovább.

Klau a bárszék merevítőlécére emelte a lábát, térdére támaszkodva, állát előreszegve füstölt, igyekezett minél közömbösebbnek mutatkozni. Szemével olyan tárgyat keresett, amelyen megállapodva elrévedhet a tekintete, érezte, most is melléfogott, elszívja még ezt a rohadt cigarettát, utána pedig megy, a francba az egészszel. De ekkor olyasmi történt, amire legmerészebb álmaiban sem számított volna.

– Tessék, nyomd ki ebben – tolt eléje a nő egy hamutartót.

Kialudt cigarettáján jó kétujjnyi hamuoszlop kókadozott, amely az első mozdulattól a nadrágjára omlott. A nő, mint aki semmi különös jelentőséget nem tulajdonít a gesztusnak, kifordított kézfejének egy laza mozdulatával lesöpörte. Klau megborzongott a pattogzó lakkozású, repedezett körmök érintésétől.

– Iszunk valamit – mondta a nő. Szavai valahol a kijelentés és kérdés közötti senkiföldjén nyertek értelmet.

Nem emlékezett, hogyan kerültek a vodkák a pultra, és arra sem, hogyan ürültek a poharak. Beszélgetésük minden időbeli dimenzióját elvesztette, csak villanásnyi, három-négy kockából álló képsorok maradtak meg belőle Klau emlékezetében. Közülük egyik, amikor a pult fölött világító hangulatfények felfedték a nő szeplős, ráncok szabdalta mellkasát, és azon egy tenyérnyi, fekete foltot, amely Klaunak leginkább egy összegyűrt füzetlapon ejtett óriás-tintapacát juttatott eszébe.

– Az mi? – kérdezte.

– Tetoválás.

– És mit ábrázol?

– Semmit.

– Semmit?

– Semmit. Csak úgy van. Rég csináltattam, kicsit elmosódott már. Ki fogom javíttatni, és hozzávarratok még valamit.

Klaunak az is feltűnt, a nő csupán egyik fülében visel fülbevalót, a másikban lyuk helyett hosszúkás hasadék osztotta ketté a cimpát.

– Mi történt a füleddel?

– Hát kiszakadt a fülbevalóm.

– Hogyhogy?

– A barátnóm – felelte a nő.

– Kitépte?

– Igen. De majd újraszúratom a barátnőmmel.

– Mi van?!

– Ne félj, nem azzal, amelyik kitépte.

Később a nő kiment a vécére. Klau a pultra ejtette a fejét, bámulta az italreklámokat, és aggódott, hogy vajon visszajön-e. Nem bírt tétlenül várakozni, ő is kivonszolta magát a mosdóba. Visszafelé óvszert vett az automatából. Volt ugyan egy a tárcájában, de az biztosan használhatatlanná érett már sokéves csomagolásában.

– Azt hittem, leléptél – mondta a bárpult előtt várakozó nő. – Megyünk – jelentette ki ugyanazon a hangon, amelyen az italozást kezdeményezte.

Klau hosszasan meredt a ruhatáros borotvált fején csillogó lámpafényre, majd észbekapott, és nyújtotta a sorszámát. A tojásfejű keresés nélkül adott ki egy kábátot.

– Ez nem az enyém – mondta Klau.

– Semmi baj! – nevetett a nő, és átkutatta a zsebeit. – Semmi baj! – ismételte, és visszanyújtotta a ruhatárosnak a kabátot, aki hamarosan kiadott egy másikat, ezúttal a Klauét.

– Ez jó lesz? – dörmögte a kopasz.

– Jó kell hogy legyen! – kacarászott a nő.

A szórakozóhely lejárata egy belső udvarból nyílt. Párok fogdosták egymást a falnak dőlve, mások a kövezeten ültek vagy feküdtek, néhányan hánytak.

– Szusszanjunk meg egy percre – lihegte a nő, miután felértek a lépcsőn.

Klau szívesen döntötte a hátát a falnak, támasz nélkül nem tudott már egy helyben állni. Férfibeszéd riasztotta meg a közelből:

– Minden rendben lesz?

Kopasz fej körvonalait mosta el az előgomolygó lehelet, a ruhatáros Klau arcába fúrta a tekintetét. A nő is végigmérte őt, és csak utána felelt.

– Persze. Menj csak vissza, megvagyunk mi. Ugye?

Klau az utcára kiérve taxiba akart ülni, de a nő ellenkezett:

– Hozzám megyünk, az nincs messze gyalog se.

Hótorlaszok magasodtak a járda szélén, a feltámadó szél leheletnyi rétegeket kapott fel a tetejükről; hogy az elragadott hó, vagy a nő műszőrme-bundája surrog-e olyan sejtelmesen, Klau nem tudta eldönteni.

– Most próbálj egy kicsit egyenesen járni – karolt belé hirtelen a nő.

Kék fény lüktetett az úttesten, lomha kerekék nyomták szét maguk előtt a latyakot.

– Már rég nem csinálnak semmit, ha részegét látnak – motyogta Klau.

– Azért jobb, ha nem vesznek észre.

Valami nincsen rendjén ezzel a nővel – derengett fel Klauban, de túl részeg volt ahhoz, hogy gyökeret verhessen benne a kétely.

– Anyám is ilyen parfümöt használ – mondta később, miután a kocsmá füstjének utolsó foszlánya is kitakarodott az orrából.

– Tényleg?

– Ilyenekkel házal és fújja is magát.

– Ki tudja, talán én is tőle vettem.

– Mért, te hol laksz? – kérdezte Klau, választ viszont nem kapott.

A pályaudvar előtt a nő bevonszolta egy éjjelnappaliba. Három negyedliteres vodkát kért az elárusítótól.

– Én nem iszom ma többet – mondta Klau.

– Dehogynem.

– Tényleg nem.

– Ne félj, jó lesz.

– A harmadikat kinek veszed?

– A barátomnak.

– Neked van barátod?

– Egy barátomnak, na. Nekem sok barátom van. De most fizess.

Számlálás nélkül tette a pénzt a pultra, visszajárót alig kapott. Úgy érezte, átvágták, de nem mert szólni semmit. Bizonytalanságérzet öntötte el, ami akkor teljesedett ki igazán, amikor észrevette, hogy a nő a vasúti aluljáró felé vezet.

– Hová megyünk? – kérdezte.

– Erre rövidebb.

– Ez az aluljáró!

– Igen. De erre rövidebb.

– A síneken túl laksz?

– Nem, de mi most arrafelé megyünk.

Vizelettócsák fénylettek az aluljáróban, körülöttük elhasznált óvszerek hevertek a földön. Bár máskor biztosan undorodott volna, most megmagyarázhatatlan módon felizgult ettől a látványtól. Vonat érkezett az állomásra, Klau gerjedelme azokban a lármás másodpercekben teljesedett ki, mialatt fejük fölött átsattogott a szerelvény. Megmarkolta a nő fenekét, az pedig hagyta, sőt, Klau úgy érezte, talán még bele is nyomja a kezébe.

Megvilágítatlan ipartelep terült el az állomás mögött. Tégláikat mutogató, összefirkált falak alatt futó ösvényeken jártak, csak tapogatózva tájékozódhattak, mégsem tévedtek el, a nő ismerte a járást. A talpuk alá kerülő fagyott talajnövényzet ropogása egy ideig elnyomta, de aztán egyre erősödött egy kutyafalka csaholása.

Már csak karnyújtásnyi sötétség választotta el őket az ugatás forrásától, amikor Klau kézfejéhez hirtelen nedves, meleg tárgyak böktek mohó, többszólamú lihegés kíséretében. A nő leguggolt, simogatta, gyömöszölte, bosszantotta a kutyákat, mire azok fel-felmordultak, ő pedig nagyokat nevetett.

– Marasd meg magad hülye gyerek! – közeledett egy férfihang. Erőtlen, narancssárga zseblámpafény táncolt az éjszakában. – Azokat azért tartom, hogy segítsenek nekem a telep őrzésében, nem hogy játsszak velük.

– Ezt neked hoztam. Vagyis hoztuk – nyújtotta át a nő egyik vodkát.

Az elemlámpa fénycsóvája egy pillanatra Klaura ugrott, majd visszaesett a földre.

– Nem azért mondom én, na – folytatta a hang. – Csak még elkapsz tőlük valamit. Nem elég az, ami már megvan?

A nő egy gyárnak látszó épület bejáratához vezette Klaut.

– Itt fogd meg a kezem – mondta.

Úgy kellett vezetni, mint egy vakot. Csak az orra elé gyűlő leheletéről sejtette, hogy látja néha a sötétben. Vastag porréteg szívta magába lépteik zaját, mégis állandóan kis zörejek törték meg a csendet. Élt még a gyár, lélegzett – noha nem dolgoztak már a gépek, zihálásuk nyomát azért hátrahagyták maguk után.

– Vigyázz, lépcső! – figyelmeztette egyszer a nő. – És nehogy megmarkold a korlátot, mert odaragad a kezed.

Felüljáróra értek, lengedezett, nyikorgott lépteik alatt a gyár kiöregedett alkatrésze. Klau úgy érezte, cipője vastag talpán keresztül is átsugároz a fém fagyossága.

– Mit gyártottak itt? – kérdezte, miközben ügyelt, nehogy elveszítse egyensúlyát, és átbukjon az alacsony korláton.

– Hűtőszekrényeket. – A nő belerúgott egy fémdarabba, az pedig a felüljáróról alázuhanva a cementpadlóhoz csapódott. Jó tizenöt méternyi mélységről árulkodott a visszhang. – Azt mondják, még puskákat is. Állítólag az ilyen gyárat a legkönnyebb fegyvergyártásra átalakítani. De ne félj, mi nem itt leszünk. Azért megyünk erre, mert csak innen tudunk bemenni a tervező részlegre.

Lépteik kongásának megszűntéből sejtette, körülöttük beszűkült a tér. Mindkét oldalon mennyezetiig érő kacathalmokat tapogatott ki.

– Meg akarták menekíteni a berendezést, aztán isten tudja, mért, itt hagyták – magyarázta a nő. – Mindjárt ott vagyunk. Várj itt, amíg elkészülök! – és elkopogott a sötétben.

Klau egy félhomályos helyiségben tért magához. Itt némileg melegebb volt, és ha jól fülelt, valami fűtőtest-szortyogáshoz hasonló neszt is hallott.

– Itt még fűtenek? – kérdezte.

– Valamennyi felszivárog a kazánból – felelte a nő. – Néha még működtetik, hogy ne menjenek teljesen szarrá a vezetékek.

Klau az ablakhoz lépett. Ismerős épületet próbált keresni, hogy betájolhassa, körülbelül hol lehet. De a nő nem hagyta nézelődni, kezébe nyomta egyik üveget, ittak. Az első korty után érezte, hánynia kell a hamis töménytől, mégis még jó néhányszor meghúzta. Félszeg merészség telepedett meg benne, amely csak arra volt elegendő, hogy szorongását elkendőzze vele.

– Ez a titkosszolgálat irodája volt valamikor, innen ellenőriztek mindenkit – magyarázta a nő, miközben Klau slice körül matatott. – Állítólag még mindig be van poloskázva.

A nő térdre ereszkedett, Klau combjait hűvös levegő csapta meg. Lehet, hogy valaki mindent hall, amit ők ebben a szobában kimondanak? Hideg érintés a szemérmén. A következő már kellemesebb, de ez is képtelen feloldani az ágyékára telepedett érzéketlenséget, hiába gyűrűzik körül és csúsznak fel-alá a nedves ajkak, hiába pajkoskodik a nyelv. Biztosan túl sokat ivott. Tudott olyanról, akinek részegen nem jön össze.

Menekülni akart. Sose kívánta igazán ezt a nőt, és most remélte, hogy az nem fogja erőltetni, jó lesz így, szépen hazamegy, és legközelebb talán majd nem fucsol be.

De a nő nem adta fel ilyen könnyen.

– Vedd ezt be – feszítette szét rövid keresés után Klau ajkait, és borsószemnyi tárgyat nyomott a nyelvéhez. – Várj, ne nyeld le még, csak piával.

Már az sem izgatta, ha lehallgatják. Inkább örült neki. Mert csak a kudarcot kell az intimitás leple alá rejteni, a siker, az nyilvános. Száraz, csontos volt a nő, mégis óriási erővel szorította térdeit Klau csípője köré, így igazgatva annak mozgását. Klau semmit nem látott belőle, az egész test egyetlen homogén sötétség-tömeg volt. Elfordította a fejét, és kinézett az ablakon. A távoli tömbházakon elszórtan ablakszemek világítottak. Vajon mit csinálnak ilyenkor más emberek?

*

Világosság. Nehezen pattannak fel a szemhéjai, mintha összevarrták volna őket. Először azt hiszi, hogy az utcán fekszik, aztán észreveszi a jégvirág-szöttessé változott ablakokat, az elnémult, helyenként zúzmarás fűtőtestet. Felülne, de az asztal fémlapja nem ereszti az arcát. Végre elszánja magát, egy nagy lendülettel felrántja a bőrét, nem is olyan vészes, csak helyenként maradt ott egy vékony hámréteg, jóformán nem is nagyobb a sérülés, mint egy rosszul sikerült borotválkozásnál.

Végigbotorkál egy folyosón, nyitott ajtóra akad. Onnan már tudja az utat. A gyár bejáratánál szétnéz, szeretne elkerülni minden találkozást. Kijön egy férfi a bakterházból, vodkás palackot emel a szájához, enni ad a kutyáknak. Eközben valaki kigyomlálja a bakterház ablakának jégvirágait, a lyukban női arc tűnik fel. A bakter visszatér, kéjesen dől a jeges ablaktáblának, a nő feje lesüllyed.

Senki sem veszi észre, amikor távozik. Arra gondol, hogy meg is fagyhatott volna, és azoktól, ki tudja, talán az is kitelik, hogy feldarabolják, és odaadják a kutyáknak. A szembejövő járókelők az arcát vizslatják. Sebet látnak rajta. Pedig az nem zúzódás, horzsolás, se nem fagyásnyom, nem. Az pecsét. Pecsét, mely azt igazolja, hogy ő az a férfi, akin látható és maradandó nyomot hagyott szüzességének elvesztése.

VILLÁNYI LÁSZLÓ

Miképpen



Rába Györgynek

*Szomorúan álldogál, magában visszahúzódik a benső sarokba,
mint a kisfiú, aki testvéreivel ellentétben nem kapott ajándékot.
Hogyan bocsássa meg azt, amit a másik nem gondol véteknek,
vagy önkéntelenül követte el, de megtörténhet, ő nem fogja
megbocsátani, hogy vétkezett valaki ellen, s bocsánatot nyert.
Hová lesznek a ki nem mondott bocsánatkérő szavak, kérdezi,
amikor nincs kinek megbocsátania, s magának a legnehezebb?
Mi lesz, ha idővel leíródik a várva várt mondat, van-e kiszabott
ideje a megbocsátásnak, véték-e, ha nem tud azonnal,
a kérdés éppúgy csak töredékes lehet, miképpen a megbocsátás?*

Anamorfózis



Orosz Istvánnak

*Milyen álságos, állapítja meg utóbb, sokadszorra,
mert hiába a vélt emberismeret, időről időre későn
észleli, ha valakit elrejtene a mézes-mázás szavak.
Aki panaszkodik, attól el kell venni, mondogatta
édesanyja, de ő nem törődik az árulkodó jelekkel,
hogy szerepének él, aki folyton könnyet ont.
Végszavazni hamis mondatokhoz semmi kedve,
apránként belecsúszni idegen játékok csapdájába,
a végén még neki kell szégyenkeznie a jelenet miatt.
A fémhengerre vetülő, leleményes rajzra gondol,
hogy csalódása megelőzhető lenne egy bensejében
csiszoló tükrrel, abban látná a másik valódi arcát.*

Hülye álmom



Borbély Jánosnak

*Mit hoz a szél, nézi a reggeli felhőket, s a varjak serege
mi végre indult el, azt sem tudja, milyen nap várja,
a szokásos rossz hírekből mennyi jut neki, pillanatra
felrémlik, dőlhetne vissza az ágyba, de hát virrasztott
hajnalig, mert nem volt ereje elhessegetni a gyötrő
képeket, látta magát mosatlan hajjal egy kórházi
fekhelyen, szégyenkezve gyerekei előtt, legalább abban
lehetne biztos, hogy szép lesz az ő életük, és röhej,
már rettegni kezd az estétől, gyengének gondolja magát,
el is gyengül, egyenként számba veszi mindazt, amitől
kínlódni fog egész álló nap –, aztán felébred, dünnnyögi,
micsoda hülye álmom, hosszasan mosolyog álombéli énjén.*



OLÁH JÁNOS

Fölkel a nap



A vibráló meleg csaknem fölrobbantotta a nyárfást, a porózus, meredek lombok likacsiban egymás hegyén-hátán tülekedtek a madarak, rigó, veréb, cinke, har-kály, szarka versenyt fütyögött, cserregett, csivogott. A nagy helyezkedés izgal-mában némelyikük ki-kirebbent a szabad ég alá, de vágott is vissza azonnal, mintha attól kellene félnie, a többiek végleg kiszorítják a helyéről.

E felfokozott nyugtalanság következtében egy-egy levél, száraz ág, törött haj-tás le-levált, s kerengve hullott alá a magasból a szamárkóróval benőtt árokparti rézsúre. Fel-felnyögtek a lombok, meg-megnyikkantak a teknőnek való óriási törzsek.

Ha egyszer összefogna, gondolta, ez a sok madár, s egyszerre markolná meg az ágakat, mártaná a levegőbe a szárnyát, gyökerestül szakadnának ki a fák, s röpülnének föl furcsa léghajókként a magasba.

Délutáni álmából ébredt. A meleg tompa áradása, ami a földből is visszaér-zett, elzsibbasztotta. Ez a zsidbadtság azonban nem akadályozta a cselekvőkész-ségét, puha, ernyedtt mozdulatokkal, ahogy macska ered az este elnyúló árnyai után, vágott neki az útnak, hagyta maga mögött a nyárfást, vette szemügyre a fa-luszél félig-meddig ismerős házait.

Korán érkezett, de nem véletlenül. Ezt az időt szerette, amikor a falu még néptelen, nem kell úton-útfélen a mogorva parasztokba ütköznie, akik úgy néz-nek az emberre, mint tyúk a piros kukoricára. Az üresen szunnyadó udvarok mé-lyéről most még a barátságos disznóvinnyogáson, tyúkkáráláson, kutyamorgáson kívül – a csordás se hajtott haza, mindig megvárja, hogy leszálljon a nap – nem hallatszott semmi.

Csak a Balázs-porta volt gyanús, némi edénycsörgés, beszédfoszlány szűrő-dött ki, igaz, alig hallhatóan, de a gyakorlott, éles fül így is rátalált. Öreg Bojtár a szokásához híven, hirtelen határozta el magát, megállt sündörgésében, és egy váratlan mozdulattal berúgta a kaput. A nevét a környékeliek ragasztották rá, az igazít senki se tudta, talán már ő maga se emlékezett rá.

– Kit keres? – pattant elő a nyári konyhából az asszony. Mérges volt magára, hogy kissé későn neszelt fel. Mennyivel könnyebb lett volna útját állni, ha még a kapun kívül észreveszi a vén csavargót!

A sok szóbeszéd, ami Öreg Bojtárról terjengett faluszerte, bár felnőtt ember nemigen hitt neki, a bizalmatlanság levegőjét lehelte alakja köré. A gyerekek,

akik mindent készpénznek vettek, rajokban tódultak utána, elkísérték egészen a szomszéd falu határáig, miközben csúfondáros rigmusokat kiabáltak a fülébe. A magukat felvilágosultnak tartó felnőttek ugyancsak kritikusan viszonyultak hozzá. Az öreg Sárty fennhangon dicsekedett vele, én bizony bottal kergettem el a házamtól, nekem hiába játssza a garabonciást, átlátok a szitán, engem nem tesz bolonddá, ugyanolyan szélhámos, dologtalan csavargó ez is, mint a többi.

Balázné tudta, a Sártyak igazságtalan, önző népség, most mégis az ő tekintélyük mögé próbált bújni.

Öreg Bojtár félig-meddig volt vétkes, nem ő koholta, csak hagyta a személye köré fonódni a faluban gazdátlanul terjengő mendemondákat, amelyekhez anynyira hozzászólt azután, hogy a végén maga se tudta, mi igaz belőlük, mi nem.

A falvakat, a határt járva nyitva tartotta a szemét, s így jóval többet tudott a környékbéli eseményekről, mint a magukat a mindennapi munka szigorú jármába görnyesztő parasztok, az őrsön hűsölő rendőrök vagy a tanácsháza intrikáló hivatalnokai. Nem kérkedett a tájékozottságával, de nem is rejtette véka alá. Kítől kapta a híreket, nem beszélt róla, mégis mindenki tudni vélte valamit a rejtélyes informátorokról.

Látták, akár egy akrobatát, a csordakutat beárnyékoló tölgyfa ágai között ugálni alkonyatkor, a boszorkányokat várta föltehetőleg, igen, akadt még erre is szemtanú.

Azt is beszélték Öreg Bojtárról, hogy gyerekkorában megszökött otthonról, napokig hevert ájultan az árokban, valami történt vele, s azóta mindent tud. Talán elrabolták a garabonciások.

Balázs Gergely, ahogy meghallotta az asszony perlekedését, előjött a jószágok közül.

– Mi van? – mordult föl. Az asszony vállat vont, és visszament a légydongásos nyári konyhába, onnan villogott elő a fekete ajtórésein a szeme. Balázs a fészerhez vezette Öreg Bojtárt. – Rég járt erre – mondta kissé idegenkedve, de azért barátságos hangon.

A kocsiszín akár egy odvas, fogatlan száj, éppen szembe ásított a nappal. A nap-sütés melege ott percegett a szalmaszálakból előlővellő porcsíkokban. Öreg Bojtár elhelyezkedett. Nem volt valami beszédes kedvében. Mogorván nézett föl Balázs Gergelyre. A házigazda azonban nem sértődött meg, tulajdonképpen respektálta ezt a tartózkodást.

– Pihenjen le! Kenyeret, bort, hozok valami vacsorának valót – mondta, s bement a házba.

Vacsoránál az asszony jó darabig makacsul hallgatott, mélyen a tányér fölé hajolt, az orrát csaknem beledugta a krumplilevesbe, aminek lomha illata jóleső otthonossággal áradt szét a megfüstölődött fehér falak között, de nem bírta sokáig a szótlanságot.

– Nem értöm – bökte ki –, istenfélő embör hogy állhat szóba egy ilyen mögveszeködött csavargóval. Nem szégyüllöd magad?

Balázs Gergely mintha nem is hallotta volna az asszony szemrehányását, fölállt az asztaltól, bement a kamrába, szalonnát, kenyeret szelt, a bort már előbb fölhozta a pincéből, s a hátsó ajtón óvatosan kiosont a fészkerhez. A kinti tuskóra rakodott. Benézni nem akart, nehogy megzavarja öreg Bojtárt. Nem nagyon hitte, amit faluszerte beszéltek, hogy képes megrontani az állatokat, a tehén véres tejet ad, az anyadisznó elvetél, kilencet kölykezik a macska, az aprójóság elpusztul, ha Öreg Bojtár úgy akarja, mégis óvatos volt, egy újabb baj nem hiányzott, volt elég ügyis.

Pár napja eltűnt az egyik borjú. Reggel kihajtotta a csordás, de este már nem jött haza. Hiába szaladgált fűhöz-fához, nem látta, nem tudott róla senki semmit.

Lefekvés előtt még egyszer hátrament, hogy ellenőrizze az állatokat, bezárja az istállót. Öreg Bojtár ott ült a tuskón, és az üveget szopogatta.

– Hát csak zárja is őket – mondta, amikor meglátta a gazdát kulccsal a kezében –, mert a végin lábuk kél ezöknék is.

– Honnan tudja, hogy elveszött a Rózsi? – képedt el Balázs. – Öreg Bojtár hallgatott. – Talán azt is tudja, ki vitte el? – Öreg Bojtár nem válaszolt. Balázs Gergely elvesztette a fejét. – Mondja már mög – ordította –, mert különben kitekeröm a... – Ijedten hallgatott el, mint egy gyerek.

– Sokat nem nyer vele, ha mögmondom se...

– Azt csak bízza rám!

– Löhet róla szó, de mögér-e magának egy százast?

– Egy százast? Sok pénz ám az, hajja-e!

– Ha nem, hát nem – morgott sértődötten Öreg Bojtár, s nyúlt a tarisznyájáért, mint aki menni készül.

– Álljon mög egy sóra! – Öreg Bojtár fogatlan szája torz vigyorba dermedt.

– Hát mögadja?

– Mög – válaszolta kurtán, sötéten Balázs Gergely. Forrt benne a bosszú. Türelmetlenül csattant föl: – Mért nem mondja mán?

– Majd ha itt lösz a pénz!

– És ha becsap?

– Én nem erőltetöm – mondta, s megrántotta a vállát.

– Eh – mondta Balázs Gergely, s vissza ment a házba.

Megpróbált észrevétlenül a tisztaszobába jutni. Látszatra sikerült. Éppen könyékig volt a szekrényben, amikor bejött az asszony. Hirtelen hagyta abba a kotorászást, becsapta a szekrényajtót, a pénzt a nadrágja zsebébe gyúrte, s indult volna kifelé, de az asszony útját állta.

– Csak nem akarsz még pénzt is adni neki? – Félretolta az asszonyt, s kilépett a sötét tornácra. A nyitott ajtón utána tódultak az asszony szavai: – Mit mondasz majd a plébános úrnak, hogy nézől a szömibe, ha mögtuggya, hogy lepaktáltál

evvel a vén istentagadóval, mert mögtuggya ám, hamarabb, mint gondúnád. – A sötétség elnyelte, szétmorzsolta a tollpihe szavakat, a csillagok észrevétlen, távoli vibrálása alatt semmivé foszlani látszott minden, ami emberi.

– Itt a pénz – mondta Balázs Gergely, s elővette a zsebéből a gyűrött százast. Öreg Bojtár a tuskón ült, tarisznya a vállán, kezében a görbedt, vörösbarnára szikkadt somfa bot.

– Balhás-Gaálnál mögtalálja – mondta –, ha siet – és elvette a pénzt.

Balázs Gergely be se ment a házba, leemelte az eresz gerendái közül a fokost, s elindult az utca felé. A kapuban azonban megállt.

– És ha becsapott, ha nincs ott a borjú, mi lösz a pénzzel?

– Visszaadom – mondta Öreg Bojtár.

– Ha mög nem szokik közben. Mert látom, nagyon útra kész.

– Mögvárom – mondta Öreg Bojtár, de közben csúfondárosan fölnevetett.

Balhás-Gaál a falu legszélén lakott, az Örvényes melletti emeletes uradalmi épület egyik földszinti cselédlakásában özvegy anyja fennhatósága alatt. Látszatra nem sok hasznot húzott abból, hogy rendőr volt a sógora, s Létra Jóska, a párttitkár a legjobb pajtása. Éppolyan szegényen, nyomorúságos piszokban éltek, éppúgy berúgott, összeverekedett a családdal csaknem minden este, mint annak előtte.

A cselédház környéke nyugodt volt, Balázs Gergely mégis annyira izgult, hogy a gyomra csomóba rándult tőle, nem szokott ő más portáján ólalkodni soha. Azért átgázolt az udvari limlomok között, se kerítés, se kutya nem akadályozta. Félúton megállt, hallgatózott, azt remélte, a borjú majd csak elbőgi magát.

A konyha függöny nélküli ablakán szemrontó élességgel sütött ki a mennyezetre függesztett meztelen villanyégő. Az ablakkeretben jól látszott Balhás-Gaál csontos, beesett arca, hosszú, zsiros haja a homlokába hullott. Élénken hadonászott, mintha valakivel vitatkozna.

Balázs Gergely, megunva az eredménytelen várakozást, a faskamra felé vette az útját. Ez volt a ház körül az egyetlen nagyobb melléképület. Éppen félúton járt, amikor ismerős hangján elbőgte magát a borjú. Az enyém, hát persze hogy az enyém, nyilallt belé a rácsodálkozás, de tovább nem jutott.

Valami éktelen csattanás állította meg. Hátulról jött. A szeme előtt csillagszórók lobbantak föl. Nem tudta, mi történik.

Az árokparton, az egyik eperfa törzsének támaszkodva, a földig hajló ágak rejtekében eszmélt föl. A fejét tapogatta. Nem vérzett, megúsza egy féldiónyi púp-pal. Most, így utólag, arra is emlékezni vélte, hogy a csattanást, ami száraz tölgyfára vallott, halk mellézköreje kísérte, amely vasalkatrészek finom, olajos összekocanásától származhatott. Puskatus lett volna hát?

Amikor körülnézett, meglepődött: hova lett a kezdetben olyan végtelen hosszúnak ígérkező éjszaka, a kemény, kopogós csillagok az égről? Mindeniütt a virradat sejtelmes párája vibrált, s ebben az egyre álomszerűbb fényalagútban be-

láthatatlanul hosszúra nyúlt a hazaút. Részeg kiszámíthatatlanság hatolt a mozdulatai közé, ami csak akkor kezdett fölszakadozni, amikor a saját portájához ért, s átrázkódott rajta a mohos léckerítés ismerős tapintásának villanyárama.

Nem ment be azonnal a házba. Az asszony úgylis alszik, gondolta, minek zavarnám. Félúton, a pajta előtt megállt, hogy hallgatózzék. Csönd volt, olyan mély és szokatlan csönd, hogy a szomszéd istálló zajai a vastag falon át is visszhangot vertek benne, a maradék borjú fáradhatatlanul csörgette a láncot, az öreg tehenek zihálva bele-belekaptak a csutába.

A szürkületben már kirajzolódtak a tárgyak, minden a helyén volt: a falon a fagereble, a sarokban a vellák, a daráló, a szecskavágó, a fűrészbak, a szénapallás előtt a létra, csak Öreg Bojtár nem volt sehol. A tarisznya is hiányzott a szög-ről, a bot a sarokból. Bár számított rá, Balázs Gergelyt mégis meghökkentette a fölismerés: Öreg Bojtár tényleg kereket oldott.

Ugrott a kapuhoz, ki az utcára, s az enyhe agyrázkódástól kissé bizonytalanul futni kezdett.

A kocsmá előtt már lebzselt néhány alak. Gondolta, odamegy hozzájuk, megkérdezi, hátha látták Öreg Bojtárt, de amikor fölismerte őket, elállt a szándékától, s behúzódott a kocsmá kerítésének egyik téglaszlopa mögé.

Létra Jóska, a párttitkár, Kis Béla, a rendőr és Balhás-Gaál Jani képezték a csoportot. Közel álltak hozzá, hallotta minden szavukat.

– Jóska bátyám – mondta Balhás-Gaál Létrának –, hadd intézzem el ezt a vén csirkefogót! – s a rendőr háta mögül a grabancánál fogva előrántotta Öreg Bojtárt.

Létra Jóska a homályból vadul előtolakvó okkersárga kocsmafalnak támaszkodott, Don Quijote-arcát arra fordította, amerre a kelni készülő nap első lobbánásai föl-fölsejlettek a kémények között. De Balhás-Gaált ez a közöny cseppet sem zavarta.

A rendőr a kocsmá lépcsőjén üldögélve a bicskájával tisztogatta a csizmáját. Nevetve kapta föl a fejét, s helyeslőn bólogatott, amikor a sógora a kocsmá előtti útkereszteződés közepére penderítette Öreg Bojtárt.

– Mit mondtál te annak a szöröncsétlen Balázs Gergelynek, hun keresse a bornyúját?

– Én sömmit – görbedt össze félig guggolva Öreg Bojtár. Gyakorlott mozdulattal takarta el az arcát és a szemérmét, látszott, nem megy különös eseményszámba elviselnie egy-egy kiadós verést.

– Akkor honnan vötte, hogy nálam köll keresnie, az én istállómban?

– Amikor istálló sincs – kiabált oda röhögve Béla.

– Mit kaptál érte? Na, ide veled! Úgylis elvöszöm tüled, ha nem adod is, te, te szöröncsétlen – mondta Balhás-Gaál megvetően, és előrángatott Öreg Bojtár inge alól egy zsinegre kötött vászonzacskót. Kivette belőle a százast. – Itt van, ni, a júdás pénz – mondta, és a vállánál fogva megfordította öreg Bojtárt, s bele-

rúgott az ülepébe, de nem erőből, inkább jelképesen, mintha csak a sáros-mocskos bakancsát akarta volna úgy-ahogy megtörölni.

Öreg Bojtár fölállt, leporolta a nadrágját, s amikor látta, hogy Balhás-Gaál nem figyel oda, kiköpött feléje, de olyan kiadósan, hogy még a harmattól megfó-gott pornak is fölszállt a füstje. Balhás-Gaál ekkor már a kocsmá ablakát zörgette, az öreg Weisz sehogyan se akart fölébredni.

– Gyűjjék, Jóska bátyám, most mi hívjuk mög – kiabált oda Létrának.

Balázs Gergely érezte, most kéne előlépnie, lefognia Balhás-Gaál kezét, kitépni belőle a százast, menteni, ami menthető, ha már a borjú ügyis veszve van, de nem mozdult. Nem mintha gyáva lett volna, a háborúban az első vonalban harcolt, masírozott szembe a golyókkal, de az valahogy más volt, ott szembenállásra sarkallta minden, most éppen az ellenkezőjére, arra, hogy hátráljon meg, meneküljön.

Fülsértően zörrent meg a függöny se takarta poros üveg – néhány rozsdás szög fogta csak bele a festékjét, gittjét elhullajtott keretbe –, amikor a kocsmáros kitárta az ablakot, s kihajolt rajta. Szőrös mellén szétnyílt a fehér hálóing, amelynek nyakából megkötetlen pertli fityegett.

– Mit akartok már mögint? – kérdezte bosszankodva.

– Bort, mi mást – rikkantott Balhás-Gaál.

– Korán kezditek – húzódott vissza az öreg a fanyar sötétséget lehelő szobába, s becsukta maga után az ablakot.

– De most az egyszer fizetünk is – kiabálta Balhás-Gaál, s a tenyerével az ablaküvegre tapasztotta a százast, hadd lássa a vén zsugori, nem a levegőbe beszél. – Aztán ne lögyön baj a kiszolgálással. A maga savanyú képét látni se akarjuk! A lányát küldje, a Jucit! – olyan hangos volt, hogy a szomszédos házak némelyikének ablakában a korai óra ellenére is megrebbent a függöny a kíváncsiskodók leheletétől.

Az öreg Weisz, mielőtt elindult volna, hogy ajtót nyisson, visszanézett. A százast látván váratlanul mosolyra torzult az arca, de csak egy pillanatra, gyorsan visszarándultak a ráncok az iménti fásultság krikszkrakszába. Elvégre semmi biztosíték nem volt rá, hogy betartják az ígéretüket. Lehet, megint csak elhúzzák a szája előtt a mézesmadzagot, s amikor fizetésre kerülne a sor, s a pénzért nyúlna, majd elkapják előle, a szemébe röhögnek, ahogy megtették már nemegyszer eddig is. Hamar úrrá lett azonban gyanakvó bizonytalanságán, s szinte hajbókoló udvariassággal terelte vendégeit a legbelső ivószobába.

Balázs Gergely, érzékelve a közvetlen veszély feloldódását, megkönnyebbülve lépett elő retekéből. Mielőtt végleg rászánta volna magát a hazatérésre, megtorpant. Ha éppen nem Létra Jóska bandája uralja a terepet, szívesebben csatlakozott volna ő is a mulató bandához, semmint hogy hazatérjen. Hiába hajolt ki azonban a kocsmá ablakán Balhás Gaál Jani meg Kiss Béla a rendőr, hogy heves integetéssel, hangos kiáltásokkal magukhoz édesgessék, mondván, legyen a ven-

dégünk Gergő bátyánk, ha már eccer úgy is a maga pénzén iszunk, nem volt más választása, mint a hátraarc.

Tudta, nemcsak a falu, de az asszony is pipogya fráternek tartja majd a törtétek után. Mégsem tehetett mást, mint hogy – megtagadva az őt is kifosztó rablóbanda kegyes befogadó gesztusát – visszatért az övéihez vállalva az életfogytiglan tartó megszégyenülés kálváriáját.





MARKÓ BÉLA

Az oleander halála



*Várhattunk volna még egy-két hetet,
mert túl korán kítettük, s elfagyott
az oleander, nyilván nem vagyok
s nem vagy hibás, hiszen megérkezett*

*naptár szerint és tényleg a tavasz,
nem gondolhattuk, hogy még visszatér
csupán egy éjszakára is a tél,
s hogy visszafúj még és visszahavaz*

*egy pillanatra, szóval baleset,
hogy reggelre az oleandered
szoborrá lett, és bekérezkedett*

*ismét közénk, s most más mennybolt alatt,
más selymekből, de a sírós szavak
mind rózsaszín virággá bomlanak.*

Levétel



*Megérett Jézus, mint a meggy a kertben,
rigók lyuggatják az édes gyümölcsöt,
s azt sem tudom, hogy angyal-e vagy ördög,
ki csőrében, akár egy lándzsahegyben,*

*kegyelmet hordoz, s vissza-visszatérve,
a lucskos magról a húst már lefejtí,
hogy lassan nem marad belőle semmi,
mert egy forró madárgyomorban végre*

*már magasabbra száll, talán a mennybe
vagy máshova, de biztos, hogy a lélek
megint pokolra jut, majd újraéled,*

*kihajt s remél, hogy hátha égbe menne
előbb-utóbb, de Isten csak a testet
használja, és itt hagyja a keresztet.*



Mennybemenetel



*Jár egy veréb a fában, mint a szív
múltét előtt egy tágra nyitott testben,
s csak ver, kihagy, rémulten összerezzen,
arrébb ugrik, megtorpan, visszahív,*

*s ismét hangoskodik, jól láthatóan
külön minden levéltől, és alig
feszíti meg parányi izmait,
tenyérynji helyen is repül valóban,*

*vagy legalábbis röppen, és szabad,
amint a napsütötte falakat
próbálgatja, és bármikor lerontja*

*a könnyű tornyokat, s már egyedül
kering csak, saját szárnyába merül,
s lüktet megint, míg fénylik kint a lombja.*

Ismét az oleander



*Tévedtem mégis, mert csak tetszhalott volt,
lassan feltámad, itt-ott látszanak
a halványzöld hajtások, átszakad
a dermedt kéreg, s ahol belekóstolt,*

*de nem harapta végleg át a torkát
az éjszakai fagy, a föld fölött,
egész közel, már oda költözött
minden élet s remény, hogy hátha formát*

*kaphatna újból, míg ott fent ropognak,
mint egy hatalmas állvány, a fagyott
ágak, s mint elsötétült csillagok,*

*a száraz levelek vakon forognak,
és semmire se jók, csak valahol
lentről segít ki ismét a pokol.*



Vissza a Golgotáról

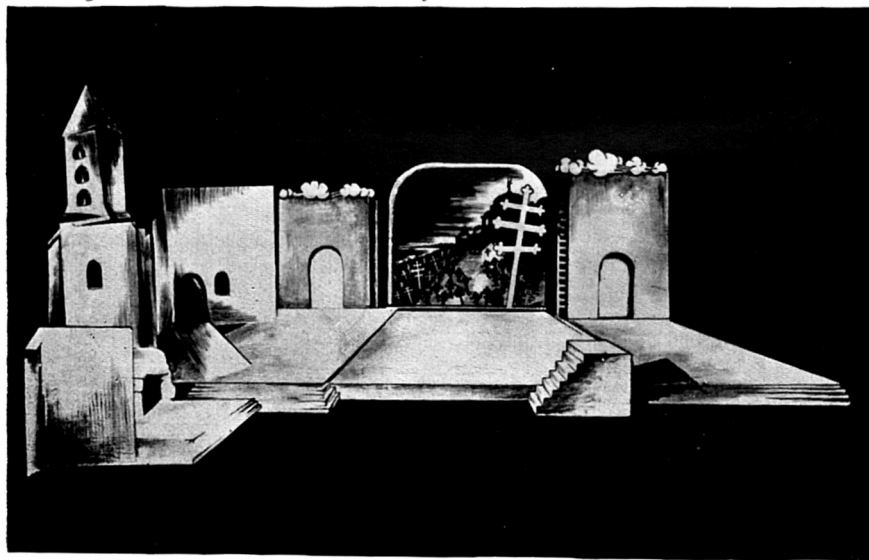


*Sündisznó jár az elsötétült kertben,
s még fel-felizzik az édes cseresznye,
de hol van Isten, aki felszegezte
a ritkás testet, mindig készületlen*

*s mindig rémülten, ahogy átrepülnek
a madarak a tágra nyitott fákon,
mint bordák közt a lándzsa, hogy ne ártson,
mégis sebezzen, hullnak már s lehűlnek*

*a forró cseppek a kereszt tövében,
rigó motoz a megváltó szívében,
mert minden egybetart, hát végre egybe-*

*illeszkedik véres lucsokban s fényben
egy éhes kisgyerek roppant kezében,
és ez sem több: csak egy marék cseresznye.*



LENT: VÁZLAT A BIZÁNCI SZÍNHEZ, FENT: ANNAK VETÍTETT DÍSZLETRÉSZELETE

MERCUS ISTVÁN

„Iskolás” kanonizáció

MÓRICZ ZSIGMOND ÉVTIZEDEI AZ ISKOLAPADBAN



– Nem mehetek, méltóságos uram, mert ha én ebből a megyéből elmegyek, akkor ezek a büdös parasztok behurcolják a tarka tehenet. Attól pedig, nekem élethivatásom, hogy megvédjem a magyar falut, hogy tarka tehen csúfítsa el a mi mezeinket.

Nagyot nevettek.

– Hivatásom van nekem itt, méltóságos uram.

Az alispán nevetett. Tetszett neki a Bandi álláspontja.

– Meg a fákra is vigyázni kell. Most is kivágtak egy nagy jegenyenyárfát Dugába. Meg is mondtam a papnak, ha a másikat is kivágják, az isten se őrzi meg a puskámtól.

– Az igaz, Bandi az utolsó úr, aki törődik a régi tradíciókkal.

– Ha én innen elmegyek, akkor itt is felveti a fejét a dudva meg a bojtórján. Már most is Adyt szavaltak a pereci iskola mulatságán.

I. (Be)csengő: előfeltételek és -felvetések

A mottóként szereplő idézet Móricz Zsigmond 1930-as keletkezésű *Ebéd* című alkotásából való. A citátum számunkra három szempontból fontos. Egyrészt mutatja azt, hogy a vidéki előljárók mennyire mereven elzárkóznak a kortárs modern irodalomtól. Másrészt megtudhatjuk azt is, hogy a 1920–30-as évekre Ady művészete már megjelent az oktatás területén is. Harmadrészt rávilágít arra, hogy a provinciális szemlélet szerint Ady éppoly veszélyes a magyar kultúrára, mint a tarka tehen a magyar mezőre.

De mikortól és miként kanonizálódott Móricz Zsigmond írásművészete iskolai tananyagként? Hogyan alakult Móricz Zsigmond életművének kanonizációja és recepciója az iskolapadban töltött évtizedek alatt?

A kultúrantropológia a kánon fogalmának tisztázására leggyakrabban Jan Assmann alapvető kutatását használja.¹ Tanulmányomban ennek ismertetésétől eltekintenek. Any nyit viszont fontos megemlítenünk, hogy a kánon egyszerre öntörvényű, belső mozgások koordinálta folyamat; illetve társadalmi berendezkedés és változások által determinált rendszer. Egy irodalmi mű, avagy egy szépíró életművének kanonizálása tehát nem csupán a művészet belügye – bár ez az alkotók és kritikusok egy részének újból és újból megfogalmazott igénye –, hanem minden kor esetén egyben lenyomata az időszak világlátásá-

¹ Jan Assmann, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz Könyvkiadó, 1999, 103–128.

nak, eszmeiségének, szélsőséges esetben ideológiájának. Különösen igaz ez az olyan társadalmi-közéleti mondanivalót megfogalmazó alkotóknál, mint Móricz Zsigmond.

Bourdieu négy alapvető társadalmi mezőt különböztet meg: tudományosat, gazdaságit, politikait és kulturálist. Ez utóbbi csoportba tartozik az irodalom, amelyben az írók és olvasók közösségén kívül további hat „intézményt” regisztrál: a kritikát, a kiadókat, a könyvkereskedelmet, a könyvtárakat, az irodalomoktatást és az irodalmat támogató szervezeteket.²

E hat intézmény mindegyike nélkülözhetetlen szegmense, alakítója az irodalmi kánonnak. Egy adott időszakban fő irányvonalukat tekintve egy felé tartanak, szétválaszthatatlanul összefonódnak – gondoljuk csak pl. Móricz szépírói, folyóirat szerkesztői, publicisztikai vagy recenzens tevékenységére –, de jellegükből adódóan más és más szerepet töltenek be. Mindannyian tisztában vagyunk azzal, hogy ezek az „intézmények” nem tekinthetők egymás ellenében. Az irodalomtudománnyal foglalkozóként olykor hajlamosak vagyunk a kritika primátusát hirdetni, ezzel mintegy látenszen feltételezve a kánonon belüli meghatározó szerepét. Ez az elsőbbség a kánon kronológiáját tekintve rendszerint indokolt is – ám a kultuszteremtődést tekintve korántsem egyértelmű. Móriczról pl. köztudott, hogy a hírnevet, a művészi áttörését az 1908-ban megjelent *Hét krajcár* című novellája hozta meg, aminek jelentőségét és értékét a kritikus Osvát Ernő azonnal, mintegy ihletett ráérzéssel ismerte fel, s tette közzé a *Nyugat* hasábjain.³

Manapság ezt minden az irodalom iránt érdeklődő tudja – feltéve, ha legalább olyan okos, mint egy ötödikes. Rövid példánk viszont szemlélteti a kanonizációnak azon sajátosságát, hogy a hétköznapi életben az irodalomoktatás szerepe felértékelődik. Az irodalommal nem hivatásszerűen foglalkozó közvélemény adekvátnak tekinti, hogy akinek nevét iskolai tanulmányai alatt kedvező kontextusban hallotta, arról teljes joggal neveznek el utcákat, iskolákat, könyvtárakat, más közintézményeket, avagy kulturális egyesületeket. S bár a legszélesebb értelemben vett olvasóközönségből a „kötelező irodalmak” megnevezés nem ritkán még évtizedek múltán is erős viszolygást vált ki – mennyivel elegánsabb volt a két világháború közti időszakban ennek „magánolvasmányként” való említése –, de az iskola által kanonizált alkotások rendszerint maradandó élményt jelentenek, amint azt a hétköznapi tapasztalatok, az olvasásszociológiai kutatások⁴ vagy a 2005-ös „játékosan komoly” *A Nagy Könyv* akció eredményei⁵ is alátámasztják.

² Pierre BOURDIEU, *The rules of art: Genesis and structure of the literary field*, Cambridge, 1996.; Pierre BOURDIEU, *A gyakorlati észjárás: A társadalmi cselekvés elméletéről*, ford. Berkovits Balázs, Bp., Napvilág Kiadó, 2002, 49–83.; a szerzőről ld. HADAS Miklós, *Pierre Bourdieu-ről*, Lettre, 2001. tavasz, 13–16.

³ MÓRICZ Zsigmond, *Osvát Ernő, a Nyugat szerkesztője*, Nyugat, 1923/11–12.

⁴ Ld. pl. BARICNÉ KOCSIS Éva, *Mit olvas a diák?*, Iskolakultúra, 1998/6–7, 72–73.; ÁBRAHÁM Mónika, *12–14 éves gyerekek olvasási, könyv- és könyvtárhasználati szokásai*, Új Pedagógiai Szemle, 2006/1, 3–23. (<http://www.ofi.hu/tudastar/1214-eves-gyerekek>); NAGY Attila, *Változás vagy folytonosság, avagy új/régi olvasók Újbudán?*, Új Pedagógiai Szemle, 2006/1, 24–47. (<http://www.ofi.hu/tudastar/valtozas-folytonosság>)

⁵ A Top 12-be került könyvek közül az 1. helyen végzett *Egri csillagok* és második legtöbb voksot kapó *A Pál utcai fiúk* évtizedek óta megkerülhetetlen részét jelentik az általános iskolai irodalomoktatásnak. De ide sorolhatjuk a(z elit)listáról a részben vagy egészben tárgyalt *A kis herceg*, *Tüskevár* vagy a *Micimackó* című műveket. A szintén iskolai olvasmányként szereplő

Dolgozatomban a középiskolai tankönyvekben Móricz Zsigmondról sugalmazott portrét a történetiség síkján kívánom megragadni, illetve kísérletet teszek arra is, hogy rámutassak, miként módosult ez a kép az író halála óta eltelt mintegy 70 évben. Ehhez leginkább az író életútját áttekintő részeket tekintem kiindulópontnak. Tanulmányom egyrészt a téma gazdagsága miatt csupán a főbb tendenciák észleltetésére vállalkozik. De más is indokolja eljárásomat: a tankönyvek „fogyóeszközök”. Az egykori diákok a tanulmányok befejezése után – szerencsés esetben elhasználódottan – kiselejtezik, az iskolák pedig leselejtezik az elavult, korszerűtlen szemlélete miatt feleslegessé vált könyveket. Ám ha nehézségek árán is, de össze lehetett gyűjteni néhány olyan kiadást, amelyek alkalmasak a Móricz Zsigmondról rajzolt arcmás főbb kontúrjainak és tónusainak érzékeltetésére.

Munkám során felhasznált tankönyvek közül kettőt az 1950-es években adtak ki. A Rákosi-diktatúra idején, 1952-ben Bóka László, Dallos György, Kardos László, Király István, Koczkás Sándor és Pándi Pál közreműködésével adtak ki gimnáziumi tankönyvet,⁶ amit 1956 után Megyer Szabolcs és Szilágyi Péter dolgozott át.⁷ 1963-ban Diószegi András és Lakits Pál tollából jelent meg újabb munka.⁸ 1980-tól 1992-ig változatlan formában jelent meg a Mohácsy Károly-féle tankönyv,⁹ amit a szerző 1993-ban dolgozott át.¹⁰ A középiskolákban legelterjedtebb mai napig ez a tankönyv, amelyet épp mostanság is modernizálnak, felmenő rendszerben jön ki színes változata. Fontos megemlíteni, hogy közben 1991-ban eltörölték a tankönyvkiadás állami monopóliumát, így ma irodalomból is számos tankönyvcsalád van forgalomban. Ezek közül Eisemann György, H. Nagy Péter és Kulcsár-Szabó Zoltán kiadványát vonjuk be vizsgálatunkba.¹¹

II. Móricz Zsigmond „beül az iskolapadba”

Móricz iskolai kanonizációjának kezdetét az 1940-es évek első felére tehetjük. Bence István gyakorló gimnáziumi tanárként és tanulmányi felügyelőként 1944-ben tette közzé *A magyar nyelv és irodalom tanítása* című pedagógiai szakkönyvét. A könyv VI. része a *Lélekformálás* címet viseli, ennek alfejezetei az *Ízlésnevelés, az Erkölcsi és szociális nevelés* és a *Magyarrá-nevelés*. Ez utóbbin belül a magyar népelet ismeretének fontosságát hangsúlyozza a szerző. Felsorolja a Franklin Társaság által a gimnázium első négy évfolyama számára kibocsátott tankönyvbe ezzel a céllal beillesztett szövegek szerzőit. Ezek a következők: Jókai, Mikszáth, Eötvös Károly, Gárdonyi, Tömörkény, Cserzy Mihály, Móra, Gyallay Domokos. Az olvasmányokat értékelve megállapítja, hogy „értékesek, nevelő ere-

A kőszívű ember fiai a 14., míg Móricz *Légy jó mindhalálig* című regénye a 18. helyen végzett. Fontos megjegyezni, hogy a rendszerváltás után elfogadottá vált tanári szabadság jegyében a 12-es listán szereplő művek közül szinte bármelyikével találkozhat az olvasó diák alap- vagy középfokú tanulmányai során.

⁶ Továbbiakban: BÓKA László, DALLOS György, KARDOS László, KIRÁLY István, KOCZKÁS Sándor, PÁNDI Pál, 1952.

⁷ Továbbiakban: MEGYER Szabolcs, SZILÁGYI Péter, 1958.

⁸ Továbbiakban: DIÓSZEGI András, LAKITS Pál, 1963.

⁹ Továbbiakban: MOHÁCSY Károly, 1980.

¹⁰ MOHÁCSY Károly, 1993.

¹¹ EISEMANN György, H. NAGY Péter, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Irodalom tankönyv 16–17 éveseknek*, Bp., Korona Kiadó, 1999.

júek ezek a szemelvények, de a népi életet a század eleji ember – mégpedig középosztályi ember – szemével nézik. (...) Meg kell állapítanunk: tankönyveink olvasmányanyaga nem alkalmas arra, hogy a tanulóban a népi élet helyes szemléletét kialakítsák.”¹²

Erre a feladatra a népi írókat tartotta alkalmasnak. „Az »ősökön«: Adyn, Móriczon, Szabó Dezsőn kívül ide tartoznak a költők közül: Erdélyi József, Illyés Gyula, József Attila, Sértő Kálmán, Sinka István stb.; a prózaírók közül: Kodolányi János, Tamási Áron, Szabó Pál, Nagy István, Darvas József, Asztalos István, Németh László, Veres Péter stb. Az ő műveikből ez ideig egy árva sor sem került bele a középiskolai tankönyvekbe: ez a hiány a legsürgősebben pótolandó. Ha a jelen problematikáját nem akarjuk kizárni a középiskolákból, akkor a népi írókat sem zárhatjuk ki onnan.”¹³

Ezután az erőteljes és határozott vélemény után rátér a népiekkel szembeni fenntartások apologikus ízü tompítására, illetve arra, hogy szerinte miképp kellene ezeket az oktatás folyamatába beilleszteni. Megállapítja, hogy „a népi irány íróinak egy része kiforratlan, túlzásokra hajló. (...) Nem is arra gondolunk mi, hogy csonkítottan adjuk a serdülő ifjú kezébe a népi írók műveit, hanem kiválogatva ezekből a legértékesebb és legszuggesztívebb részeket. Hiszen az »ősök« már bevonultak az iskolába, Adyt csak a túlzók akarják eltávolítani onnan, Móricz és Szabó Dezső is megjelentek egy-egy szerény szövegrészlettel, egyelőre csak a VIII-os könyvekben.”¹⁴

III. Iskolás játék: kiszámolás

Móricz iskolai kanonizációjának ideje a második világháborút követő években valósult meg. Fordítsuk tekintetünket először is a szembeszökő jegyek leltárba vételére és értékelésére. Kezdjük a számoknál, a terjedeleminél, azaz nagy vonalakban tekintsük át a tankönyvek szerkezetét.

Az 1952-ben publikált kiadvány – amely szerzőgárdáját, részletes kifejtettségét, no meg persze politikai irányosságát tekintve valószínűleg a kor felsőoktatásában is megállta helyét – 56 oldalt áldoz Móricz életművére. Ilyen nagyságrendben csak Adyról és József Attiláról beszélnek, előbbi 58, utóbbi 55 oldalt kapott. Csak viszonyításképpen: Babitsról 8, Kosztolányiról 9, Radnótiról 8 oldal terjedelemben értekeznek, míg pl. Zalka Máté irodalmi(nak ítélt) tevékenységéről 6, Komját Aladáréről 5 oldal szól. Az 1950-es évek második felében használt átdolgozott kiadásban az egy szerzőre szánt terjedelem mintegy harmadára lett csökkentve, ami azt jelenti, hogy oldalszámok aránya nagyjából változatlan – bár Zalka Máté és Komját Aladár megsínylette az átalakítást, mivel 1 oldalra csökkent a rájuk szánt terjedelem. Ez pont eggyel kevesebb, mint amit Krúdy kapott... Jelentős változás, hogy az első kiadáshoz képest kimaradt a Rákosi-, Sztálin-, Révai József-idézetektől terhes *Irodalmunk a felszabadulás után* című fejezet.

1962 és 68 között megvalósult a teljes tankönyvcseré. Az 1963-as tankönyv beszédmódorában eltér elődjétől. Ez mintegy megelőlegezte az 1965-ös középiskolai tantervet, amely már nem az osztálytudatos kommunista ember, hanem a közösségi ember kinevelé-

¹² BENCE István, *A magyar nyelv és irodalom tanítása*, Bp., az Országos Középiskolai Tanár-egyesület kiadása, 1944, 114.

¹³ BENCE István, *i. m.*, 114–15.

¹⁴ BENCE István, *i. m.*, 115.

sét tekintette feladatának.¹⁵ Ady átkerült a 3. évfolyamra, a többi Nyugatos viszont a negyedik tananyag része maradt. Ebben a kiadványban József Attila kapta a legnagyobb hangsúlyt a maga 34 oldalával, őt követi Móricz 30 oldallal. Babitsot 7, Kosztolányit 8 oldalra méltatták. Kimaradt – s végleg lemaradt, mert „*aki kimarad, lemarad*” – Zalka Máté és Komját Aladár. Új fejezetként megjelent viszont *A mai magyar irodalom*, amiben már olyan szerzőknek is helyet biztosítottak, mint Szabó Pál, Veres Péter, Benjámin László, Juhász Ferenc vagy az irodalomtanítás fősodrában máig méltán szereplő Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Németh László, Nagy László – más kérdés hogy mit és milyen szempontból emeltek ki művészetükből.

Az 1980-tól 12 tanéven keresztül érvényben lévő Mohácsy-könyvben a *Nyugat* első nemzedéke átkerült a harmadikra előírányzott tananyagba. A címlapon Mikszáth, a Mikses-émlékérem, Ferenczy Béni Ady-plakettje és Rippl-Rónai Móricz-portréja látható. Mindez előre vetíti, hogy Móricz az „iskolás kanonizációban” őrzi kiemelt szerepét, amit jelez a rááldozott 22 oldal is. Látványos előretörés figyelhető meg azonban Babits és Kosztolányi esetében, előbbi 13, utóbbi 9 oldalt kapott.

A Mohácsy-tankönyv 1993-as átdolgozása már fordulatot is hoz. A címlapon Ady, Mikszáth és Móricz mellett megjelenik Babits. Ady 45 oldalához képest visszaesés, hogy Móriczot 25 oldalnyi terjedelemben tárgyalja a tankönyv, bár még így is az egyik leginkább reprezentált szerző maradt. Korábban kihagyhatatlannak tartott művek – pl. a *Szegény emberek* ill. a *Rokonok* – időlegesen kikerültek az értelmezésre szánt alkotások közül. A fordulat Babits és Kosztolányi értékelésben mutatkozik meg legteljesebben, a *Nyugat* egykori szerkesztőjének életművéről 29, míg Kosztolányiról 32 oldalban értekezik a tankönyv.

Megfigyelhetjük, hogy Móricz presztízse némileg csorbul a rendszerváltás környékén. Ez az átértékelődés irodalomtörténet-írásban és az irodalomkritikában már az 1970-es évek végén megjelent. Az olykor ellenszenvbe hajló kritikai hang megjelenésében nem csekély szerepe volt annak, hogy a múlt rendszer az írókat olyan szerzőként kívánta a kánonba illeszteni, aki a parasztság nyomorát, az alsóbb néprétegek kiszolgáltatottságát, az úri középosztály dőzsölését a realizmus „leghaladóbb hagyományait” követve mutatta be. Az ideologizált Móricz olvasattal szembeni idegenkedés a '90-es évek elején tetőzött, aminek hatása az oktatásban is mutatkozott.

1993-ban fogadták el az érettségi rendjét szabályozó törvényt. A középiskolai záróvizsga követelményszintjeit tantárgyakra lebontva a most is érvényben lévő 1997/100-as rendelet szabályozza. A szóbeli irodalom érettségi 7 tételcsoportot ad meg: életművek, portrék, látásmódok, kortárs irodalom, színház és dráma, világirodalom illetve regionális kultúra.

Az első hat tétel, az életművek körébe sorolták a „hat nagyot”: Petőfit, Aranyt, Adyt, Babitsot, Kosztolányit és József Attilát. A rendelet szerint a vizsgázónak az ő életművével tisztában kell lenni, ezen felül egy a tanár által megadott témában részletesen is el kell mélyülnie. Az életmű tételcsoportban szereplő hat alkotónak minden közép- vagy emeltszinten érettségiző diák tételsorában szerepelnie kell.

¹⁵ Vö. KÖPECZI Béla, *A magyar kultúra harminc éve: 1945–1975*, <http://mek.niif.hu/07000/07044/07044.htm#15>; különös tekintettel *A közoktatás a reformok útján* című fejezetre.

A másik hat kategóriába tartozó tétel középszinten a vizsgáztató tanár, emelt szinten az oktatási tárca által választott és megadott. Móricz a portrék csoportba lett sorolva Balassi Bálint, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Mikszáth Kálmán, Szabó Lőrinc, Radnóti Miklós, Weöres Sándor, Ottlik Géza, Márai Sándor és Pilinszky János társaságában. Mivel a szóbelizető tanár a legkritikább esetben lépi túl a minimálisan meghatározott 20 tételt – bár elvileg adott a lehetősége –, ezért a portrék kategória megadásánál a listában meghatározottak közül az előírásoknak megfelelően rendszerint 4 tételt illeszt a tételsorba.

Az állami szabályzás a vizsgarendszert középiskolai pedagógusok és felsőoktatásban tevékenykedő oktatók részvételével megszervezett egyeztető konferenciák nyomán született meg. Kijelenthetjük azonban, hogy ez a rendszer minden demokratizmusa mellett önkéntelenül is kanonizál, s az akkor megfogalmazottak szerint Móricz kiszorulni látszik a közvetlen élbolyból.

Az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerkesztett, 1990-es évek végén kibocsátott modern poétikai szempontokat érvényesítő, de nem túl széles körben használt tankönyv elrendezésében és az egyes szerzőkre szánt terjedelemben is az 1997-es rendelet szemléletét tükrözi. A kiadványban a Nyugatos alkotók az érettségi életművére vonatkozó szabályozásának megfelelően az Ady, Babits, Kosztolányi sorrendet követi, s közvetlenül utánuk kerül sor a már portrékételek közé beillesztett Móricz tárgyalására. Ady 22; Babits 22,5; Kosztolányi 20 oldala mellett Móricz 12 lapot kapott.

A törvényi szabályozás nem jelenti automatikusan a középiskolai oktatásban és az érettségiben való térvesztést. Az oktatás során Móricz továbbra is a részletesen, több művön keresztül tárgyalt alkotók közé tartozik. Az érettségiztetés során pedig lehetőség van a portrén kívül más tételcsoportokba való besorolásra is. Közkezdvelt például az irodalom határterületei tételen belül a *Rokonok* című regény és a 2006-os Szabó István rendezte film viszonyát taglaló tétel, ill. lehetőség nyílik arra is, hogy Móricz életének fontos színterein – pl. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, Kisújszálláson vagy Leányfalu térségében – a regionális kultúra tételen belül tárgyalják.

A '90-es évek közepén érezhető presztízscsökkenés hatására megindult és máig tart a Móricz-életmű újraolvasása. Több, már címében is sokat mondó tanulmánykötet, számos tanulmány jelzi, hogy a tudomány a tiszacsécei születésű alkotó helyének és szerepének meghatározását fontos feladatnak tekinti. Míg a kultúrával és irodalommal hivatalosan foglalkozók kételyei és válaszai egy zártabb közösség berkein belül maradtak és maradnak, s ezeknek konzekvenciái csak töredékben jutnak el a szélesebb közvéleményhez, addig Móricz megítélése az általános és középiskolai oktatás révén viszonylag sértetlenül átvészelte ezt a korszakot. S a jelenre tekintve pedig megállapíthatjuk, hogy bár a hivatalos álláspont szerint nem a „legnagyobbak” között, de megkerülhetetlen személyként kanonizálódott a közoktatásban és a közgondolkodásban.

IV. „Mi új Ludas Matyink”: az iskolai hősképzés módozatai

A tankönyvi interpretációk az alkotók tárgyalásánál alapvetően két jól elkülöníthető részre bontják a tananyagot: az életrajz ismertetésére és a műértelmezésre. Mindkét terület alkalmas arra, hogy narratív struktúrák segítségével az adott időkeresztmetszetben fontosnak tartott normákat, értékrendet közvetítsen a diákok számára, ezzel fejlesztve (avagy

torzítva) személyiségüket. A történelemhez hasonlóan gyakorlati-pedagógiai, szerencsétlen időszakban pedig politikai-ideológiai szempontokat előtérbe helyezve a mindenkori irodalomoktatás is részben egyfajta hősképzésre, hőskultuszra alapozza a tanítást. A Móricz-biográfia különösen jó alkalmat nyújtott az ideológiai mondanivalók megfogalmazására. Lássunk most erre két példát.

Az 1952-es tankönyv szerzői a prügii évek kapcsán a gyermekkori nélkülözésről a következő megállapítást teszik: „Apja (...) [c]sak szűkösen, alkalmi ácsmunkával tudta eltartani családját. A falu legszegényebbjéi közé tartoztak, sokszor még kenyér sem akadt a házbán. Ráadásul érezniök kellett a kapzsi zsírosparaszt rokonság lenéző, semmibevevő gögjét. Hatalmas, egész életre szóló gyűlölet halmozódott fel ekkor Móriczban a gazdagok iránt, akiknek szemében – mint azt *Életem regényében* írta – »éhes lenni, ez azt jelenti, hogy gazember«.”¹⁶

Az 1950-es évek elején használt tankönyv népes szerzőgárdája a marxista történelem-felfogásnak és az irodalomtörténet-írás pozitívista hagyományainak megfelelően gyakran hoz történelmi analógiákat. Mintegy „kiszólva” az interpretátor szerepköréből, didaktikus magyarázatokat, ideológiai szövegeket intéz a „tanuló ifjúsághoz”. Sokszor az az érzésünk, hogy a tárgyalt szerző vagy alkotás csupán ürügy a „haladó társadalmi eszmék” megfogalmazásához. Gyakori eljárás, hogy Móricz számos önéletrajzi megjegyzését egymással magyarázzák, vagy kiemelnek egyet-egyet, s azt untig ismétlik. Ez utóbbira jó példa lehet a prügii időszak, amelyről az író közlésére alapozva erősen sztereotip beállításként rendszerint a szenvedések idejeként emlékeznek meg. Az újabb kutatások azonban óvatosságra intenek, az önéletírás és a történelmi tények összevetésére törekuszenek.¹⁷ Ezek a pontosítások csak lassan szivárognak be a közoktatásba.¹⁸

Az 1956 után forgalomban lévő könyv nemcsak abban tér el az évtized első felében használttól, hogy a címlapon található címer megváltozott, hanem a kivonatolásnak köszönhetően az ideológiai üzenet kijelentései is tömörebbek, „pattogósabbak” lettek. „Apja csak szűkösen tudta eltartani családját. Sokszor még kenyér sem akadt a házbán. Ráadásul érezniök kellett a kapzsi rokonság gögjét.” Ez persze nem azt jelenti, hogy az átdolgozott kiadás hanyagolná az osztályharcos nézőpontot, csupán némi mérséklődésről beszélhetünk. Móricz sárospataki éveiről, tanulmányi eredményének romlásáról például ez a magyarázat hangzik el: „Tanárai rossz szemmel nézték a »felkapaszkodó paraszt« fiát.”¹⁹ Ez csupán annyiban tér el az 1952-es tankönyv szövegétől, hogy ott a Móriczot meg nem értő tanárokat a szerzők a rosszálló „vaskalapos” jelzővel is igyekeztek ellenszenvenné tenni.

Természetesen a marxista ideológia az 1960-as években is őrzi folytonosságát, de Diószegi András és Lakits Pál narrációjában a gyermekkori szenvedések színes leírása még

¹⁶ BÓKA László, DALLOS György, KARDOS László, KIRÁLY István, KOCZKÁS Sándor, PÁNDI Pál, 1952, 133–34.

¹⁷ Tanulságos pl. Hamar Péter megjegyzése erről az időről: „Kétségtelen, hogy a költözés után a Móricz-család Prügyn nem rózsás körülmények között élt, de az is tény, hogy Móricz Bálint 1887 végén, nem egészen három évvel az odaérkezésük után házat vesz a faluban (olyat, amilyent, de mégiscsak házat), és ez némi utalással szolgál valóságos anyagi helyzetükre.” HAMAR Péter, *Ködösítés nélkül*, Bp., Kairosz Kiadó, 2008, 53.

¹⁸ Gondolhatunk itt pl. a tiszacsecei szülőház kérdésére. Vö. HAMAR Péter, „*nekünk Csécsén három házunk volt*” = HAMAR Péter, *Ködösítés nélkül*, 11–44.

¹⁹ MEGYER Szabolcs, SZILÁGYI Péter, 1958, 46.

tovább csupaszodik. „A gyermek Móricz hamar megismerkedik a Tiszacsécsén, a családi körön kívüli világgal is. Prügyön és Túrístvándiban gazdag paraszti rokonok laknak, akiknél hosszabb ideig nevelkedik. Anyja taníttatni akarja. A régi hagyományokkal rendelkező debreceni és sárospataki iskolákba írattja. Ezek az iskolák egykor a magyar szellemi haladás bástyái voltak. A századfordulón azonban már megmerevedett, konzervatív intézmények. Nehéz sora van bennük a »felkapaszkodó paraszt« fiának. Az érettségét végül Kisújszálláson teszi le.”²⁰

Az 1980-tól 1992-ig használt Mohácsy-tankönyv különösebb figyelmet nem szentel Móricz gyermekkorának, iskoláiról is csupán annyit jegyez meg, hogy „Móricz Zsigmond Debrecenben, Sárospatakon és Kisújszálláson végezte gimnáziumi tanulmányait”.²¹ A világosan kirajzolódó egyre lakonikusabb interpretáció okaként talán azt feltételezhetjük, hogy a kultuszképzés és hősteremtés szempontjából nem szerencsés egy bukás közelébe jutott diákokat állítani példaként.

Ennek a tankönyvnek az 1993-ban kiadott átdolgozott formája szenvtelenül tálalja a család „anyagi összeomlását”. Annál színesebb és részletezőbb az iskolás évekről szólva. „Debreceni diákként is sokat olvasott: Jókai regényei mellett nagy hatással volt rá az olasz Edmondo de Amicis *A szív* (1886) érzelmesen szép gyermekregénye; fölfedezte magának Csokonai költészetét. Patakon is folytatódott olvasási szenvedélye, de tanulmányait elhanyagolta, s hatodikos korában, karácsonykor, az első félév végén három tantárgyból megbukott: németből, latinból, görögből.”²² Változtatás nélkül ezt találhatjuk ma is a Mohácsy Károly írta *Irodalom 11.* tankönyvben. A rendszerváltás után már nem tabu többé a bukás. Sőt, individuális korunk emberképének jobban megfelel az önmagát „felépítő”, magafaragta művész portréja.

Sokat mondók azok a részletek is, amelyek Móricz és a népi írók illetve a Horthy-rendszer viszonyát tárgyalják. Az 1952-es könyv pl. azzal szemlélteti a hatalom Móricz ellenességét, hogy mintegy kitérésnéként megemlíti, hogy Balmazújvárosban Veres Pétert a csendőrök azért vitték el, mert meglátogatta őt az író. A tankönyv szerzőgárdája viszont a proletárdiktatúra nézőpontjából kemény bírálatot is megfogalmaz. „Móricz késői tevékenységének volt azonban egy mélyen gyökerező tévedése: nem ismerte fel a politikai cselekvés fontosságát. »Hagyd a politikát – építkezz« – hirdette lapjának, a *Kelet Népe*nek programjaként. Móricz világnézeti korlátai tükröződtek ebben az állásfoglalásban. Nem látta meg a nemzeti élet forradalmi átalakítására hivatott erőket, nem vette észre a munkásosztály történelmi, nemzeti jelentőségét. Élete végén egyes írásaiban, főleg fogadott lányáról szóló novelláiban, az úgynevezett Csibe-novellákban ábrázolta ugyan a proletariátus életét, de csak a proletariátus elnyomottságát, nincstelenségét látta, és nem ismerte fel a munkásosztály forradalmiságát, hatalmas társadalmi, politikai erejét. Jó szándékúan, a hazáját szerető ember őszinte igyekezetével, de szükségszerűen eredménytelenül, álutakon, csupán apró újítások segítségével szeretett volna változtatni a nép életén.”²³ Ehhez

²⁰ DIÓSZEGI András, LAKITS Pál, 1963, 27.

²¹ MOHÁCSY Károly, 1980, 224.

²² MOHÁCSY Károly, 1993, 308.

²³ BÓKA László, DALLOS György, KARDOS László, KIRÁLY István, KOCZKÁS Sándor, PÁNDI Pál, 1952, 142.

hasonló sodró lendületességgel megfogalmazott propagandisztikus megnyilatkozások sokaságát idézhetnénk.

Tanulságos, ha az 1956 után kiadott, átdolgozott tankönyv hasonló passzusát az előző mellé illesztjük. „Móricz késői tevékenységének volt azonban egy mélyen gyökerező tévedése: nem ismerte fel a politikai cselekvés fontosságát. »Hagyd a politikát – építkezz« – hirdette lapjának, a *Kelet Népe*nek programjaként. Élete végén egyes írásaiban, főleg fogadott lányáról szóló novelláiban, az úgynevezett Csibe-novellákban ábrázolta ugyan a proletariátus életét, de csak a proletariátus elnyomottságát, nincstelenségét látta, és nem ismerte fel a munkásosztály forradalmiságát, hatalmas társadalmi, politikai erejét. Jó szándékúan, reformokkal szeretett volna változtatni a nép életén.”²⁴

Az 1963-as kiadású tankönyv a *Kelet Népe*nek jelszava kapcsán Móricz békevágyáról és munkaszeretetről beszél, de az elképzelést „illuzórikusnak” titulálja, amely részben kitérés a „kor szabta nagy feladat elől, a fasizmus elleni harc vállalása elől”.²⁵ A szélsőjobboldali vesztély elleni kiállás 1956 után, a Kádár-korszak konszolidációjának idején jól érzékelhetően analógiát is hordoz magában. A világháborút követő két évtizedben a *Kelet Népe*nek értékelése aktuálpolitikai érlel birt, később viszont elveszti a jelenre vonatkozhatóságát, így a következő évtizedekben a folyóiratot csupán rövid tömondatokkal említik.²⁶

V. Osztálytársak és osztályviszonyok: Ady, Móricz, Babits

A korábbi tankönyvek igyekeztek Adyt és Móriczot egymás közelében elhelyezni. Sőt az '50-es évek tankönyvei egyenest azt sugalmazzák, hogy amit Ady lírában, azt Móricz prózában vitte véghez. Mind az eredeti hosszabb, mint pedig a későbbi kivonatolt változatban külön alfejezetet szentelnek Ady és Móricz művészi és emberi viszonyának. Mindkét tankönyvben elhangzik a következő megállapítás: „Mélységében, elvi tartalmában Petőfi és Arany barátságára emlékeztet Ady és Móricz kapcsolata. Közös világnézet, közös harc kötötte össze őket. Szeretettel ragaszkodott hozzá, és büszkén vallotta igaz barátjának. (...) Móricz pedig halála után is őrizte nagy barátjának emlékét, hiszen számára Ady volt – akárcsak Petőfi Arany számára – »a felszabadító«, amint azt kisszámú verseinek egyikében írta.”²⁷

Az 1963-as tankönyv hangoztatja, hogy a szintézis, amelyet Móricz műveiben megalakított, rokon azzal, amit Ady Endre a lírában hozott létre. Nem csupán személyes barátság állítja őket egymás mellé, hanem törekvéseik rokonsága, művészi jelentőségük hasonlósága is. A *Hét krajcár* megjelenése kapcsán fontosnak tartja megjegyezni, hogy „Ady úgy nyilatkozik, hogy Móricz »egymaga felér egy forradalmi szabadcsapattal«. Ady barátsága, eszmei támogatása révén robbanásszerű gyorsasággal fejlődik tovább művészete.”²⁸ Bár a citátumok retorikailag a két művész laudációját valósítják meg egyszerre, de mind a mon-

²⁴ MEGYER Szabolcs, SZILÁGYI Péter, 1958, 50.

²⁵ DIÓSZEGI András, LAKITS Pál, 1963, 29.

²⁶ Vö. MOHÁCSY Károly, 1980, 221. ill. MOHÁCSY Károly, 1993, 312.

²⁷ BÓKA László, DALLOS György, KARDOS László, KIRÁLY István, KOCZKÁS Sándor, PÁNDI Pál, 1952, 137. ill. MEGYER Szabolcs, SZILÁGYI Péter, 1958, 47.

²⁸ DIÓSZEGI András, LAKITS Pál, 1963, 29.

datszerkesztés, mind pedig a Petőfi–Arany párhuzam beállítása azt mutatja, hogy Adyt, mint a „»magyar ugar« ellen vívott”²⁹ harc kezdeményezőjét némileg többre taksálták a szerzők. A Petőfi–Arany barátság toposza helyett, ahol „Baráti szem művészi gonddal függött a művész ujjain”, itt valamiféle tanító és tanítvány viszonyt találunk.

Az 1980-as években forgalomban lévő tankönyv már csak lakonikus stílusban említi a két művész kapcsolatát. „A *Hét krajcár* sikere (1908) hozta meg Móricznak az írói hírnevet, az ismeretlenségből való kiemelkedést s Ady barátságát.”³⁰ Az Ady–Móricz barátság elmozdul a legendák síkjáról. Mára általános vélemény, hogy Ady költészetének volt szerepe Móricz művészi kiteljesedésében – ezt maga az író is elismeri –, de nem kezdeményezője, sem pártfogója ennek a folyamatnak, hanem felerősítője.

Míg a pártállam hivatalos megítélése igyekezett rokonítani a két alkotót, addig a rendszerváltás után erre már nem találunk példát. A ’80-as évek tankönyvében a Móriczról szóló rész közvetlenül követi az Adyt tárgyaló fejezetet. Az 1993-as átdolgozásban, pusztán születésük kronológiáját szem előtt tartva, már „közéjük furakodott” Krúdy Gyula. Akár szimbolikusan is értékelhetjük, hogy a „boldog békeidők” polgárosuló világának utazó krónikása „szétszakítja” a korábban elválaszthatatlannak tartott közeli életpályákat. A jelenlegi érettségi rendszer követelményszintje által szerkesztett Eisemann György, H. Nagy Péter, Kulcsár-Szabó Zoltán szerzőhármas által összeállított könyvben pedig az életmű-portré besorolás mentén a szintén polgári szemléletű Babits és Kosztolányi elhelyezése „távolítja el” egymástól a korábban ideológiai szempontokból oly erősen összekapcsolt művésztársakat.

Az Ady–Móricz barátság alakulása mellett tanulságos a Móricz–Babits viszony tankönyvek által való ábrázolására is figyelmet fordítanunk. Ez leginkább közös szerkesztői munkájuk értékelésében csúcsosodik ki. 1952-ben ez a következőképp artikulálódik: „1929-ben Babits Mihállyal együtt átvette a *Nyugat* szerkesztését. Az öncélú művészet elvét valló szerkesztőtársával szemben igyekezett minél közelebb hozni a lapot az élethez.”³¹ A Babitscal szemben érzett fenntartás okaként elég csak a tankönyv róla szóló fejezetének első bekezdését idéznünk. „Babits Mihály verseiből, regényeiből, tanulmányaiból olyan írórt ismerünk meg, aki szembekerül az imperializmus világával, de harcát nem forradalmi úton, hanem magánosan, az idejétmúlt polgári liberalizmus eszmei fegyverével akarja megvívni. Babits olykor túllépett ennek a világfelfogásnak keretein, sőt élete végén őszintén felismerte, hogy helytelen úton járt.”³²

Az 1956 után fogalomban lévő rövidített változatban a *Nyugat* szerkesztése kapcsán az átdolgozók kihagyják a Babits irodalmát öncélúnak minősítő mondategységet,³³ s a róla szóló fejezetben sem találunk az idézethez hasonlóan sarkos ítéletet. Az 1963-as tankönyv már csak egy lakonikus tényközlő mondatban tárgyalja a *Nyugat* közös szerkesztésének

²⁹ BÓKA László, DALLOS György, KARDOS László, KIRÁLY István, KOCZKÁS Sándor, PÁNDI Pál, 1952, 137.

³⁰ MOHÁCSY Károly, 1980, 224.

³¹ BÓKA László, DALLOS György, KARDOS László, KIRÁLY István, KOCZKÁS Sándor, PÁNDI Pál, 1952, 140.

³² BÓKA László, DALLOS György, KARDOS László, KIRÁLY István, KOCZKÁS Sándor, PÁNDI Pál, 1952, 190.

³³ Vö. MEGYER Szabolcs, SZILÁGYI Péter, 1958, 49.

idejét, s röviden kitér arra, hogy Móricz a '30-as évek elejétől a népi írók fiatalabb generációjának felkarolását is vállalta. Az 1980-tól érvényben lévő Mohácsy-könyv a *Nyugatot* értékelve arra irányítja a figyelmet, hogy Babits „a Tanácsköztársaság bukása után nem mert beleavatkozni a politikai küzdelmekbe”,³⁴ s a fasizálódó világban a kultúra, a humánum védőbástyájának szerepét szánta a folyóiratnak. Ugyanakkor idézi a „politikamentességről” Móricz véleményét is. „A Nyugat nem politizál. Mi, akikre ránk maradt a szerkesztés terhe, nem fogunk politikai fórumot csinálni belőle. De törjön el a toll, amely jogtalanságot fuvaláz és igazságtalanságot muzsikál, még ha a legragyogóbb művészettel is.”³⁵ Mohácsy Károly az ars poetica jellegű idézetet nem kommentálja. Egy középiskolás számára talán nem is pontosan érzékelhető az a különbség, ami a Móricz és Babits által képviselt közös irányvonal mögött látszen kirajzolódik, s amit a ma használatban lévő átdolgozás frappánsan, de szintén nehezen megfogható módon úgy fogalmaz meg, hogy „szerkesztői elveiket azonban nemigen tudták összehangolni”.³⁶ Tömören, de szabatosan tárgyalja viszont a kérdést az Eisemann György, H. Nagy Péter és Kulcsár-Szabó Zoltán által írt könyv: „A két alkotó esztétikai nézetei azonban nagyban különböznek, minek következtében a fokozott szociális-közéleti szerepvállalást sürgető Móricz 1933 elején megváltik a szerkesztéstől.”³⁷ A *Kelet Népe* kapcsán pedig a kötet említést tesz a népi írók csoportjáról, Illyés Gyulát, Erdei Ferencet, Darvas Józsefet és Veres Pétert név szerint is idézve.

VI. (Ki/le)csengő, szünet...

Tanulmányomban az „iskolás kanonizációt” Móricz Zsigmond iskolapadban töltött évtizedeinek, irodalomtankönyvekben való ábrázolásának segítségével kívántam ábrázolni. „Iskolás” tehát tanulmányom, mert a közoktatás egy kérdésével foglalkozik. De „iskolás” azért is, mert a dolgozat nem tűzött ki maga elé generális célt, nem kívánt soha nem halott téziseket tálalni. Csupán azt vállalta fel, hogy jól ismert tendenciák felvázolásával, olykor kisiskolás-kiszámolgotós módszerrel rendszerezzen egy olyan recepciótörténeti folyamatot, melynek főbb mozgásairól mindannyian rendelkezünk valamiféle elképzeléssel. S „iskolás” munkám azért is, mert az, ahogy Móricz megítélése változott a tárgyalt időszakban, iskolapéldája a magyar történelem átértékelésektől, túlzásoktól, csúsztatásoktól terhes elmúlt mintegy 65 évének.

³⁴ MOHÁCSY Károly, 1980, 242.

³⁵ MOHÁCSY Károly, 1980, 242.

³⁶ MOHÁCSY Károly, 1993, 311.

³⁷ EISEMANN György, H. NAGY Péter, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, 1999, 237–38.

POMOGÁTS BÉLA

Reményik Sándor és Babits Mihály

Babits Mihály gazdag munkásságának vizsgálata során viszonylag kevés szó esett arról, hogy a költőt milyen tartalmas kapcsolatok fűzték a trianoni döntés után kibontakozó erdélyi magyar irodalomhoz és ennek keretében Reményik Sándor költészetéhez, illetve arról, hogy a Nyugat irodalmát, legalábbis kezdetben, nem minden ellenzés nélkül figyelő és kommentáló Reményik milyen odaadást tanúsított Babits költésze iránt. A két költőt megfontolásra érdemes eszmei kapcsolatok fűzték össze, annak ellenére, hogy világgépük, politikai nézeteik természetesen erősen eltértek egymástól. Babits a magyar liberális, Reményik a magyar konzervatív tradíciók örököse és képviselője volt, mindemellett az előbbi költő munkásságától sem voltak idegenek a konzervatív eszmék és az utóbbi sem zárkózott el a liberális felfogás elől. Ebben a tekintetben mindketten annak a hagyományos liberális konzervativizmusnak voltak az örökösei, amely a magyar 19. század gondolkodását jellemezte, és amelyet az első világháborút követő eszmei kihívások, érkezzenek ezek akár a jobb-, akár a baloldalról, meghaladottnak nyilvánítottak és elutasítottak. Ez a liberális konzervativizmus különben a két világháború közötti magyar (és erdélyi magyar) szellemi élet meghatározó felfogása volt: ezt képviselték olyan intézmények, mint a Magyar Szemle és a forradalmak utáni Nyugat, illetve az Erdélyi Helikon és maga a marosvécsi íróközösség, valamint olyan vezető értelmiségiek, mint Magyarországon Szekefi Gyula, Márai Sándor és természetesen Babits Mihály, Erdélyben pedig Bánffy Miklós, Kuncz Aladár, Makkai Sándor és természetesen Reményik Sándor. Hangsúlyeltolódások voltak találhatók közöttük, így Babits eszmei panorámájában mindig fontos helyet töltött be a radikális eszméket képviselő korai Nyugat vagy éppen Ady Endre és Jászi Oszkár munkássága, Reményik orientációjában pedig az a liberális konzervativizmus, amelyet Tisza István és az általa irányított Magyar Figyelő képviselt, és ahogy Babits idegenkedett ezektől, Reményik is idegenkedett a forradalmi Adytól és a korai Nyugattól.

Mindenesetre a húszas évektől kezdve a liberális konzervativizmus két (korábban egymással szögesen szembenálló) eszmeisége és hagyománya között, a mindinkább erőteljes antiliberális kihívások hatására, létrejött valamiféle kiegyenlítődé, és ennek keretében, természetesen fenntartva korábbi eszmei-politikai kötődéseiket, a budapesti és a kolozsvári költő igen közel került egymáshoz és mindig megbecsüléssel nyilatkozott egymás munkájáról. Olyan személyes értelmű, a költői személyiség eszmei pozícióját mutató írások jelezték mindezt, mint Babits esetében az 1925-ben keltezett *Új klasszicizmus felé*, az 1928-as *Az írástudók árulása*, az 1930-as *Ezüstkor*, az 1933-as *A halhatatlanság halála* és az 1934-es *Nemzet és Európa* című nagy esszék, Reményik esetében pedig az 1923-ban írott *Gondolatok a költészetéről*, az 1935-ös „*Társadalmi funkció*” és az ugyanebben az esztendőben született *Erdélyi politikánk és erdélyi irodalmunk* című tanulmányok. Ezeknek

az írásoknak a szellemisége, értékrendje és irodalomértelmezése között alapvető rokonságot találunk. Reményik Sándor nem egyszer szinte ugyanazokat a gondolatokat szólaltatja meg, ugyanazt az érvelési rendszert használja, amelyet Babits. A két költő világképe, gondolkodása között a két világháború közötti évtizedekben már lényegi hasonlóságok találhatóak, ahogy hasonló eszmeiséget és nemzeti, illetve kulturális stratégiát követett a budapesti Nyugat és a kolozsvári Erdélyi Helikon. Reményikre kétségtelenül ösztönző hatással voltak Babits Mihály költeményei és tanulmányai, és ahogy látni fogjuk, a budapesti költő is jóleső érzéssel: az „eszmetárs” iránt érzett tisztelettel és barátsággal nyugtázta a kolozsvári költő érdeklődését és szolidaritását. Ez a rokonszenv természetesen az erdélyi magyar irodalom életének alakulására is hatott: a Nyugat táborában indult Kuncz Aladár mellett éppen Reményik Sándor volt az, aki az Erdélyi Helikon körül gyülekező irodalmi tábor összekötötte a budapesti műhellyel és ennek íróival.

Reményik Sándor korán megismerte és nyomban méltányolta azt a szellemiséget, amelyet Babits Mihály műveiben talált, s eltérően attól a véleménytől, amelyet például Ady Endre (és általában a korai Nyugat) munkásságáról alkotott, lényegében kedvezően ítélte meg ezt a szellemiséget. Babits *Herceg, hátha megjön a tél is!* című verseskötvének második, 1918-as kiadásáról az Erdélyi Szemlében közölt ismertetésében a következők olvashatók: „A forradalommal indult, de forradalmár társaitól éles megkülönböztető jegyek választották már akkor el. *Így erős és határozott intellektuális iránya, bizonyos hűvös tartózkodás érzéseinek válogatatlan piacra vetésével szemben, nagy formakészége és vonzalma az antik versformák s klasszikus témák felé.* Ezzel kapcsolatban megvolt s ma fokozottabban él benne *az áhítatos tisztelet a magyar irodalmi múlt iránt.* A forradalmár nemzedék általános pszichológiája nálunk is, mint mindenütt a világon, az volt, hogy *önmagát, a jelent istenítette,* a múlttal, a hagyománnyal, még ha nem is helyezkedett szembe, elment mellette részvétlenül és értetlenül. *Babits lelke legmagasabb föllendüléseivel visszahajlott a magyar klasszikusokhoz, azok közt éppen Arany Jánoshoz.* Lelke »új olajával« »régii lángot« akart szítani, azaz örök lángot. A forradalommal indult Babits, de kinőtt belőle, fölibe nőtt, *mert forradalmibb volt nála.* Ez pedig azt jelenti, hogy *egyetemesebb gondolkodású volt.*”¹

Babits korai költészete, miként ezt a szóban forgó kötet, például *Esti kérdés, Szimbólumok* vagy *Új leoninusok* című versei is tanúsítják, az „örök elégedetlenség” erkölcsi igényességről tanúskodó érzését fejezte ki, ez nagyon is egybevágott azzal, amit a fiatal Reményik Sándor vallott. „Nem az az igazi forradalmár-lélek – olvasom tovább a verseskötet ismertetését –, aki egy irányra, egy tanra, egy formára, egy stílusra, egy korszakra, egy hitre vagy egy zászlóra esküszik, s elátkoz minden egyebet, nem is a progresszivitás, a »haladás« szelleme, nem is a radikalizmus az igazi forradalmi szellem. *Az igazi forradalmi szellem a mélységes és örökös elégedetlenség szelleme.* Aki mindig tud elégedetlen is lenni az élet s az irodalom jelenségeivel szemben, *bármilyen természetűek is azok,* akik mindig boncol, mindig kritizál, mert mindig szebbet s jobbat kíván a meglévónél, akikben olt-hatatlan a vágy, mert mindig ég benne az ideál, aki pesszimista, mert meglátja a hibákat, bajokat *jobbra is, balra is, visszafelé, ám előre is,* az az igazi forradalmár, *mert az élet s a létező valóság ellen lázad. Ily értelemben idealizmus, pesszimizmus és forradalmiság*

¹ Erdélyi Szemle 1918. 24. sz. 54–57. kötetben: Kézszerítás. Írók, művek, viták. Sajtó alá rendezte Dávid Gyula. 2007. Kolozsvár-Budapest, 65–66.

egy és ugyanaz. Babits leglényegesebb lelki tulajdonsága az, hogy *mélységesen elégedetlen szellem, tehát idealista, pesszimista és forradalmár.*”

Hasonlóképpen adott kedvező ítéletének hangot Reményik a budapesti költő 1920-ban megjelent *Nyugtalanság völgye* című verseskötetjének bemutatása során, ezúttal a költőtárs tragikus magányosság-érzésének jogosultságára mutatott rá.² Ebben bizonyára saját lelkiállapotának rokonára ismert, jóllehet budapesti társának szorongató érzését abból vezette le, hogy szerinte csalódnia kellett a vele egy táborba tartozó társaiban. „Babits hangja – olvassuk itt – ma rokontalan hang. Egyedül, izoláltan áll és él a mai Magyarországon, a mai magyar költészetben. Közte és nemzete közt a meghasonlás mély szakadéka tátong – s hogy idáig jutottak, abban – nemcsak nemzete hibás. Az »emigránsok« táborával volt neki valami távoli lelki közössége, bár inkább *külső* közösség volt ez. Mert Babits őszintén, szíve egész háborgó kétségbeesésével volt pacifista és »nemzetközi«, nem pedig divatból, szereplési vágyból vagy cinikus nihilizmusból. Megszédült ő is új jelszavaktól – igaz, keserűen ki is ábrándult belőlük. Hitt ő is egy pillanatra egy gyönyörű, vértelen, egyetemes forradalomban, amely elsöpri a nemzeti és osztályellentéteket. Egy percre taposott ő is a megszentelt hagyományon, mert hallani vélte eljövendő csodák diadalkialtását. Ezekben a csodákban őszintén – úgyis csak költő lelke hihet. És most romokon áll – összeomlott hittel, összetört lélekkel, a katasztrófától remegő idegekkel, és kelnek ajkán Vörösmarty *Vén cigányára* s az *Előszóra* emlékeztető hangok.”

Az itt követett gondolatmenet alkalmat adott arra, hogy a kolozsvári költő kifejtse véleményét abban a jellegzetesen huszadik századi eszmei vitában, amit a „nemzet” és az „emberiség” fogalmaival jelölhető világnézetek küzdelme okozott. Babits, miként ezt egész munkássága tanúsítja, az egyetemesség híve volt, ennek körében helyezte el a nemzetet, Reményik ellenkezőleg, nyilvánvalóan a maga trianoni és erdélyi tapasztalatai következtében, a nemzet fogalmát állította a saját világképének középpontjába. Ugyanakkor a megértés szándékával közeledett azokhoz a nézetekhez, amelyeket Babits műveiben talált, arra is törekedve, hogy a két: történelmileg egymással szembe került (vagy szembe fordított) eszmeiséget kimozdítsa abból a bipolaritásból, amelyet a mostoha történelmi események okoztak. „Babits tragikumuma volt – jelentette ki –, hogy egyszerre látta *mindenki igazát*. A csillagokra függesztett szemével megfeleledkezett azokról, akik egy árva mécs mellett sírnak, várnak, virrasztanak és imádkoznak. Pedig nem lehet mindenkit egyformán szeretni. *Nem lehet*. És az ember, ha költő is, akkor találja meg igazán önmagát, mikor megtalálja azt, aki legközelebb áll hozzá. És ha választani kell – pedig mindig választani kell –, akkor gondolkozás és habozás nélkül amellé áll.” Reményik határozottan állott a „nemzeti” eszme mellé, szavaiban ugyanakkor érezhető volt némi fájdalom, hogy az emberi „egyetemesség” eszméjét emiatt nem vállalhatja igazán, holott ez az eszme a legkevésbé sem volt idegen attól a keresztény lelkiségtől, amelyet őszintén megélt.

A harmadik Babitscsal foglalkozó írás az 1921-ben megjelent *Tímár Virgil fia* című kötetbe foglalt kisregényt és néhány elbeszélést mutatja be.³ A recenziens szeretettel beszél a kötet irodalmi értékeiről, különösen arra a hiteles képre hívja fel a figyelmet, amely az idős szerzetes-tanár egyéniségét és csalódottságát mutatja be. Babits empátiája köztudottan a pszichológiai elmélyülés remekét hozta létre, és Reményik Sándor igen elismerő

² A legújabb Babits-kötet. Pásztortűz 1921. I. köt. 248–250. Kötetben: Kézszerítés, 69–73.

³ Babits Mihály: Tímár Virgil fia. Pásztortűz 1922. 216–217.

szavakkal beszél erről az elbeszélő teljesítményről. Külön (és rá jellemző módon) méltatja az idős tanár személyiségében végbemenő folyamatot: az egyszerre fájdalmas és bölcs rezignáció szerepét. „Vergődve látja – olvassuk a könyvismertetést –, hogy csúszik ki keze alól a gyermek, akit a maga teremtményének tartott, hogy ütközik ki belőle a sok félelmes öröklött hajlam, amin neki nincs többé hatalma. És aztán a rezignáció, a megnyugvás: hátha ennek *így kellett* lennie, hátha annak a gyermeknek *ki kell* mennie a világba, hogy küzdjön, szenvedjen, vétkezzék, és harcokon, vergődéseken, csalódásokon át ismerje meg, mint Szent Ágoston, az igazságot, az Istent.” Ez a jellemzés, talán megkockáztatható, a méltó társat és családot nélkülöző Reményik vallomásaként is értelmezhető.

A könyvismertetés külön érdeme, hogy szóba hozza azt a néhány elbeszélést is, amely a regényt kiegészítette, így *A röpülő falu* című novellát, amely éppen azt a fájdalmat szóltatja meg egy mesészerű történet keretében, amely az Erdélyt jól ismerő (hiszen ifjúságának néhány emlékezetes esztendejét ott töltötte) Babitsot kerítette hatalmába az ország-rész elvesztése után. Az elbeszélésről a következők olvashatók. „Erdélyi történet, talán azért áll hozzánk olyan közel. Egy erdélyi menekült víziója, aki nem tud többé hazamenni a falujába, a szülőföldjére, de akinek utána megy a kiürített, megszállott falu. *Fölemeli* toronyostól, mindenestől a *gondolat*, a folyton oda visszatérő vágy. Az elbeszélés formája egészen fantasztikus, mesészerű, de annál erősebben teszi szemléletessé az alapgondolatot. A mesében pedig ott izzik, pompázik Babits poézisének egész hatalma.”⁴

Reményik Sándor Babits Mihály műveit bemutató és kommentáló írásai jól jelzik azt az ellentmondásokat sem nélkülöző, mindazonáltal nagyon becsülő és nem egy alkalommal a szeretetet is kifejező viszonyt, amelyet a kolozsvári költő épített ki nagynevű író-társával. Ennek a viszonynak a magyarázata, miként ezt írásom kezdetén jeleztem, a két író eszmei és morális pozíciójának rokonságában keresendő. Reményik Sándor irodalomfelfogása, az irodalom közéleti és nemzeti küldetéséről kialakított meggyőződése nem állott távol Babitsétól. *Karcolatok a modern poézisről* című 1918-as személyes hangú jegyzetében Reményik a magyar költészet egyféle „tisztulási folyamatáról” beszélt: „Ez a tisztulási, kristályosodási folyamat mintha már meg is indult volna, mintha már látnók itt-ott a nyomait... Ez a folyamat forradalmon és anarchián túl, megállapodott értékek világába vezet, mert kiemeli a törekvések zúrzavarából s érvényre juttatja azt a nagy elvet, mely szerint az irodalom nem az érzéki, hanem a szellemi embernek fegyverhordozója.”⁵ Egy esztendő múltán lejegyzett *Van-e erkölcsstelenség a művészetben?* című kis cikkét (amely a szerkesztőtárs Walter Gyula egyik írására reagált) pedig a következő kérdés és válasz zárta le: „Miben áll tehát a művész etikája? Abban, hogy tárgyát úgy válassza meg és úgy dolgozza fel, hogy az ne csak az érzékekre, hanem főképpen és elsősorban a *szellemre* has-

⁴ Babitsnak ez az elbeszélése először a *Vérző Magyarország* (Budapest, 1920, második kiadása: 1928) című antológiában (olyan írások között, mint Móricz Zsigmond: *Egy akol*, egy pásztor, Krúdy Gyula: *Az utolsó garabonciás*, Kosztolányi Dezső: *Égi jogász* című elbeszélése) jelent meg, második alkalommal a szóban forgó kötetben, harmadszor *A torony árnyéka* (1931) című kötetben, negyedszer az *Összegyűjtött novellák* (1938) című gyűjteményben, ötödször az általam szerkesztett *Querela Hungariae. Trianon és a magyar irodalom* (1996) című válogatásban került az olvasó elé. Van angol (*The flying Village. Hungaria*, London-Budapest, 1936) és német (*Das fliegende Dorf* (Ungarn 1941. 1. szám, 37–45.) fordítása is. A második világháború után (egészen 1996-ig) minden Babits-kiadványból ki kellett hagyni.

⁵ Kézszorítás i.m. 392.

son, ezáltal az élet fölé emeljen. [...] minél nyomorultabb az élet, annál megváltóbb hatalomként várjuk lelkünkbe a művészet világát. Annál művészebb, tehát annál erkölcsösebb lesz a műalkotás, minél inkább vállalja és valósítja ezt a megváltó szerepet. Erkölcstelennek pedig azt a műalkotást fogjuk mondani, amely csupán az érzéseket korbácsolja, s az alantas ösztönöket szítja fel, amely nem tisztító vihar és nem tisztító csönd.”⁶ Mindez nem állott messze Babits Mihály nézeteitől.

Azok a nézetek, amelyek révén a kolozsvári költő közel került Babits Mihály eszmeiségéhez különös jelentőséget kaptak az erdélyi magyar irodalom megítélésében. Meglehetősen közismert, hogy Babits milyen figyelemmel és jóindulattal közelítette meg ennek az irodalomnak a fejlődését: írástudóit és ezek műveit: a nemzeti irodalomnak azt az egységét kívánta ezzel érvényre juttatni, amelynek a trianoni határok ellenére, ezeken fölül emelkedve kellett, az ő meggyőződése szerint érvényesülnie. Egész sor tanulmányban, könyvismertetésben helyezte mérlegre a húszas években kibontakozó kisebbségi irodalmi kultúrát, a többi között 1930-ban *Európaiság és regionalizmus*, 1931-ben *Transsylvaniaizmus*, 1935-ben *Erdély* című nagyobb írásaiban vagy azokban a műelemzéseiben, amelyeket Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című memoárjának és Tamási Áron *Jégtörő Mátyás* című regényének szentelt. Különösen az elsőnek említett: az erdélyi irodalom különleges helyzetével és karakterével foglalkozó tanulmánynak volt, mondhatni, stratégiai jelentősége, és ezt a stratégiát lényegében Reményik is elfogadta, jóllehet, talán Babits nézeteitől eltérő módon, nagyobb szerepet adott annak, hogy az erdélyi irodalomnak mindenekelőtt az ott élő magyarság szellemiségét kell kifejeznie, helytálló készségét erősítenie. Talán Erdemes felidézni mind Babits, mind Reményik legfontosabb tételét.

A budapesti író *Európaiság és regionalizmus* című tanulmányában, amelyet az Erdélyi Helikon szerkesztését átvevő Kuncz Aladár kérésére juttatott el a folyóirat 1930-as évfolyamának első számába⁷, a következőkkel indította el gondolatmenetét: „A modern nacionalista életnézet, mely maga is egységes és mintegy nemzetközi áramlat – nem téveszthet meg senkit efelől: a soknyelvű Európában egyetlen és egységes szellem él. [...] Az »európai« rég egységes típus, és szinte máris egy nagy nemzet, ugyanazon neveléssel és hagyományokkal: s nemzeti kultúránk tulajdonképp mind csak ugyanazon kultúra egyes dialektusai. Ennek az egységes nagy kultúrnemzetnek tagja a magyar is. A mai magyar ember lelkivilága nagyjából azonos avval, amit európai lelkiségnek szokás nevezni; s irodalmunk legelső kezdeteitől fogva mindmáig Európa vallását hirdeti, s ezt az európai lelkiséget fejezi ki, melyet részben maga teremtett és munkált.” Végül pedig a következőket állapította meg: „mindig több lesz az olyan író, aki az egész Emberiség helyett csak egy nemzettel – vagy esetleg csak egy fajjal, egy népréteggel, egy társadalmi osztállyal szemben érzi magát felelősnek. S nem a régifajta nemzeti írókra gondolok itt, akiknek típusa nálunk egy Széchenyi vagy Vörösmarty vagy Petőfi. Bennük más felelősség élt: ők egy nemzetért érezték magukat felelősnek az Emberiség előtt. Ez bizonyosan nem regionalizmus, de regionalizmus a mai irodalom termésének 99 százaléka, mert az az egyetlen ambíció szülte, hogy egy nemzet, egy faj, egy népréteg vagy társadalmi osztály életéről, erkölcsi és gondolatvilágáról mennél hívebb és mennél immanensebb képet, leleplezést, valómást adjon. Ilyenformán az író, aki nem tud vagy nem mer fontosat mondani az Ember-

⁶ Uo. 398.

⁷ Erdélyi Helikon 1930. 3–6.

nek és az Emberről: mond legalább valami fontosat egy kisebb közösségnek, vagy egy kisebb közösségről.”

Azokról a kritikai írásokról beszélvén, amelyek Reményik Sándor Babits Mihály műveiről formált nézeteit mutatták be, már szó esett arról, hogy az irodalom „nemzeti” és „egyetemes” feladatait a két író nem azonos módon ítélte meg. Ez a nézetkülönbség megjelent az erdélyi magyar irodalom tennivalóinak megítélésében is. A kolozsvári költő természetesen erősebb hangsúlyt adott a kisebbségi irodalom nemzeti-nemzetiségi küldetésének, arra azonban ő is nyomatékosan figyelmeztetett, hogy ez a küldetés nem jelenthet politikai alávetettséget, illetve a politika (a politikus) szolgálatát. *Erdélyi politikánk és erdélyi irodalmunk* című, 1935-ben írott tanulmányában olvashatók a következők: „Együttérzünk és egyetértünk politikusainkkal és együtt kívánunk küzdeni velük a nemzethalál fenyegető árnyékában, de a *magunk sajátos módján*. Író és politikus között lehetséges az a helyzet, hogy nem törődnek egymással, lehetséges az az elvi álláspont, hogy egyik ne szóljon bele a másik dolgába. Sokáig vallottam én is ezt a felfogást. Talán a *strukturális* különbségek miatt. Ma azt vallom, hogy ez a *mi számunkra fényűző lehetetlenség*. Igenis, bele kell szólnunk egymás dolgába, de csak a teljes jóhiszeműség, a teljes komolyság és a teljes hozzáértés feltételével. Bírálja meg az író a politikust, ha tudja, de csak teljes politikai, társadalomtudományi, közgazdasági ismeretek birtokában, teljes felelősséggel. Bírálja meg a politikus az íróművészt, de csak teljes esztétikai felkészültséggel, a kritikai lelkiismeret teljes fegyverzetében. Az író, ha politikába szól bele, több legyen, mint író. A politikus, ha irodalomba szól bele, több legyen, mint *politikus*. Az író tegye félre ösztöneit, szélségeit, a politikus tegye félre előítéleteit és dogmáit. Ha lehet békesség, ha lehet *közös, vállvetett küzdelem*, egyedül ebben a formában lehet.”⁸

Meglehet a két költőnek az irodalom küldetéséről kialakított felfogása eltért egymástól, minthogy Babits tágasabban: egyetemes, Reményik szűkebben: mindenekelőtt nemzeti keretben látta a magyar irodalom helyét és tennivalóit, az írás erkölcsiségét, az író felelősségét mindketten nélkülözhetetlen követelménynek és értéknek tekintették. Ennek következményeként nem csak Reményik figyelt, már írói indulásakor, Babits munkásságára, a figyelem és az elismerés kölcsönös volt, több dokumentum tanúsítja ezt. Nem csak az, hogy 1941-ben Babits, aki a Baumgarten-alapítvány kurátoraként jótékonyan tudta befolyásolni az irodalmi életet, az erdélyi költőt is az alapítvány „évdíjában” részesítette (vele együtt ilyen díjat kapott még a kiváló irodalomtörténész: Kerecsényi Dezső, a jeles festő és művészeti író: Réti István és az ugyancsak neves erdélyi költő: Tompa László, ugyanakkor kisebb összegű „jutalomban” részesült a művészetkritikus Kállai Ernő, Kolozsvári Grandpierre Emil és Takáts Gyula). Az is Babits érdeklődéséről tanúskodott, hogy a kórházi ágyon vezetett *Beszélgetőfüzeteiben* nem egyszer tűnt fel, igen rokonszenvező kommentárok kíséretében az erdélyi költő neve. Reményik ebben az időben egy budapesti szanatóriumban betegeskedett, s Babits tervezte is meglátogatását, súlyos betegsége miatt erre természetesen nem kerülhetett sor.⁹ A kölcsönös, akár barátnak is nevezhető viszony a két költő életének végső korszakában bontakozott ki, ám mindvégig fennmaradt.

⁸ Kézszorítás i. m. 504–505. Eredetileg: Pásztortűz 1935. 23–24. sz. 543–545.

⁹ Babits Mihály beszélgetőfüzetei. II. kötet, Budapest, 1980. 108.

A Nyugat szerkesztője 1940-ben, Reményik Sándor ötvenedik születésnapja alkalmából, az általa gondozott folyóiratban adta közre *Az erdélyi költő* című tanulmányát¹⁰ (a születésnapról számosan, a többi között Jancsó Elemér, Balogh Edgár, Imre Sándor, Kovács László, Ligeti Ernő, Tavasz Sándor megemlékeztek). Babits mindenekelőtt a kolozsvári költő Erdély iránt tanúsított hűségére, ennek a hűségnek a morális értékére és a minden feltűnést kerülő vallomás megtartó erejére figyelmeztetett. „Az erős szó – mondotta – a halk költőből még erősebben szakad ki, s még szuggesztívebb hatású, mint mástól. Aki hallja, érzi a titkos mélységet, amelyből előtört. A hangos ember pátosza nem lep meg, és nem hat rám, a halk ajaké egyszerre lenyűgöz váratlanságával és őszinteségével. Különös, hogy Erdély lehangosabb hatású dalnoka ez a csöndes, tartózkodó, szemérmes jellemű költő lett; különös, de nem érthetetlen. És bizonyos, hogy jól történt ez így. Nagy dolgokkal verssel hatni a tömegre, zengő hangot adni egy közösség indulatainak; de egyúttal felelősség is ez. A hangosakban, a könnyű szavú, kész pátoszu poétákban ritkán van meg a leírt szó felelősségének érzése. S nemcsak a szóról kellene itt beszélni, hanem a magatartásról, minden mozdulatról, az egész emberi egyéniség sugalmazó erejéről. A költő Reményik évei nehéz évek voltak. Nehéz és küzdelmes kisebbségi évek, ezer veszéllyel és kelepével. Azt hiszem, ebben a helyzetben senki sem tudott volna tökéletesebben viselkedni, mint Reményik viselkedett. A költői tehetség nem volt elég itt, sőt nem is volt a legfontosabb. A versekhez ember kellett, s a költő értékei emberi értékek. Ember, erdélyi ember és magyar.”

A budapesti és a kolozsvári költő között kialakult baráti (és eszmetársi) viszonyoknak számos dokumentuma található a két költő ekkoriban kibontakozó levelezésében. Így mindössen 1940–1941-ben a Nyugat lapjain, Babits Mihály biztatása nyomán, a folyóiratot szerkesztő Illyés Gyula *Egységes magyarság* címmel ankétot szervezett, Reményik is véleményét nyilvánított, valójában egy Babitsnak írott levél formájában. Az ankét, amely Erdély egy részének visszatérése alkalmából mutatott rá az olyannyira szükséges nemzeti egység követelményeire, Illyés Gyula bevezető írását követve Joó Tibor (a korszak kiváló történésze), Keresztury Dezső, Schöpflin Aladár, Tolnai Gábor, Vass László (akinek a felvidéki magyar közéletben volt igen fontos szerepe), illetve az erdélyi Asztalos István, Tabéry Géza, Wass Albert, Reményik Sándor, Kovács László, Molter Károly, (a Brassóban élő, tehát Romániában maradt) Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő, Tompa László és végül Babits Mihály nyilvánította ki véleményét. Az igen érdekes és tanulságos eszmecsere részletesebb bemutatására ezúttal nincs lehetőség¹¹, ezért csupán Reményik Sándornak a budapesti kórházból 1940. november 4-én Babitshoz intézett levelét, majd a budapesti költő vitázárójának néhány gondolatát idézem fel.

Reményik Sándornak, súlyos betegen, kórházban fekvé, csak arra volt ereje, hogy megerősítse korábbi ismerős véleményét, miszerint az erdélyi magyar irodalom mindig is külön szubjektumot alkotott a nemzeti kultúra keretei között. „Szívesen szóltam volna hozzá – írta nagyszerű költőtársának –, de erőtlenségem a hang annyi szenvedés után és fáradt az agy és zavart a szív. Ilyen felelősségteljes hozzászólást csak teljes erőből lehet ki-csendíteni. Annál kevésbé tehetem, mert a transzilvánizmus kérdése óhatatlanul szőnyeg-

¹⁰ Nyugat 1940. 388–392.

¹¹ Az eszmecsere: Nyugat 1940. 485–492., 525–533., 1941. 18–29. Ezen belül olvasható Reményik Sándor levele.

re kerül, és én azt sem babonának, sem konjunktúrának, de egyszerűen egy pusztasíknak vagy árnyalatnak sem tartom a magyar egység keretén belül, hanem mindezeknél sokkal többnek. »Titoknak, Északfokoknak, idegenségnek« – de olyan idegenségnek, amelyből megtermékenyül az egyetemes magyar lélek.» A nagybeteg író ugyanakkor köszönetet mondott Babitsnak a róla írott igen szívélyes hangú tanulmányért. Itt olvashatók a következők. „A Nyugat augusztusi számában olvastam »Az erdélyi költőről« szóló tanulmányodat. Most köszönöm csak meg. De egész lelkemből. Akkor is mélyen megindított és magasra emelt, most még inkább, hogy tisztább szemmel olvasom. Én önmagamban mindég elváltattam a költőt az embertől. Csodálkozva érzem, hogy Te, aki az életemből alig ismeresz valamit, milyen lényegesen látod az embert is bennem. Tehát a költészet mégis lényegadás. Én úgy éreztem mindég, hogy az ember semmi bennem, a költő pedig különös percek felvillanásaiból összeragyogó drága káprázat, ajándék-valami. Te azzal végzed, hogy az embert és a magyart egyformán látod bennem, az erdélyi magyart. Köszönöm, hogy látod, igen erős vigasztalás és biztatás ez nekem a jövőmre nézve is, ha ilyen számomra adatik még. Külön köszönöm azt, amit »a szerelmetlenség titkairól« oly finom megértéssel és gyöngéd tapintattal megírtál. Ezt így, velem kapcsolatban még senki el nem mondotta.»

Az ankétot, miként már említettem, Babits Mihály véleménye zárta le, ezúttal is a magyar nemzeti irodalom lényegi egységét hangsúlyozta, ugyanakkor elismerte az erdélyi irodalom sajátosságait is. Mint mondotta: „az erdélyi író, mikor erősebb székely vagy kalotaszegi színeket kent festéktáblájára, csak az egységes magyar irodalom színkálóját gazdagította. Vannak, akik Erdély különszínűségét, a sajátos erdélyi levegőt és transzilván hangulatot tagadják. Szó sincs róla, hogy ezek között lennének. Erdély valóban, különszínű ország. Csakhogy ez az erdélyi különszín hozzátartozik az egységes magyarság színképéhez. Ez már rég elválaszthatatlanul beleszövődött a magyar kultúra szövevényébe.» Ez a nézet valójában általános volt a korszak írói között, számos írástudó (köztük Kuncz Aladár, Bánffy Miklós és Makkai Sándor) is így gondolkodott és ilyen módon ítéli meg az „egyetemes” és az erdélyi magyar irodalom viszonyának kérdését a mai irodalmi közvélemény, nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben is.

Az iménti fejtegetéssel azt kívántuk dokumentálni, hogy Babits Mihály és Reményik Sándor között, egymástól eltérő személyes helyzetük vagy az irodalom feladatairól vallott, ugyancsak némiképp eltérő véleményük ellenére is több vonatkozásban az irodalom szellemi stratégiáját érintő nézethasonlóság jött létre. Bizonyára ez lehetett az alapja annak, hogy idővel a személyes kapcsolatok is (mint láttuk) létrejöttek és megerősödtek, mi több, valamiféle barátság is kialakult közöttük, annak ellenére, hogy találkozásukra (tudomás szerint) nem került sor. Ennek a személyes viszonynak voltak dokumentumai azok a versek is, amelyek minden üzenetváltásnál ékesszólóbban és bensőségebben mutatták a két költő egymás iránt érzett megbecsülését. A verses üzenetváltásra 1941 elején került sor, ekkor már mindketten az elmúlás szorongattatásai között éltek: Babits Mihály 1941. augusztus 4-én, Reményik Sándor október 24-én távozott az élők közül. A verses levélváltást az erdélyi költő kezdeményezte. 1941. február 11-én írott *Fény-torony* című költeményében halálos betegséggel küzdő barátját szólította meg:

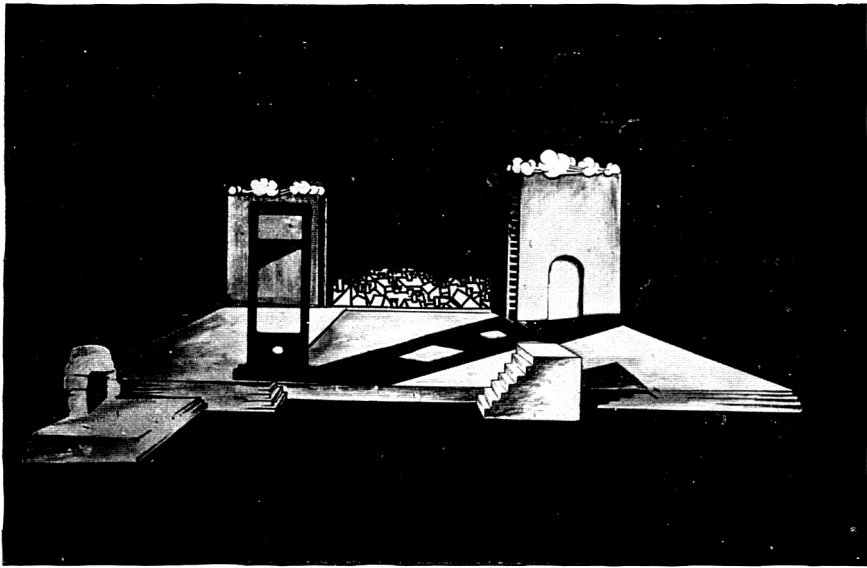
*Honnan van benned most is az erő?
S vajon mibe kapaszkodsz?*

*Hallom, hozzád méltó klasszikusokkal
Társalogsz keresztfádnak éjjelén
Zárt ajakkal és néma hanggal –
S hajnalra keresztfádról rózsza hull,
S keskeny csíkban elibéd hull a fény.
A Fény - -
Ó, Fény-torony –
Utolsó Fárosz az előttem járó
Nagy nemzedék fény-tornyai közül –
Úgy örülök, ha szíved még örül.
Maradj még velünk, utolsó Orom –
A másodízben állig fegyveres
Vad világban – Roppant Fegyvertelen –
Maradj velünk, sugárzó Fény-torony - -
Nagyon sötét lett künn a tengeren.*

A költemény az erdélyi költő hódolatát fejezte ki a humánus értékek védelmében a halálos ágyán is példát mutató pályatárs előtt, egyszersmind a már érzékelt háborús korszak tragédiáját is jelezte. Babits válasza, az *Egy verses levélre* című költemény, miután érzékelte a testi szenvedés próbáit és a halálközelség szorongató érzéseit, arról tett vallomást, hogy az erdélyi költő verses levele számára vigaszként, erőforrásként szolgált:

*A versed édes és kegyetlen.
Úgy hangzik mint a trombita
a nyomorék vitéz fülében,
vagy a halott álmai közt,
aki már feltámadni nem tud,
de a hangot, mely költené,
beszövi az álmok közé,
beszövi kínjai közé
s a költögető hang, a hang
kínok és álmok közt örökre
zeng tovább édesen s kegyetlen.*

Valójában egy több évtizedes írói kapcsolatot zárt le, egyszersmind értelmezett a verses üzenetváltás: mindkét költeménynek személyes indíttatása és karaktere volt, két, egymást becsülő költői személyiségnek a halál közelében kibontakozó barátságát fejezték ki, ugyanakkor mindkettőjük végső üzenetét is szavakba öntötték. Arról az emberi helytállásról tettek vallomást, amely egy pusztító nemzeti tragédia közvetlen közelében az írói szolidaritás szellemétől kapta erkölcsiségét és erejét.



LENT: A FRANCIA FORRADALOM SZÍNPADKÉPE, FENT: ANNAK VETÍTETT DÍSZLETRÉSZELETE

PÉTER LÁSZLÓ

Szabó Dezső Csíkszentdomokoson*



Ebben az épületben a diák négy éven át nem hall Szabó Dezsőről (1879–1945). A mai tankönyvek nem említik. 1982-ben még jelent meg olyan harmadik gimnáziumi irodalomkönyv, amelyben Szörényi László bő három nyomtatott lapon tárgyalta regényeit, tanulmányait, nem utolsósorban Hitler-ellenes publicisztikáját, hangsúlyozva, hogy végletek közt csapongó, ellentmondásos, sőt bizonyos elemeiben kártékony életműve történeti szempontból mennyire jelentős.

Manapság, ha nevét említik, a tájékozottabbaknak is jobbadán csak három híres szálóigéje jut eszébe. A legismertebb, eredeti fogalmazását kissé módosítva, így szól: *Éhes hassal nem lehet Himnuszt énekelni*. A másik nem kevésbé kesernyés: *A zseni sírján dudva és barátok teremnek*. A legkevésbé cinikus tanítása építő, megszívlelendő: *Minden magyar felelős minden magyarért*.

A híres-hírhedt irodalomtörténeti kézikönyvnek, „a spenótnak” 1966-ban megjelent 6. kötetében a róla szóló fejezetet Nagy Péter ezzel a szellemes hangütéssel nyitotta meg:

„A különös egyéniségekben és tehetségekben gazdag huszadik századi magyar irodalomnak kevés olyan izgalmas alakja van, mint Szabó Dezső. Az egyik legeseménytelenebb életű író, aki életében és életével az örökös izgalom – botrány és lelkesedés, gyűlölet és rajongás – forrása volt; az egyik legnagyobb közönségsikerű író, aki azonban nem írói erényeivel, hanem elsősorban gondolataival, eszméivel tett maradandó hatást; az egyik legnagyobb műveltségű és gondolatilag legigényesebb író, akihez foghatóan tragikus gondolati, elméleti zsákutcákba szinte egyetlen kor- és pályatársa sem tévedett. Végül az egyik legtöbbet emlegetett író, akit ugyanakkor jószerint ma már senki sem olvas.”¹

Pályakezdesének néhány jellemező mozzanatát idézem föl a következőkben.

*

Kolozsvári érettségije után, 1899 őszen került föl Budapestre egyetemre, magyar–francia szakra, és a kiválasztott kiválók otthonába, az Eötvös-kollégiumba. Olyan társai voltak itt, mint Kodály Zoltán, Horváth János, Szekfű Gyula, Laczkó Géza. Tanárai közül a nyelvészek, Szilasi Mór és Melich János hatottak nagyban rá.² Kivételes nyelvészeti érdeklődését és tehetségét mutatja egyrészt, hogy az első egyetemi finn órára úgy ment be, hogy az

* Elhangzott 2011. március 23-án a szegedi Deák Ferenc Gimnáziumban a Toldy Ferenc-díj átadásakor földimnek, Árpás Károly tanár úrnak.

¹ Nagy Péter: A jobboldali radikalizmus írója: Szabó Dezső. = A magyar irodalom története. 6. k. Szerk. Sótér István. Bp., 1966. 190.

² Nagy Péter: Szabó Dezső indulása. Bp., 1958. 18. (Irodalomtörténeti Füzetek 22.)

egész finn nyelvtant tudta,³ másrészt hamarosan nyolc nyelven olvas.⁴ Százötven koronáért vállalkozott arra is, hogy egy vidéki főreáliskola ősrégi helyettes tanára helyett – egy hét leforgása alatt – megírja szakdolgozatát a jelentésváltozásokról. A bírálók rájöttek a turpisságra, felelősségre is vonták, s ő nem tagadta. Az 1902 márciusában letett alapvizsga után, úgymond, unta magát, s azon vette észre magát, hogy megírta. *BG úr*, ahogyan a kollégium igazgatóját, Bartoniek Gézátt becézték, meg Szilasi tanár úr ezt igen rossz néven vette, de Szinnyei József, az urál-altaji nyelvészet tanára gratulált érte neki.⁵

Kevéssel utóbb, június elején Szinnyei professzor kétszáz koronás akadémiai ösztöndíjat szerzett számára, hogy a nyári vakáció két hónapja alatt tanulmányozza az ország valamelyik nyelvjárását. Rövid töprengés után érthetően szülőföldjét, Székelyföldet választotta. Elővette a Kárpát-medence térképét. „Aztán csak megszólalt bennem mélyebb talajom nagy orgonája, és a csíki hegyvidéket választottam. Csíkszentdomokost jelöltem meg a nagy nyelv kutatás központjául.”⁶

Még nem volt meg a Madéfalvától Borszéken át vivő székely körvasút, így Madéfalvától szekeret fogadott, és azon döcögött be a kiszemelt községbe. „Lakásul egy üresen álló, nagy fás-füves udvarú házat vettem ki, ahonnan a csendőrség egy évvel ezelőtt más községbe távozott. Volt vagy három-négy szobája. Az egyikbe betettek egy deszkaasztalt, egy rozoga szekrényt, ágyat és két széket. Kész volt a nyelvészeti Louvre. Az egészért tíz koronát fizettem egész nyárra.”⁷

E leírás nyomán a csíkszentdomokosiak bizonyára azonosítani tudják a házat, s ha nem valószínű is, hogy még áll, a helyén levő mai épületre el tudják majd helyezni azt a márványtáblát, amely megörökíti Szabó Dezső itteni két hónapját és nyelvjárásgyűjtő tevékenységét. De tán ennél is fontosabb, hogy tudatosítsa a falu lakóiban és az ide zarándokló magyar olvasókban azt az élményt, amely Szabó Dezső legjelentősebb alkotásában, *Az elsodort falu* (1919) című hatalmas regényében testesült meg.

Szabó Dezső megfordult már gyermekkorában is erdélyi falukban: tanítónő Ilona nénjénél, lelkész Jenő bátyjánál. De ilyen beható ismeretre a székely faluról, mint a domokosi nyáron, eleddig nem tett szert. Csak helybeliek mélyebb ismerete döntheti el, hogy „a világtalan falu”, amely a regény V. fejezetéből élénk tárul, mennyiben tükrözi a másfél évtizeddel későbbi író csíkszentdomokosi benyomásait. De arról maga vall, hogy két nőalakjának modelljére is itt talált rá. „Betakarításra és koszhordásra – emlékezett önéletírásában a harmincas és negyvenes évek fordulója táján – a velem ferdén szembealakó Barabás család Mária nevű tizennyolc éves lányát nyertem meg, kinek sokszor édesanyja is segített. Ők *Az elsodort falu* Barabás családja. Élhetnék ezer évet, az anya és lánya akkor is az akkori valóság teljes sugárzásával volna meg bennem. A sugárzás szó itt nem metafora. Anyából és lányából valahogy az időtlen időtől napot ivó föld termő melege sugárzott át.”⁸

Szabó Dezső írói művének ettől kezdve vált visszatérő motívumává az anya és a lánya szimultán kalandja. Nem dönthető el, mennyiben épül valóságos élményekre vagy képzelt-

³ Gombos Gyula:: Szabó Dezső. München, 1969. 81.

⁴ Nagy Péter: i. m. 17.

⁵ Szabó Dezső: Életeim. Bp., 1965. 1. k. 743.

⁶ Uo. 744.

⁷ Uo. 745.

⁸ Uo.

gő vágyakra. „Az anya – folytatta önéletrajzában – hatalmas, sötétbarna székeley asszony, erős és gyors a munkában s valami ősi bölcsességgel szavaiban. Hogy tudott ez az asszony elbeszélni valamit! Mély tüzi sötét szemei, megállító arcának erős vonásai, széles, majdnem tragikus és mégis jóságos ajkai, két erős karja, formáló kezei, egész teste vele játszottak a beszédével, s mint öt érzékkel megfogható valóságot domborítottak eléd a történet múlásait. Hangja mély bronz zúgással volt erős, néha csodálatos ellágyulásokkal vagy a népanya elnyúlt jajgatásával, néha diadalmas kacagásokkal. Mindig az a benyomásom volt, hogy ez a kacagás kifordítaná a földből a krumplit, a retket, a föld kedves titkait. Olyan anyám volt már a második napon, szélesen vigyázó és érdekeimet féltő.”

Kérésemre Gáll Ida tanítónő utánajárt a Barabás családnak. Barabás G. János felesége a szomszéd Csíkszenttamásról való Tatár Anna volt. Négy gyermekük született: Mária, Mátyás, Anna, Éva. Házukat (Vár u. 1135.) Barabás Éva fia, Bodó Imre örökölte.

Szabó Dezső a lányáról, Barabás Máriáról is himnuszt zeng. „És Mária! Az ő sugárzásában születtem Bőjthe Jánossá, és jaj, ha csak Bőjthe János maradtam volna egész életemen át! Irtózatos a vér ereje és a szájalom szörnyű öklelései, melyek kilökik az embert legjobb, legbékésebb, legtermőbb önmagából. Ha ő mellettem maradhatott volna, talán meg tudott volna tartani örökre Bőjthe Jánosnak, s most nem lenne homokba öntött bor egész életem.”

Barabás Mária Csíkszentdomokoson született 1879. január 15-én, tehát 1902-ben nem 18, hanem 23 éves volt, fél évvel idősebb Szabó Dezsőnél. Fiatalon férjhez ment a csíkszenttamási Oláh Todor Péterhez. Két gyermeke született: Rozália és Anna. Utolsó két és fél évet agyvérzés miatt bénán élte le; unokája, özv. Székely Józsefné Mihály Rozália gondozta. Csíkszenttamáson hunyt el 1961. december 16-án. Az emlékezők dolgos, vidám, idős korában is szép asszonyként emlegették.

Az *elsodort falu* jellemzése is érdekes Barabás Máriáról. Önmagában az is különleges, hogy az író a lányt eredeti nevén emelte a regénybe. Már az elején fölbukkan: „János mellett az öreg Barabás ült, aki mint módosabb gazda, kölcsön kalákába jött dolgozni Jánosékhoz. Nem messze, oldalvást, Mária, a Barabás tizenkilenc éves lánya fényes tehénszemmel nézte Jánost.”⁹ A következő lapon Bőjthe János ugyanazt a takarítómunkát ajánlja föl Máriának, mint amelyet az író számára végzett annak idején. Kevéssel később ezt a talán való, talán költött, de nagyon jellemző jelenetet olvassuk: „Az egyik dűlőnél Máriához értek, aki komolyan, földből hullámzó léptekkel ment a barázda mentén, és magot vetett beléje. Mindhárman önkénytelenül megállottak. A hatalmas leány gyönyörű fejével, gazdag mellével, combjai dermedt hullámaival, széles medencéje ígéretével a Föld volt, nem mint rémes érzékenység és felismételt frázis, hanem az erő, az ölelés, a termékenység sugárzó valósága. Arcát arra fordította, de csak Jánosnak, s megtárgult szemeiből mintha messziről hívó kürt hangzott volna ki.”¹⁰

Az aratók, egész napi munka után hazakészülve, a lányokat búzakoszorúval földészítve ültették a szekerekre. „Közbül ült a legszebb, az öreg Barabás lánya, Mária. És Jánosnak, ki azóta állandó viszonyt folytatott a lánnyal, új felfedezéssel merült a szemeibe ez a ter-

⁹ Szabó Dezső: Az egész látóhatár. Bp. 1919.³¹ k. 73.

¹⁰ Uo. 77.

mésre termett gyönyörű emberi valóság, melynek látása olyan valószínűtlenné tette a halált.”¹¹

„Másnap délben, mikor a félig learatott izzó gabonátábla közepén ebédelni leültek, Barabás Mária előlépett János felé, s szégyenkezés és félelem nélkül, mosolyogva és mégis komolyan, mintha a föld ős szeretete, a termő Gæa nyúlt volna gyermeke felé az áldás és termés boldog mozdulatával, egy pirosra sült fehér cipót nyújtott át a fiatal gazdának...”¹²

Helyi kutatók halaszthatatlan föladata e két nő életútjának minél részletesebb földértéte. Talán még a családi hagyomány őrzi személyiségük legjellemzőbb összetevőit, amelyek e Szabó Dezső rajzolta portrékkal összevethetők. Az írónak közismerten eltűző, expresszionista, lobogó jellemzése vajon kellő józan szintre leszállítva mit jelent?

„Mária az élet volt, a teljes, a dúsan áradó, a tavaszi áradások boldog mozdulása. Ha ringó járásával átment szemeden, kitágította lelked végtelen mezővé, hol nehéz kalászokban készül a kenyér, virágok nyitott szemein néz rá a föld jósága, és mosolygó ég kék áldása borul mindenre. Úgy hozzátartozott elválaszthatatlanul ez a látóhatár, mint a naphoz a fénye, a fához a lombja. Ha nagy, meleg barna szemeivel rád nézett, vidám tüzet láttál barna tűzhelyen, kenyérszotogató lány női kezét és kis gyermekkezek mohó felnyúlását. És érezted, hogy szent kötelesség az emberi folytatás, és hogy az egyetlen igazi élet: a béke, a jóság, a szeretet és a dolgos kezek erős összefogása.”

Ne feledjük: Szabó Dezső 23 éves ekkor! „Gazdag fiatal mellének dermedt hullámai, széles csipőjének természetes ringása a termő föld, a leendő győzelmes tavaszok nagy biztatását forrósította beléd. Hangja lány volt, mint virágzó májusi lombról omló tavaszi eső, s megfürdetett egészséges tiszta lelke komoly és vidám, áhítatos és tréfás gazdag életével. Nem egy anya és apa lánya volt ő. Évezredek dolgos, lebírhatatlan, földet vigyázó, kenyeret kovácsoló nemzedékek, a körülálló hegyek, a mély titkú erdők, virágos mezők és kalászos földek gyermeke, Erdély leánya volt, élővé testesült szimbóluma mindannak, amit óhajt a hit, keres a munka, és megtalál a szeretet.”

Megszerette az első pillanatban. „Ez a szeretet több volt, mint szerelem. Az élet hite, a folytatódás vágya, mindennap eltelő valósággá épülő munka s a család áhítata is volt ez a szeretet. Bőjthe János felállt bennem, mint egy gyermekóriás, fél kézzel tépte ki a hegyek faóriásait, és új házat kezdett építeni. Megvallom, hogy ezen a nyáron még egy bolha sem finn-ugrott a környékemen. Talán nemegyszer gyűjtött forróbb vágyat lány bennem. De az élet legmélyebb, legszélesebb hívása Mária volt számomra.”¹³ Ennek az utolsó mondatnak a vallomását érdemes lesz majd végig követni Szabó Dezső életművében. Nincs okunk kétkedni őszinteségében, igazában.

BG úr levelestárában fennmaradt Szabó Dezső első levele, amelyben beszámolt igazgatójának első élményeiről:

Nagyságos igazgató úr!

Jún. 27-e este 7 óra óta Csíkszentdomokos község a történelem színpadára lépett. A vidék nagyon szép. Egy-két órai gyaloglás után az ember bent van a havasok között.

¹¹ Uo. 276.

¹² Uo. 277.

¹³ Életeim, 746.

Olyan vápákon¹⁴ mentem keresztül, hogy szemem-szám elállott. Némely esztenáná¹⁵ megállítottak a pásztorok, s adtak fekete csuporban tejet. A mindenféle fenyőerdők közébe eső rétek pedig úgy néznek ki, mintha kalotaszegi varrottasokkal volnának beterítve. Felvergődtem az Egyesekőhöz,¹⁶ honnan az egész csiki világ úgy néz ki, mint egy óriási zöld tövisdisznó. Én majd fogok itt a hegyek között egy iskolát alapítani. Gimnasiunom épülete egy jó karban lévő esztana lesz. A háló friss széna, növény- és ásványtani laboratóriumom a körülvevő világ lesz. Aztán ott fogok én tanítani, tanítványaim nem fognak sem nagyságos, sem méltóságos úrnak szólítani (talán Szokratészt sem hívták úgy), hanem ha lesz bennem egy kis jó, s egy kis tudás, azt átplántálom beléjük. Esztétikáról tudni sem fognak, a szép itt olyan, mint a levegő, csak be kell szívni. Egyáltalán ez szörnyű szép dolog lesz, és meglesz.¹⁷

BG úr aligha válaszolt e magabiztos, kissé nyegle beszámolóra, de szerencsére megőrizte.

Nagy Péter nem becsülte túl Szabó Dezsőnek sem a székely faluval, sem a Barabás család nőivel való találkozását. Elfogadja a Barabás Máriával való idilljének hitelességét, de szerintem ezzel nem jutott közelebb a nép lelkéhez, csupán „egy egzaltált személyes élménnyel lett gazdagabb”.¹⁸ A faluban idegen maradt, és a Magyar Nyelvőrben, majd különnyomatban is egy év múlva megjelent tanulmányának tanúsága szerint „finom füllel” vette észre a hangtani sajátosságokat.¹⁹ A társadalmi valósághoz azonban nem jutott közelebb: „meglepően szegényes a gyűjtött szóláskincs, meseanyaga meg egyáltalán nincs, ami arra mutat, hogy a kollektív paraszti szórakozásokban nemigen vehetett részt, sem idősebb falubelivel olyan jó viszonyba nem került, hogy mesélésre bírta volna.”²⁰

Nagy Péter ráhibázott. Pedig ő nem is tudta, hogy Csíkszentdomokosról azóta bebizonyosodott, egyike a mesében leggazdagabb magyar faluaknak. Erről sajnós a hazai népmese kutatás is megfeledkezett. Tudásunkat a szégyenszemre szintén feledésbe veszett Belatini Braun Olgának köszönhetjük. Ő 1943–44-ben kiterjedt gyűjtést végzett Csíkszentdomokoson, és amellet, hogy rátalált „a mindmáig legszebb magyar meséket tudó mese-mondóra”,²¹ Albert Andrásra, megszólaltatott és megörökített még tucatnál több (Albert Andrással együtt 16!) falubeli mesélőt. Ők, bár nem értek föl Albert András tudásához, de gazdag mesekincsükkel, mesélő gyakorlatukkal bizonyították, hogy Csíkszentdomokos rendkívül gazdag mesekincset örökített nemzedékről nemzedékre. Legalább névsorukat illendő megörökítenünk: Guzrán József (2), Kosz Márton (2), Kovács Albert (6), Mákszem

¹⁴ Az ÚMTSZ éppen Csíkszentdomokosról közli ezt a jelentését: 'hegnyereg'.

¹⁵ Juhkarám, pásztoroknyhó (ÚMTSZ).

¹⁶ Hegycsúcs a falu fölött (1138 m).

¹⁷ „Ez az ifjúkori levél már minden elemében megcsillantja a későbbi Szabó Dezső egyéniségét, mérhetetlen tudásvágyát, a tárgykezelés fölényét és egyediségét” – írta közreadója, Szabó András (Tudós tanárok az Eötvös Collegiumban. Szerk. Sepsi Enikő, Tóth Károly. Bp., 2009. 169.)

¹⁸ I. m. 19.

¹⁹ Szabó Dezső: A csíkszentdomokosi nyelvjárás. Bp., 1903. (Nyelvészeti Füzetek 9.)

²⁰ Nagy Péter: uo.

²¹ Péter László: A legkiválóbb székely mese-mondó. Székelyföld, 2011. február, 131–141.

György (4), Máté János (1), Péter Ignácné (5), Péter Lajos (1), Péter Mihály (5), Sally András (1), Sándor Márton (10), Sinka Ferenc (6), Szakács András (6), Székely Antal (1), Székely Áron (1), Zsók János (4). (Zárójelben a Belatini Braun Olga gyűjtötte mesék száma.)

Nagy Péter megfigyelése szerint Szabó Dezső nyelvészeti tanulmányában társadalmi vagy esztétikai jellegű észrevételt nem találni; egy lapalji jegyzetet kivéve, amelyben a nép tudatlanságban tartásáért a katolikus egyházat tette felelőssé.

Barabás Máriáról az önéletírásban további dicséreteket olvasunk. „Az első perctől kezdve mintegy időtlen barátsággal szerettük egymást. A takarítási félóra úgy-úgy elnyúlt, hogy sokszor két óra múlva jött anyja érte. Mikor a vacsorát hozta, kiültünk az udvari tornácra, s az estére hunyó világban olyan mély volt minden szó, minden kacagás, és olyan végtelen tovarezdülése volt minden érintésnek. Nem lehetsz halott, Mária, nem lehetsz csúnya öreg parasztasszony. Érintetlenül, földerős ifjúságod hervadatlan mosolygásával állsz az időben, mely az én mai valóságom is, és elhullatott éveim köréd rakom, mint vihartól letarolt vérző rózsákat. Hozzám érhet a halál, amíg a te mosolygásod fürdet körül?”²²

A nyelvjárásgyűjtés nem ment nehézség nélkül. A nép nehezen értette meg, mit jegyzet a városról jött fiatalember. A húzódozó adatközlőket észelve Szabó Dezső faggatóra fogta Barabásné. Az asszony megvallotta: „Azt mondják, hogy az urak adót akarnak kivetni a beszédre, és az úrfi leírja a beszédünket, hogy aszerint vessék ki az adót.” Szabó Dezső leleményes – írói! – fantáziával Barabásnéval elhíreszteltette a faluban, hogy Ferenc József és Vilmos császár összevitakozott, melyikük népe beszél szebben, s Ferenc József különösen a csíkiakra hivatkozott: itt olyan szépen beszélnek, hogy az már csoda! Fogadtak is hétezer aranyba. Szabó Dezső azért jött, hogy bizonyítékokat gyűjtsön. A világ tudósai a kétféle beszédet össze fogják hasonlítani, és döntenek, hogy ki nyerte meg a fogadást. „Ez aztán pompásan bevált. Másnap már úgy jöttek a falusiak beszélni nekem, hogy majd leszakadt a kezem a sok jegyzéstől.” Eljárt a fonókba is. A legényeknek cigarettát, a lányoknak, gyerekeknek cukorkát vitt.

Az erdők megrészegítették. Nem tudott betelni szépségükkel. Egy délután véletlenül az erdőből kibukkant Balánbányára. Ekkor mászta meg az Egyeseköt is, amelyről BG úrnak levelében beszámolt.²³ Ekkoriban naponta zivatar kergette haza az erdőből. S ezután esett meg vele a másik kaland, amikor a falu népe garabonciás – helyi tájszó szerint *tókás* – diáknak nézte. Föltűnt, hogy reggelente egy fekete könyvvel a kezében fölmege a hegyek közé, és estére szörnyű viharral tér meg. A fekete könyv a *Kalevala* volt, egykor Hunfalvy Jánosé, rajta Lönnrot saját kezű ajánlásával. Ráadásul egyik balánbányai kirándulásán találkozott a fején tejes edényt vivő fiatalasszonnyal, s megkívánván a tejet, kért tőle. Ismeretes, hogy a táltosok jellemző szokása éppen az, hogy tejet kérnek. A fiatalasszony is táltosnak hitte, és rémulten menekült a faluba. S mire Szabó Dezső beért a templomocska elé, a férfiak már karóval, gereblyével, szénarúddal, baltákkal várták. Majdnem nekiestek, de szerencséjére a helybéli kocsmáros, akihez már néhányszor belátogatott ételre, italra, fölismerte, és megmentette a lincseléstől. „De azért én, hogy a jövőre bebiztosítsam ma-

²² Életeim, 747.

²³ Uo. 752.

gamat, odamentem a templom előtti feszülethez, letérdeltem, keresztet vettem, és öt percig igen áhítatos meghajlásban mozgattam az ajkaimat.”²⁴

Amit Nagy Péter Szabó Dezső nyelvjárási tanulmányából hiányolt, önéletírásában részben pótolta. Tőle megszokott szenvedélyes szavakkal panasolta a nép elhagyottságát. „Ami benne megtartó erő, termő érték és lelki kincs volt: az mind az időtlen idők hagyománya, generációk és temetők végtelen sorának öröksége volt. Ami benne hiba, bűn, vakság, elmaradottság volt, az mind a mások felelőssége volt.”²⁵ „Nagyon szegény volt ez a nép. Ki tanította volna arra, hogy a környező világban megtalálja azokat a gazdag értékeket, melyek élet lettek volna számára? És ki adott volna neki alkalmakat és segítséget, hogy ezeket az értékeket a maga családjá, a faluja jövőjévé építse? Ki oltotta volna lelkébe a fejlődés élő vágját, hogy arra való gyermekeit taníttassa, és ki szerezte volna meg a lehetőséget, hogy ezt meg is tehesse? De minek még ezer ilyen kérdéssel tetemre hívni a kimondhatatlan bűnöket?”

A népet nem hibáztatta. „Pedig sok, mély erő, munkaképesség, megbújt értelem volt ebben a népben. És ha férfirétege, idős és fiatal egyaránt, komor és gyanakvó is volt az el-lenséges világ ezer mostohaságában, a nőkben ezer színnel csillogott ki az élet gazdagsága, a szelíd jóakarát, a humor, a játékoság, a hűséges ragaszkodás. Testükben is a föld győző-inék ígérte őket az élet. Hatalmas szál, erős testű férfiak, gazdag testű, szép nők, hívók a csókra, és áldottak a családra, ó, hogy lehetett egy ilyen népet így elpazarolni!”

Két rossz jellegzetességet évtizedek múltán is szóvá tett. Egyik: nagyon babonások voltak, s ezt ő erős és mély katolicizmusukkal hozta összefüggésbe. Ennek kapcsán említette Csíkszentdomokos történetének hírhedt eseményét, Báthory Endre bíboros meggyilkolását, amely miatt a falu száz évig pápai átok alatt volt: „ennek a réműlete még mindig nyomta a lelkeket”.²⁶

A falu másik kedvezőtlen jellegzetessége: egyike volt az ország legtöbb pálinkát fogyasztó községeinek. A szesz végzetesen beleszólt a családok életébe. Állandó civódást okozott például az örökség elosztásakor. A következő leírás Szabó Dezső megrendítő élménye volt, s ez – maga vallja! – belejátszott *Az elsodort falu* hasonló történetébe is. A halotti anyakönyv meg a *Historia domus* bizonyára fölvilágosítást adna a helytörténet kutatójának, mit látott, mit élt át az író. „Az örökhagyó öreg meghalt. Nagy tort tartottak. A temetés előtt már úgy bepálinkáztak, hogy a koporsót az utcák egyik szélétől a másik széléig dülöngőzve vitték pihenő helyére. Visszatérve a tort tovább folytatták. Közben kitört a viszály az örökösök között. A tor egész népe két pártra szakadt, baltával, késsel, bicskával rontottak egymásnak. Csendőröket kellett hívni a legközelebbi állomásra. De a család fele vérbe fagyott, s két vagy három halott volt az áldozat. És az én szemeim mindezt látták. És ezeket a szemeket vádolták hamis tanúknak *Az elsodort falu* híres temetéséért!”²⁷

A pálinka máskor is beleszólt a népéletbe. Vasárnap délutánonként a táncmulatság a Szabó Dezső bérelte egykori csendőrlaktanya udvarán zajlott. Ő a tornácon ülve győ-

²⁴ Uo. 755.

²⁵ Uo. 755–756.

²⁶ Uo. 757.

²⁷ Uo. 758.

nyörködött a fiatalokban. De a pálinka ezt is megrontotta. „Egy alkalommal a szemem előtt tört ki a bicskázás a legények között, és oly gyorsan lett egyetemes vérbe borulás, hogy én, a szemtanú, nem tudtam volna pontos tanúságot tenni. Megint csak csendőr, bilincs, börtön és nyomorodott élet volt az eredmény.”²⁸

Az augusztus 4-i, Domokos napi búcsút is átélte: „Isten öröme a pálinkától őrző fá-luba megint csendőrséggel, sortűzzel és négy halottal végződött.”²⁹

Látogatást tett a katolikus plébánosnál is. Gunyoros beszámolójából a kálvinista ellen-szenve és előítélete leplezetlenül tör ki. Élveteg, szabad szellemű férfit ábrázolt, aki majd-hogynem dicsekedett gyermekeivel. Nagyszerű ebéden látta vendégül „a tanár urat”, ahogyan megelőlegezte Szabó Dezsőnek a titulust.

Egy alkalommal viszont ő kényszerült vendéglátóvá válni: egyik egyetemi társa (saj-nos, nevét, tudj'isten, miért, nem közölte) látogatta meg, és együtt rándultak ki a Gyilkos-tóhoz. Ennek történetét is elmesélte önéletrajzában. Tévelygésük miatt rájuk esteledett, de sikerült egy fűrésztelepen szállást kapniuk. A hazatérés a hegyek közül másnap kora hajnali indulással szintén kalandos, viszontagságos volt. Élménnyel teli vándorlás után, „megkincseseedett lélekkel” esti harangszóra értek haza Csíkszentdomokosra.

Társa másnap visszautazott Pestre, de Szabó Dezső még két élményéről beszámolt ön-életrajzában. Az egyik: medveadászat az Egyeskö oldalán; a másik: az Egyeskö mögött egy esztenán töltött néhány napos időzés. „A koszt csodálatos sűrű, frissen fejt tej, fekete vagy málés kenyérrel. Ez az élet megint felverte egy addig szunnyadó lelkem honvágyát. Éjjelente sohasem aludtam. Becsomagolva a nagy bundába, az elfeketedett ormok vigyá-zása mellett, az ember nélküli világteremtés előtti csendben odaengedtem magam a nagy szemekkel rám néző égbolt vonzásának...” A következő sorok már nem 1902 nyarát, ha-nem a második világháború rettenetét tükrözik, azokét a napokét, amikor az emlékező papírra vetette a havasi világ emlékképeit: „És most, hogy a tébolydává bomlott világban nem lehet visszhang az életemre: mind többet sétálok azokban az erdőkben, égő sebeimre iszom a nehéz bivalytejet, s lesötétített, eltérsedett szobámban látom a messzi csillagok biztatását. És hallok a nyugvó pásztorok csendes alvását s az alvó állatok halk lélegze-tét...”³⁰

Ez az utolsó nagy élménye a csíkszentdomokosi nyárból. Augusztus végén elhagyta a falut, visszatért a fővárosba. Az utolsó napokat Barabás Máriával töltötte. Erről közeleb-bit nem írt. „Azután egy délután négy óra tájt előállott a kis székely szekér két apró lovacs-kájával. Rajta egy óriási hordó és elől egy átfektetett deszka, melyen a székely gazda ült, helyet hagyva maga mellett nekem is. Az én holmim a saroglyába tették. A székely Kézdi-vásárhelyre ment szeszért, s hogy megtudta az én utazási szándékomat, olcsón felajánlot-ta, hogy engem is elvisz odáig. Így legalább beszélhettam Jenő bátyámékhoz is. Barabásné és Mária búcsúztattak. Barabásné könnyei közt meleg, ölelő, anyai mondatokat hullatott rám. Mária néma volt, de ajkai meg-megvonaglottak. Mikor egy-két perc múlva visszanéz-tem, Barabásné keservesen törölgette szemeit. Mária ott állt, némán, dermedten, és egész fiatal teste rohanás volt a távozó szekér után. A csodálatos fiatal lány olyan volt, mintha

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo. 766.

maga a tavaszi föld, a virágokkal és kalászokkal koszorúzott Gæa nyújtotta volna karjait a tékozló fiú felé: – Ne menj el! Én vagyok a csók, a tűzhely, a termő munka és az örök folytatás. Mit keresel ezen kívül egyebet, amiért érdemes élni?”³¹

Másnap délután két órakor érkeztek Kézdivásárhelyre, Jenő bátyja háza elé. Néhány nap múlva visszautazott Pestre. A nyelvjárási gyűjtését két-három hét alatt földolgozta. Szinnyei József és Simonyi Zsigmond nagyon meg volt vele elégedve, Melich János pedig egyik akadémiai előadásán méltatta eredményeit.

„Azt hiszem, első találkozásom a nyomdafestékkal elég szelíd volt.”

*

„Szentdomokos is szülőfalum; a Bőjthe János szülőfaluja. Ezernyi énem közül az született itt, amelyik talán legtöbbet kapott annak a földnek erejéből, amelyből vétetett.”³²



³¹ Uo. 767.

³² Uo. 769.

KABÁN ANNAMÁRIA

Lelkem sugarában

FOGÓDZÓK DSIDA JENŐ SZERELMI KÖLTÉSZETÉNEK ÚJABB MEGKÖZELÍTÉSÉHEZ



A *Nagycsütörtök* című kötetben Dsida Jenő *Szerelmes ajándék* címmel rendezte külön ciklusba szerelmes verseinek néhány darabját. A versek egy része 1928 és 1932 között az *Erdélyi Helikon* és a *Pásztortűz* hasábjain is napvilágot látott, de vannak köztük olyanok is, amelyek csak a kötetben jelentek meg. A kötet más ciklusaiban is találunk néhány szerelmes verset, így a *Pásztori tájak remetéje* ciklusban is. Ezek a versek nem a boldog, beteljesedett szerelemről szólnak, hanem a szerelem utáni vágyról, egy elveszített kedves emlékééről. A kötet *Légy már legenda* című versciklusában a *Szerenád Ilonkának* és a *Túl jégmezőkön* is a korán eltávozott kedvest idézi.

Sokan felvetették már a kérdést, hogy kihez is írta, írhatta a költő ezeket a verseket, ki lehet ezeknek a verseknek a múzsája. Lator László a *Tükör előtt* önéletrajzi ciklusára hivatkozva írja, hogy szerzője a „gyerekkorában tüdőbajban meghalt Ilonka történetéhez egy felnőttkori szerelmét is megidézi. S a két nőalak, a tündéralom kis vadóca és a nagy szerelem regényének érett asszonya szinte-szinte eggyé olvad. A szűrös férfpálya termése, a felnőtt szerelem zöldmégű magva és az emlékezetben talán a valóságosnál is jobban megszépült gyerekkaland együtt van benne Dsida szerelemsiratóiban.” (Lator 2009: 471) Sokan találgatták, hogy ki lehetett az érett asszony, akiről említést tesz a költő, de ez inkább csak irodalmi pletykázkodás. Természetesebb és jobb is talán figyelmesen elolvasni a *Tükör előtt* vonatkozó részleteit, utalásait, ugyanis ezekből sok minden kiderülhet. Lehet, hogy egy újabb megközelítéshez nyújtanak fogódzókat.

A *Tükör előtt Előre való ének* című bevezetőjében Dsida pontosan meghatározza a ciklus verseinek fő témáját:

*Így énekelj egy drága gyermekév
muskotály-ízű, serdülő szakáról,*

A ciklus versei tehát kedves játszótársáról, első szerelméről szólnak:

Ki volt Ilonka? [...]

[...]

*Húsz esztendő könnyes kódén keresztül
fűr át szemem, mikor szemébe néz.
Emlék-indákon millió gerezd ül
s valami mégis bizton igazít,
hogy őt szakítsam le, az igazít.*

A ciklusban található, *Az első csók* című vers felidézi az Ilonka iránt felébredt szerelmi vágyat, az első ölelést, az első csókot:

*Pucér, pelyhedző lánykatest lubickol
a szív tavában és a vér locsog,
kagylószín lábujjával szembeprickol
s félálomban szűz hónalj-pamacsok
csiklandják orromat és számat is, hol
nagyhirtelen most meggyullad a csók,
meggyullad pirosan, perzselve lángol,
– szeretnék kiszaladni a világból.*

Majd néhány versszakkal alább:

*...Ülünk egy bodros körtefa alatt.
Agyamra mintha téboly gőze szállna.
A félkezem derekára szalad,
másik hajába túr... Riad, kiválna
karom közül, de nem tud... Pillanat...
ajkamon ajka, két kis nedves málna...
Mint gyom közül cikázó csöpp gyík, oly
fürgén siklik ki száján a sikoly.*

A vers következő strófái a lány riadalmát, szomorú könnyhullatását idézik, aki azért zokog, mert úgy tudja, hogy a csók miatt gyereke lesz:

*[...] – A gyermek – mondja, – nagy kincs,
de szörnyű, hogy törvénytelen legyen.
Most már muszáj, hogy engem elvegyen.*

*– Miféle gyermek? – kérdezem riadtan.
Halkan szól, mintha bűnről vallana:
– Ha meghalnék, se volna kár miattam,
mert a lányoknak (mondta nagymama),
gyerekük lesz, ha férfi csókja csattan
szájukra... mint az én szájamra ma... –*

A természet és a költő derűje összecseng a Viola-ciklus megfelelő részével, ahol a költő a bűnbánó leány fogadkozása hallatán Tinti kutyájával kacsint össze.

*Hallom, hogy kuncog és vihog a nap
s ahogy vigyordul, úgy süt egyre jobban,
a vén Szamos kaján kacajra kap,
kövér hulláma pukkadozva csobban
s víg pacskolással a hasára csap,
a nagy természet hahotába robban,
ezer madár csivog, kacag ezen
s kacagok én is, – szinte könnyezem.*

Még a kacsintás sem marad el, csakhogy itt a lány kacsint hamiskásan az őt felvilágosító gavallérra:

*Titkos, komoly magyarázatba kezdek,
hogy megvizsgáljam a kis csacsit
[...]
Sokáig bámul, kuporodva veszteg,
majd búgva fölnevet és rámkacsint.
– Bizistók – kérdezi mellemre bujva –,
nincs semmi baj? Akkor csókolj meg újra!*

Nos, ezek a szövegrészek azt látszanak bizonyítani, hogy a *Nagycsütörtök* kötet szerelmes verseinek, sőt az *Erdélyi Helikon* hasábjain 1933-ban megjelent *Miért borultak le az angyalok Viola előtt* ciklusnak is Ilonka lehetett az első ihletője.

A *Szerelmes ajándék* ciklus versei szervesen kapcsolódnak a *Pásztori tájak remetéje* ciklus darabjainak antik bukolikus költészetet idéző hangulatához, nem véletlenül, hiszen ezek a versek nagyjából ugyanazokban az években, 1928 és 1932 között születtek. Ekkor Dsida, akárcsak Radnóti, József Attila, az újklasszicizmus felé közelít. Láng Gusztáv szerint: „A hangváltás, mint nemzedéktársai lírájában, Dsida Jenő költészetében is a húszas és a harmincas évek fordulójára tehető. S mint nemzedéktársai, Dsida is az avantgárd vonzaskörén belül maradván tesz először kísérletet egy klasszikus műfaji hagyomány modernizáló meghódítására azokban a verseiben, melyeket a költő bukolikáiként szokott emlegetni a kritika.” (Láng 2000: 126)

A *Pásztori tájak remetéje* ciklus versei a természettel és a transzcendenssel harmóniában élő remete alakját rajzolják. A ciklus végén találunk néhány, szerelmi vágyat megfogalmazó verset is, amely szintén a transzcendens irányába nyit.

A *Mesebeli vadász* mindenhol keresi, kutatja kedvesét. A vers első szerkezeti egysége ezt a vég nélküli keresgélést tárja elénk:

*Kék harmat mossa ki szememből az álmot.
Talpra szököm
s eszembe jut a kedvesem.*

*Folytatom utamat
mélyeken, köveken, árkon és hegyeken át.
Éren és patakon, napon és csatakon át.*

A keresés a kedves megtalálásának reményével zárul, ami egyfajta időtlenségbe emeli a költeményt:

*Egyszer eljutok hozzá. Őszelő erdők
piros közepébe.
– Jó reggelt, fekete kislány,
ezentúl velem jössz hegyeken, utakon, éren és patakon át.*

A *Tündéri éjben érkezel!* a napszakok váltakozásával érzékelteti az örök várakozást a kedvesre:

Várlak reggel.
Várlak délután.

De akire vár, azt csak az este, a tündéri éj, a csoda hozza el. Látomás villantja fel *északi fény* csillogásában alakját, és szürrealista képek érzékeltetik a kozmoszsal való egylényegűségét:

Zuzmarás utakon át
tündéri éjben
érkezel
kunyhóm elé, északifény leánya

[...]

zöldfényű csillag
reszket hajadban
s szánad előtt
felhőt zihálnak a rénszarvasok.

A *Szerelmes ajándék* első versei lelki békét, nyugalmat, evangéliumi harmóniát sugároznak. Az *Olyan egyszerű* című vers virágmotaforája ennek egyik első kifejezője:

Minden göröngyből virág ütközik,
kék az éjszaka és arany.
Ifjú vagyok és megyek vidáman,
tisztán a hullócsillagok alatt.

Olyan egyszerű minden, olyan
felszabadítón, könnyen egyszerű:
Holnap kiválasztok egy aranyhajú szüzet
és azt mondom: Jer velem!

Az újszülött a megszemélyesített békét köszönti, amelynek szülője a szerelem:

Újszülött békém oly piciny.
Bölcsője aranyozott dióhéj.
Fenyőgallyak sóhaja legyezi arcát.
Porszemnyi szíve alig dobog.

Te vagy mosolygó anyja, szerelmem.

A versben a kedves és a Madonna arca mosódik egybe:

A béke anyja vagy: ó képekről
révedező szelíd leány,
viola-fénnyel fejed körül.

Az elvesztett éden emléke sejlik fel az *Elysium* című költeményben, amelyben az előbbi versek virág és béke motívuma ismétlődik:

*Ha sóhajtasz, hangja nincs, csak lejjebb hajlik minden virág,
szívünkben tavalyi fűszálak békessége.*

*Tengerek szaga érzik, melyek páránként apadnak, apadnak,
az éden teljes, mint a gömb, nem lehet hozzáadni.*

A verszárlat a földi és a transzcendens egybeolvadását sejteti:

*A hulló gesztenyék megállnak a levegőben.
Lábujjhegyen járnak az angyalok.*

Ugyanez, a földit a transzcendenssel egybevonó kép ismétlődik a *Hajnali sétában*:

[...]
*szállunk,
mint Isten lapdái a halavány csillagok közt.*

[...]
*Amint megyünk, dúsillatú piros rózsákkal csiklandozzuk
az alvó angyalok arcát,
s íme, ébredszik az egész mennyország.*

A *Szőkevények a fák közt*, amint *Révedező utópia* versben alcíme is jelzi, utópisztikus vágykép arról, hogy a természetbe vonuljon vissza kedvesével:

*Úgy-e, kedvesem, itt maradunk, e tájon, e zöldben,
e fák közt, lepkevirág közt, lombkoronák közt,
itt érik lassudan őszre nyarunk.
Nem megyünk vissza.
Itt maradunk.
Itt maradunk és jók maradunk, remete férfi és
remete nője, szentek, az egymás két szeretője.*

A kedvessel való együttlétet azonban csak a költő lelke varázsolja elénk – csodaképként:

*Mindenegyes képem csodakép lesz. Ha lehullott
lepled a part porában s cuppan alattad a kék
aranyos tó, angyalt pingálok, mint a régi
Giotto,
tested mását a lelkem sugarában.*

Dsida Jenő szerelmi költészetének ez a néhány sor lehetne a mottója, hiszen a korán elveszített kedves emléke csakis a lélek sugarában válik megfoghatóvá.

A táj is egyre valószínűsebb, a földi a kozmoszsal és a transzcendenssel érintkezik, ezzel is jelezve, hogy a kedvessel való együttlétet végső soron csak a halál hozhatja el. A halálvágy a *Szerenád Ilonkának* képeit asszociálja:

*Gondtalan évek. Mintha hajamba tűznél valami
súlyos fényszóró virágot, úgy érzem az égen a*

*holdvilágot.
Pislogó piros rőzsetűznél, végtelen erdőn, halk
dalok közt, lassan lépkedő angyalok közt
simulok hozzád a lány mohára... Zsongó gallyak
közt, angyalok közt
készülünk a kedves halálra.*

A *Távolban élő kedvesemnek* soraiban is ez az álomszerű táj jelenik meg, amelyben csoda-pillangók raja muzsikál:

*Mikor az éjszaka árnya szemedre szűrődik
s ablakodon csoda-pillangók raja zöng odakünt:
kék raja zsong, repes és muzsikál odakünt:*

És muzsikálnak a hangutánzó és rímben összecsengő és ismétlődő szavak is: *raja zöng* – *raja zsong, zöng odakünt* – *muzsikál odakünt*.

A folytatásban pedig mintha valóban egy Giotto-képet látnánk, színek helyett szavakba öntve. A költő lelke festi a kedves alakját. De a Viola-ciklus himnikus szavait is idézik ezek a sorok a fiatal leánytest dicséretéről:

megbontod patyolat kicsi ágyadat, isteni gyermek.

*Tarka ruhácskádat ledobálad olyankor,
hosszú rózsaszín ingecskébe buvik sima tested,
(előbb karjaidat s fejedet fúrod bele, majd
zsenge csipődre csúsztatod és combjaidat fődöd el)*

Az elvarázsolt, mesebeli tájon tündérek és manók vigyáznak a leányra. A vers szövegében az álombeli tájat át- meg átszövik az egykori emlékek, amelyek azonban csak képi szinten, művészi hasonlat formájában vannak jelen. Ezek a hasonlatok a *Szerenád Ilonkának* és a *Tükör előtt* motívumait villantják fel a májusi fűről és a csobogó patakról:

*Tünde driádok tűnnek elő s lépkednek olyan finoman,
mintha szírom libbenne le halkan a májusi fűre,*

*ágyad elé áll, ül valamennyi, úgy virraszt mosolyogva:
kardliliommal kergetik azt, ami árt,
sással hessegetik tova azt, ami sért,
suhogó somfahusággal úzik el azt, ami fáj,*

[...]

*Fitosorru manók jönnek síró, kacagó fuvolákkal,
boglyas törpék kókuszhéj-hegedűkkel, rózsavonókkal,
nyaldosó muzsikájuk csiklandozva fűrészt,
mint nyári melegben a bőrödön átlocogó víz*

Ez a sok hangszerrel felvonuló manósereg a verszárlatban a pazar rímek összecsendítésében megszólaló hódoló muzsikát is előkészíti, s akárcsak a Viola-ciklus angyalai, itt a tündérnépek borulnak arcra a kedves előtt:

*s álmod tündérnépei arcra borulnak előtted,
 hogy meglep a zsibbadt teljesedés... – –*

*– S mindez azért van, mert engem szólítasz kedvesedül,
 költő kedvese vagy te: illet téged e pompa,*

*illet ez illat s illet a vers muzsikája
 s minden fény, láng, kék, amit élet adott s ezután ad.
 Gerlebugás ütemén, lobogó cseresznyeszírom-fiatalság
 ágyán ringatlak, kicsi Szűz. Tele van szerelemmel a szívem.*

A *Tündérmenet* szintén elvarázsolt álomtáját érzékeltet, ahol éjtündérek viszik a költő szívét a kedveshez. A csigák és nagy füvek pedig a *Szerenád Ilonkának* motívumait aszociálják:

*A tücsök cirregve fölneszel.
 Testem hús álmokat iszik.
 Apró csillagos éjtündérek
 a szívemet hozzád viszik.*

[...]

*Húzzák lassú, nyüzsgő menetben,
 szemükben harmat, áhitat –
 csigák s iszonyú nagy füvek közt,
 a sárga holdvilág alatt.*

A ciklus különösen szép verse a *Laterna magica*, amely a sötétség, a magány és a hirtelen kigyúló fényben megjelenő kedves arcának ellentétére épül:

*..... Csak az éjszaka
 meredt felém a térben és időben,
 csak tücskök szóltak fekete mezőn
 és hajladozó nyárfák sugdosódtak.
 ... Egyszerre fény gyúlt és a messzi égre,
 mint nagy vászonra berregő motor,
 zúgó, öles nyalábbal vetítette
 tűnődő lelkem – lassú reszketéssel –
 lehúnyt pillájú, alvó arcodat...*

Ezek a szürrealisztikus álomvilágban, expresszionisztikus vízióban lebegő, vibráló versek a megtapasztalt éden és az igaz szerelem emlékét sűrítik. Az elveszített kedves alakja egyre megfoghatatlanabbá nő a költő lelke sugarában. A versek úgy vetítik ki alakját a ter-

mészet és a kozmosz világába, hogy közben a transzcendenssel is mindvégig érintkeznek, sőt egyfajta misztikus kapcsolatot is sejtetnek. Nem halálhívó, halált megszipító versek ezek, hanem a kedvessel való lelki találkozás megszólaltatói. Intertextuálisan pedig kapcsolódnak a *Légy már legenda* ciklusban megjelent *Szerenáda Ilonkának*, az *Angyalok citeráján* kötetben később napvilágot látott *Út a Kálváriára*, *Tavalyi szerelem* és *Légyott* című szerelemsiratókhoz, valamint az egyszerre édeni és tragikus életutat felvillantó *Viola*-ciklushoz, illetőleg az *Angyalok citeráján* kötetben megjelent olyan misztikus adorációkhoz is, mint az *Arany és kék szavakkal* vagy a *Vallomás*.

Azt mondhatjuk tehát, hogy ezekben a versekben Dsida Jenő szerelmi lírájának egésze rendeződését érhetjük tetten.

IRODALOM

Láng Gusztáv 2000. *Dsida Jenő költészete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár. (Kriterion közelképek)

Lator László 2009. Gyászlila csipkeverés. In: Sas Péter szerk.: *Dsida Jenő emlékezete*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár. 468–472.



Szembenézés

GERGELY ÁGNES: JONATHAN SWIFT ÉJSZAKÁI



Argumentum Kiadó
Budapest, 2010
60 oldal, 2100 Ft

A *Jonathan Swift éjszakái* vékonyka, mondanivalóját tekintve mégis rendkívül erős kötet, melynek versei leginkább a klasszikus modernség, az Újholdas nemzedék hangjához hasonlítható versbeszédet viszik tovább. Gergely Ágnes költészetében eddig is kiemelt helyet foglalt el a kompozíció, nemcsak a versek, hanem a kötetek felépítésében is, ez most sincs másképp, a könyv könnyen átlátható; négy, egyenként tíz versből álló ciklusra osztható. A négy ciklus (*Viharkabát, Az állomáson, A fák alatt, A Liffey-parton*) mindegyike egy-egy, a szerző életében fontos szerepet betöltő férfit állít a középpontba. Bár a versek elvileg négy férfinak állítanak emléket (teljesen egyforma arányban), feltűnő, és a várakozásokhoz képest talán meglepő, hogy a költemények nagy része nem szerelmes vers, sőt olyan is van közöttük, melyet sehogyan sem tudunk egy szerelmi vagy baráti kapcsolathoz kötni. A versek ugyanis a férfiakon és a velük való kapcsolaton túl olyan témákat is feldolgoznak, melyek a velük töltött időszakok emlékei, s bár mindenképpen volt hatásuk a viszonyokra, nem köthetők közvetlenül a meg nem nevezett férfiakkhoz.

Az első ciklus a gimnáziumi, főiskolai szerelmet örökíti meg, annak pillanatképeit villantja fel, a kapcsolat hangulatát is megidézve. Leggyakoribb motívumai a víz, az este, az éjszaka. Az első vers (*Kései fürdőzés*) egy éjféle fürdőzés emlékét eleveníti fel: „...azóta is a lábnymodban baktatok, / ökörnnyálon hintálok, esti búvőlet, / a nyáj, a tó, a félsziget, / (...) fürdés a tóban, éjfélkor, örökre - / áldó négy ujjam ott tartom fölötted.” A meghitt, már-már idilli hangulat megjelenítése mellett egy rendkívül fontos dolog tűnik fel itt, mégpedig az időviszonyokban. Bár nyilvánvaló, hogy ezek a történések a múlt részei, egyes sorok egyértelműen a jelenhez tartoznak („Lábnymodban baktatok”, „ott tartom fölötted”) és „éjfélkor, örökre” részlet is érdemel némi magyarázatot. Úgy tűnik, mintha a múlt a jelen része lenne, mintha azt mondaná, az emlékezés segítségével minden jelen idejűvé tehető. Akit valamikor szerettünk, azt örökre szeretjük, hiszen az érzés bármikor felidézhetővé, elérhetővé, bizonyos szempontból eltörölhetetlenné válik. A ciklusban a versek nemcsak a múlttal, hanem egymással is szorosan összefonódnak, *Az alabástrom út* című szöveg sorai („a hullám nekiront a partnak - / de ki küldte oda?”) szinte szó szerint ismétlődnek az *Inconnu* című költeményben („a hullám nekiront a partnak, / mindegy, hogy ki küldte oda,”). A vihar, a hullámmzás, a fulladás motívumai akár az első szerelem erejét, sodrását is

kiemelhetik, az összefonódás pedig felhívja a figyelmet arra, hogy ezek a műfajilag és sokszor tematikusan is rendkívül széttartó versek mégis csak egy alaposan átgondolt, szigorú rend részei és minden látszat ellenére szorosan összetartozók.

A második ciklusban a főszerepet az utazás, a vándorlás kapja. Szinte nincs is olyan szöveg, amelyben ez a toposz ne lenne jelen. A ciklusnyitó *Főníciai hajósok* című versben szereplő „örök hátizsák” végig ott van a hátán a férfinak, akit ez a tíz vers tematizál. Az utazás, a sínek, a vonatok a meghatározó motívumok, az egyik legmeggrázóbb darab *Az állomáson*, melyben egy hirtelen, elkerülhetetlen elszakadás körvonalazódik: „mint vadak a vadonban,/ a húst rágjuk egymáson-/ Borisz Boriszov elvtárs/ kinn vár az állomáson-// se csók, se istenhozzád./ A tornyok összeégnek.” A következő vers az *Örök vonat* címet viseli, hőse pedig olyan valaki, aki nem képes hazára lelni: „Bárhogy vonzott a hazábnál haza-/ a vonat a végső éjszaka.” A kötetnyitó és kötetzáró vers pedig egyaránt Főniciát, az ókor leghíresebb hajósainak városát veszi elő, a városról mindkét esetben azt állítja, hogy „nincs hite”, talán párhuzamba állítva ezzel a ciklusban megidézett férfit, aki azért utazik annyit, mert nincsen gyökere. S ez a metaforikus gyökér nem egy földrajzi hely egy ország vagy város a térképen, hanem a hit maga.

A harmadik ciklus mintha erre válaszolna, az ebben körvonalazódó szubjektum – az előbbivel ellentétben – valószínűleg nem nélkülözi a hitet, a vallásos hitet legalábbis. A kötet harmadik részének verseiben ugyanis a bibliai motívumok a legfontosabbak, sok helyen maga a versbeszéd is szinte próféta: „a por földdé lesz, mert úgy vala egykor,/ a lélek az egy igaz Istené,/ a szó, mint a szeg, erősen leverve,/ és megy a vers az ítélet felé.” (*A prédikátor álma*) A két utolsó sor nagyon fontos része a kötetnek, világosan megmutatja azt, mit gondol Gergely Ágnes a versről, mit jelent számára a szó, a költemény. És ahogyan vélekedik róla, valóban aszerint is alkotja meg verseit. A napjaink költészetét jellemző (természetesen nem kivétel nélküli) tendenciával ellentétben nem fél a nagy szavaktól, a kimondhatatlantól. Verseit olvasva az a benyomásunk, hogy még mindig és kietartóan az úgynevezett „nagy kérdésekre” keresi a választ, sokszor a transzcendens irányába is elmozdulva, a némaságot igyekszik szóra bírni. S mindezt nem ironikusan, hanem tudatában annak, hogy a költészetnek – legalábbis nem egy értelmezése szerint – éppen ez a feladata. Teszi mindezt úgy, hogy közben egy pillanatra sem feledkezik meg arról, hogy a költészet nem tiszta bölcelet, hanem esztétikum, olyan entitás, melyben a forma és a tartalom egymástól el nem választható. Változatos versformái, olykor meghökkentő metaforái egyértelművé teszik, hogy sem a költői gondolkodásmód, sem a költő „szakmai” tudása nem hiányzik belőle, s mindezt a kimondhatatlan kimondására tett kísérletek szolgálatába állítja, ugyanakkor filozofikussága sohasem magyarázó, sokkal inkább sejtető jellegű. Nem megtanítani akar valamire, hanem kísérletet tesz arra, hogy kimondja a kimondhatatlant.

A negyedik ciklus, *A Liffey-parton*, talán még az eddigi részeknél is heterogénebb a témát tekintve. Itt található a *Fűga* című vers, mely az édesanya hiányát, a halálára adott reakciókat jeleníti meg. Maga a forma is fűga-szerű, hiszen ugyanaz a mondat ismétlődik egyre („De a cipőit nem bírtam kidobni.”), más szólamokkal variálódva, s sajátos szerkezetével, zeneiségével szinte érzékivé teszi a gyász egyik sajátosságát, mikor a gondolat minduntalan, szinte mániásan visszatér egy-egy jelentéktelennek tűnő momentumhoz. A vers azért igazán megrendítő, mert a hétköznapiaság mögött képes sejtetni azt a rendkívül fájdalmas érzést, melyet egy anya elvesztése okoz: „De a cipőit nem bírtam kidobni./

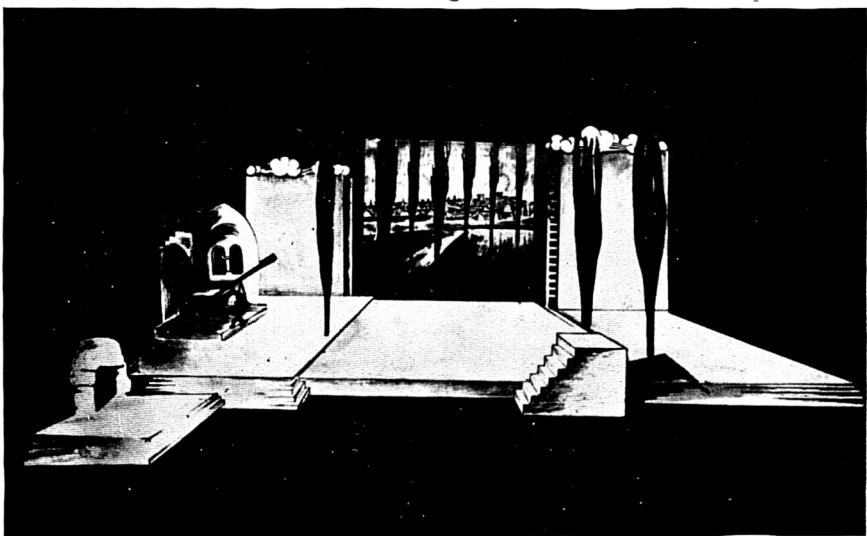
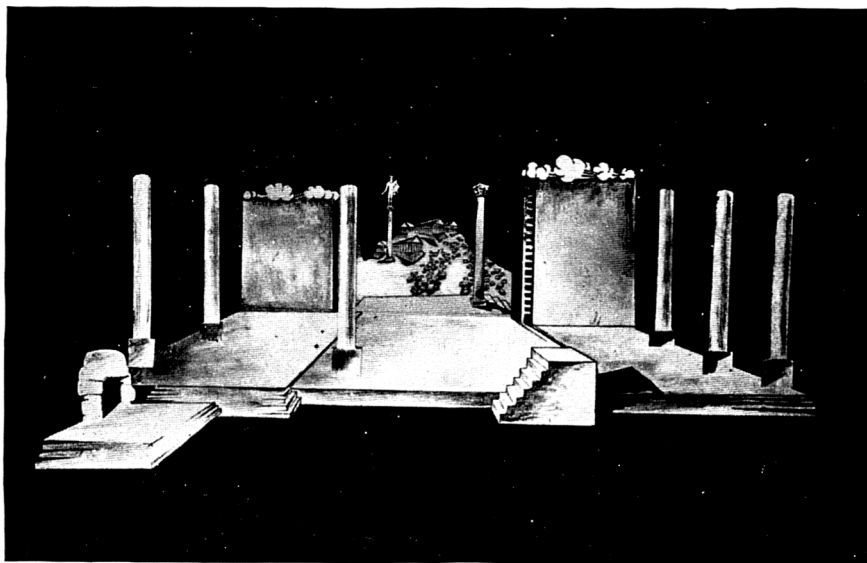
Mindenből egyet őrizem meg,/ barna kosztümjét,/ kék pongyoláját,/ télikabátját, hátha fázik./ Szemüvegét is, mind a kettőt./ Talán olvasni akar. Esetleg leül/ a televízió elé. Nem tudjuk,/ hogy lesz ez a profán részletekkel.”

Ugyanebben a ciklusban olvasható a kötet címadó verse, a *Jonathan Swift éjszakai*, melynek vizsgálata az egész könyv szempontjából kulcsfontosságú. A négy strófa az ír szerző életének végére fókuszál, a súlyosan beteg, ágyhoz kötött, folyamatosan megvert, megalázott Swift helyzetét mutatja be: „Roham. Megint csak este hatkor./ És lát és furunkulusok./ Itatják, félrenyel, okádik./ Ápolója megveri.” Azon elmélkedik, hogyan lehetséges, hogy a kor egyik legnagyobb gondolkodója ilyen megalázó körülmények között éli le utolsó éveit: „Élménytelen mocsokban alszik/ a század legnagyobb gondolkodója.” Hogyan lehetséges az, hogy az egyik legnagyobb elme ilyen körülmények között fejezi be életét? Miért nem véd meg ettől a zsenialitás, a józan ész? A kérdés természetesen költői, a lényeg abban van, hogy képes felmutatni azt a kiszolgáltatottságot, mely a halálhoz közeledő – ez esetben ráadásul magatehetetlen – ember sajátja.

A kötet verseit olvasva nem csodálkozunk azon, hogy éppen ez lett a címadó vers. Bár az nyilvánvaló, hogy a négy megidézett férfihoz semmi köze, a szerző érzéseire viszont annál inkább. Noha Gergely Ágnes Swiftje egy szélsőséges példa, de felveti az öregedéssel, az elmúlással farkasszemét nézők problémáit. A verseket alaposabban tanulmányozva arra a következtetésre juthatunk, hogy a férfialakoknál jóval nagyobb szerepe van itt a fenti kérdéskörnek, életrészeknek. A szerző valójában számvetést készít élete fontos mozzanatairól, történéseiről, és a szerkezet, amit ehhez talál, annak a négy férfinak a megjelenítése, akik a legfontosabbak voltak az életében. A szerelmeknél, barátságoknál azonban jóval fontosabb az a szubjektum, aki visszatekint az életére, aki tisztában van azzal, hogy lassan a végére ér. Ez a hol rezignált, hol békés, hol szomorú hang erősebben köti össze a kötet verseit bármilyen vándormotívumnál.

„Mint a védtelen holttest,/ ha kitakarják,/ szép bábjáték volt egykor/ a fiatalság./ Vágy és félelem nélkül/ érhetni partot./ Arra alá bezárul/ egy néma csarnok.” (*Angyal a kertben*) Ebben a két versszakban az élet utolsó szakaszába érő, a fiatalság elvesztésével szembenéző versbeszélő megbékélt hangja hallatszik. Tudomásul vesz és igyekszik elfogadni egy olyan helyzetet, melyre nem gyakorolhat hatást („Az alkony és az élet vége/ egyformán irányíthatatlan.” [*Transzcendens etűd*]). Több versben is előkerül az a gondolat, hogy az igazi határvonal nem is az élők és a holtak, hanem az élők és a halálra készülők között van: „Nem az élő és a halott között/ húzódik az árok,/ csak az élő és a haldokló között./ Ahogy az élvezet a testből elszivárog,” (*Az irgalom*) Úgy tűnik, hogy bár az emlékezés által megidézett férfiak és a hozzájuk kapcsolt időszakok, hangulatok megörökítése is fontos, a kötet igazi tétje az öregedés és az ezzel járó élethelyzet megjelenítése, problémáinak, lehetőségeinek körüljárása. Jonathan Swift ez esetben a versek alanyának alteregója, aki az éjszakai csendben felidézi múltját, végigjárja életét, konstatálva, hogy ami volt, elmúlt, de valahogyan – éppen az emlékezés révén – mégis örök, jelenvaló. A kötetből épp ezért nem elkeseredettség és csalódottság, hanem megbékéltség árad. Az öregedéssel való szembenézés jó részt visszatekintés, visszanezés, mely erőt és hitet adhat, mindebben pedig segíthet az írás, az emlékek papírra vetése: „Valaha pergamenre írtak, / azt mondták, hogy az írás írt ad” (*Egy régi kínai versre*)

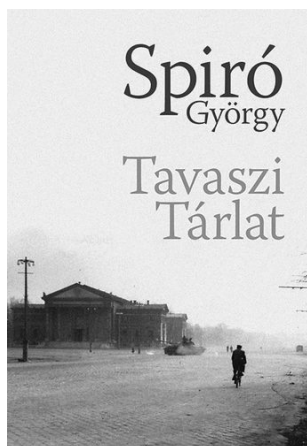
Kolozsi Orsolya



FENT: VÁZLAT AZ ATHÉNI SZÍNHEZ, FENT: VÁZLAT A PRÁGAI SZÍNHEZ

Papírsakk

SPIRÓ GYÖRGY: TAVASZI TÁRLAT



**Magvető Kiadó
Budapest, 2010
288 oldal, 2990 Ft**

Egyszerre kedvező és kedvezőtlen a kritikus helyzete, ha viszonylagosan megkésve lát neki bírálata végleges formába öntésének. Előzményekre, korábbi kritikákra támaszkodhat, alighanem kell is támaszkodnia. Nem tehet úgy, mint ha nem tudná: saját házi bibliográfiája szerint is legalább tíz írás foglalkozott már a művel, a *Tavaszi Tárlattal*. Éppenséggel olvasatlanul félre lehetett volna tenni e kritikákat a saját álláspont megfogalmazása utánra, de mert – négy évtizedes gyakorlat birtokában nem olyan nehéz kitalálni – az eddigi elemzésekben nyilván akadnak közös pontok és keresztbe-kasul hivatkoznak egymásra, nincs értelme épp ugyanazzal előállni, amivel már a céhtársak előálltak. Jobb, ha a laptop mellett, széljegyzetekkel ellátva sorakoznak a kinyomtatott java cikkek, s „bent” a gépben a többi. Tíz másik bírálat nyomában tizenegyediknek nem okvetlenül „mást” ír az ember (ez nyilván nincs is szándékában, látván kollégái gyakorta találó – dicsérő és elmarasztaló – észrevételeit). De például nem elhanyagolható, hogy az *Élet és Irodalom* kétszer is foglalkozott a regénnyel: Bazsányi Sándor jól időzített, 2010. október 22-i, sommás című tanulmánya (*Posztoszocialista lektűr*) után Károlyi Csaba, Margócsy István, Radnóti Sándor és Takáts József eredetileg élőszóbeli véleményütköztetése, a 2011. február 4-i *ÉS-kvartett* keretében. (A lap hét és fél hónap leforgása alatt kétszer választott a hónap – azaz másodsorra a könyvhét – *ÉS*-könyveül Spiró-kötetet. Bazsányi írását bő fél évvel követte a 2011. június 3-i számban Vári György a *Kémjelentés* novelláiról szóló recenziója: „Az ősz 1949-ben”.) E folyóirat is másodjára lapozza fel a *Tavaszi Tárlatot*. Jelen kritikára Olasz Sándor főszerkesztő még a tavalyi év második felében adott megbízást. Úgy alakult, hogy egyre súlyosabb betegsége idején is példás fegyelemmel végzett kritikus munkája eredményeként – posztumusz közlésként – tőle látott napvilágot a *Tiszatáj* 2011. márciusi számában az *Újra regény* című áttekintés, mely egy prózapoétikai jelenség problematikáját vizsgálva, egyéb példák mellett a friss termésből két alkotást vett szemügyre tüzetesebben. Tapintattal és célirányos takarékossgal tárgyalta – Szilasi László *Szentelek hárfája* című regényével párhuzamban – Spiró művét, nem véve el a levegőt az épp általa megrendelt, végül itt alább kinyomtatott szövegtől. Amennyiben szokás lenne kritikát egy elhunyt pályatárs emlékének ajánlani, soraimat – melyeket ő maga már nem véleményezhetett – az irodalomtörténész kolléga, a szegedi barát Olasz Sándor munkássága előtti főhajtással indítanám útjukra.

A *Tavaszi Tárlat* – címével egy valóban megrendezett 1957-es képzőművészeti *sereg-szemlére* utalva a jelentés alapszintjén – 1956. október 17. és 1957. május 1. között játszódik. Tehát a regény záró időmozzanata „a munkásosztály nagy nemzetközi seregszemléje”, a munka ünnepe. A felvonulásra abban az esztendőben – politikailag és morálisan szinte máig megfejthetetlen módon (kevéssel a[z ellen]forradalom bukása után) – egymillió dolgozó gyűlt össze a budapesti Hősök terén, hogy akarva-akaratlanul legalább is arról biztosítsa Kádár Jánost és az új munkás-paraszt vezetést: amit márciusban nem kezdtek újra, nem kezdik újra májusban és egyhamar sem. Spiró az időkeret pontos, markáns kijelölésével egyfelől mintegy felvezeti, megelőlegezi az 1956. október 23-ával kezdődő eseményeket, másfelől az 1956-os forradalmi őszt első utóéletében is láttatja: meghosszabbítja a regénycímbe is hangsúlyozott tavaszig, a május 1-jei felvonulás ember-*tárlatáig*, amikor a november 4-én elfojtott történelemfordító napokra nem külső erő, hanem belső demonstráció tett (másodszer) pontot. A forradalomnak, átvitt értelemben, több befejeződése volt: 1958 nyarán Nagy Imre és társai kivégzése naphoz, június 16-hoz kötött (harmadik) befejezésnek nevezhető, majd az 1960-évek legelején a konszolidáció kezdete az elnyújtottabb (negyedik) befejezés. Ebben az időfelfogásban 1989-nak is helye lenne „ötödik befejezés”, egyben betetőzés értelemben; de ne rugaszkodjunk el a regénytől.

„Hősünk”, a középkorú Fátroy Gyula mérnök aranyérműtete miatt a forradalom előtt és alatt kórházban tartózkodik. Spiró azt az eseményközelítési modellt alkalmazza, amelyben a modellálás az események sodrától távol maradt főfigura rekonstrukciós, megértési kísérlete – egyben utólagos (súlyos és veszedelmes) megpróbáltatása révén megy végbe. A korábbi kritikák nem indokolatlanul említették a *Tavaszi Tárlattal* részben rokon jellegű régebbi epikai alkotásokként a természetesen Spiró által is jól ismert Fejes Endre-*(Rozsdatemető, 1962)*, Moldova György-*(Sötét angyal, 1964; Magányos pavilon, 1966 stb.)* és más regények egészét, részleteit, egyes vonásait, stílári összetevőit. Ebben a sorban nyomatékosabban lehetne regisztrálni Karinthy Ferenc az iméntieknél sokkal mellékesebben kezelt *Budapesti őszt* (1982). Ennek főhőse ugyancsak jobbra *ágyhoz kötött* a forradalom napjai alatt, noha nem kórházban, és egészen más okokból, mint Fátroy. Továbbá (nem hatásokat sejtetve, csupán az önmagában sem érdektelen körkép kedvéért) ne maradjon ki a Spiróhoz nemzedéki értelemben is közel álló Simonffy András könyve, a *Rozsda őszt* (1990) sem.

A *hősünk* megnevezés a szerző sűrűn visszatérő minősítése a Fátroy névhez egyébként névmagyarosítás és fatális véletlen folytán jutott, neve miatt is bajba kerülő főszereplőre (a névcserével egy kissé a zsidó származás jelétől, a Klein névtől is szabadulni szeretett volna. A kért Tátrai T-jét F-fé pacázta, i-jét y-ra vétette a bürokrácia, így keletkezett *egy személy helyén* a többszörösen félremagyarázható, szokatlan, „arisztokratikus” és „irredenta” vezetéknev). A *hősünk-özés* végigvitele végigviszi a lappangó iróniát is, mely a főalaknak – aki a legkevésbé sem hős – ugyanannyira szólhat, mint az irodalmi hagyományak, megnevezés-sémának. S a többes számú *hősünk* szóalak nem is csupán az elbeszélői tollról a történetmondó szavajárásába (vagy az író számítógépére) öröklődött fejedelmi többes. Fátroy a *mi hősünk* – életkorunktól és a fél évszázadnál hosszabb eseménytávoltól függetlenül –, a mienk, akiknek és (részben) *akik által* elbeszélődik, a múltból (konkrétan egy újságcikk emlékéből-tényéből) előhívódik a történet. Spiró a beszédszólamokat hol ügyesen váltogatja, hol henyén keveri, azaz a hős beszédét és a narrátor beszé-

dét sokszor nem különíti el. „Hősünk a titkárnő kezét nézte, a ceruzát, éppen megpihent” – a rövid bekezdés első harmada kétségtelenül a mesélő szava. A folytatás ámulata viszont, a befejező felkiáltójellel kiélesítve, Fátroy tudati tulajdonának laza verbalizálódása: „Jó lehet, ha valaki tud gyorsítani. Hogy lehet ezt megtanulni? Ennyire kevés mozdulattal ennyi mindent leírni!” E váltásnak-cserélésnek mégis – akár szándékos, akár nem – kedvező következménye a fabulálás bizonyos közösségisége. Ha nem is a „mi mondjuk” szintjén, de „a mi körünkben mondatik el” részvétel-, érintettség-állapotában.

Spiró regényének a Fátroyt elkerülő 1956-os forradalom is tárgya azáltal, hogy a forradalomnak és Fátroynak a jelzett okokból külön története íródik. Még inkább tárgya a regénynek a november elejétől május elsejéig húzódó fél év, a forradalom utáni periódus: az új hatalom részlegesen koordinált aljas kísérlete, hogy a két történetet egy variációban, egy hamis harmadik történetben egygyé írja. A forradalom meghamisítása mint egy – kevéssé jelentős – személy magánlétének meghamisítása: Spiró legjelentősebb nagyregényéhez méltó koncepció, még ha nem is sikerült egyenesen „kiírni” a szituációt, és Fátroy nem bizonyult egyértelműen alkalmasnak a koncepció figurális kitöltéséhez. Ám mellbevágó, ahogyan a korpillanat alantas, koncipiált pert kohol a kor egy perifériális megélője ellen, ezzel téve egyértelművé: a célszemély a teljes felnőtt életét csak *koholta*. Nem csupán a külső tényezők rabolták el tőle azt, amit minősége szerint életnek, sorsnak lehet nevezni. Ő maga is tevőleges tényezője saját élet-kifosztásának.

A mérnök meghurcoltatása – mintha túlzottan látszana a veszély: akár hosszú börtönbüntetés vagy halálos ítélet is fenyegethetné e kis-pont embert – a Tavaszi Tárlat szerveződése, az egész kiállítást megelőző, uraló és követő huzavona mellett megy végbe. A történelmi zűrzavar és az esztétikai káosz egymást értelmezi. A kiállítás létrejöttében Fátroy felesége, a túlbuzgó és sznob Kati épp olyan harmadrendű közreműködő, mint amilyen harmadrendű részese a kor mindennapjainak a halogató, már-már életidegen alaptermészetű férj. Az ízlés, az ábrázolásmódok szabadságát hirdető – és alkalmasint, torzulásokkal, hiányokkal meg is valósító – tárlat, e jellegzetesen extenzív esemény, hazug reprezentáció az eszmék fonákra fordulásával, a szervezők és kiállítók összezavarodott talmiságával, a hemzsegő képzőművészeti boly egész felkavarodottságával az intenzív társadalmi állapotok leképeződése – egy specifikus szféra szűkebb, de szimbolizálásra annál alkalmasabb metszetében. A rokonszenvünket kevéssé kiváltó Kati valójában azt éli meg – sokkal jelentéktelenebb tétellel, de maga is kiszolgáltatva és veszélyeztetve –, amit a szolidaritásunkat részlegesen elnyerő Fátroy az ellene folytatott, sötétebb és kísértetiesebb játszmában.

A *Tavaszi Tárlat* struktúrája tiszta, világos, teherbíró, és említett tárgyai (az itt kisebb teret kérő forradalom, illetve a még majdhogynem jámbor és ügyetlenkedő, de már az 1958-as év megtorló kegyetlenségének professzionalitását előkészítő közvetlen forradalom-utániság kiterjedtebb valósága) mellett egy újabb, meglehetősen: az egész regényben leginkább újszerű és legfontosabb tárgyat is tematizál. Fátroyból a betegeskedve, lábadozva átélt 1956-os ősz hetei, majd a karkai vergődés labirintikus hónapjai hozzák ki az addig csak sejtett-eltagadott egzisztenciális elmagányosodás visszafordíthatatlan tapasztalatát. Spiró mesterien képes olvasója tudtára adni, hogy egy bukott forradalom és megtorlásra kész erejét még csak próbálgató önkényuralmi időszak nem csupán a nemzeti és a világ-történelmen, a „nagy” történelmen hagy nyomot: ilyen horderejű impulzusokra lehet

szükség, hogy kicsiny és esetleges, ingatag és végső soron semmire sem jó emberi tudások kipattanjanak. Fátroy munkásmozgalmi múltja és abból szőtt baloldali meggyőződése, zsidó származását és felmenői sorsát értelmező elharapott gondolatkísérletei, rosszul időzített és önmagának is pontatlanul magyarázott ideológiai és erkölcsi döntései azáltal enyésznek a kisember megválthatatlan életébe, hogy volt egy forradalom, amelyben ő *nem* vett részt. Nem lehet szabadulni az érzéstől, hogy mindazon igazságtalanság, megaláztatás és fenyegetés, amely Fátroyt a deus ex machina-szerű megmenekedésig éri, valamiképp indokolt retorziója is a gyávaságnak, az „engem nem vádolhatnak semmivel” önvédelmének, amellyel hősiünk véletlenszerű kórházi dekkolását egy ideig a szerencséje és biztonsága zálogának véli. (A regény ironikus szerkezetébe, a főalak jellemzésébe, kritikájába beletartozik, hogy legyen bármilyen kellemetlen, fájdalmas dolog az aranyérműtét, a beteg kiszolgáltatottságában ez a baj, főleg a bajhordozó testtáj okán, bizonyos fokú nevetségességet is megjelenít.)

Az író rengeteg tulajdonnévvel dolgozik a korfestés különböző fokozatai érdekében. Az 1956–1957-es hónapokról szóló (az emlékezetében felötlött és kéthavi könyvtári bűvárlással meg is talált, egykor tizenegy éves gyermekként olvasott újságcikk által katalizált) híradása helyenként információk, dokumentumtörmelékek és szöveggé vált „fotók” montázsja. A nevek hálója befogja-kiveti azt a valóságemléket, hangulat-lenyomatot, amelyet a borítófotó (Virág Jenő felvétele) tárgyi, helyszínelő konkrétságával és atmoszferikus voltában is áraszt. A nevekhez mellékinformációk, anekdotikus foszlányok tapadnak, hol segítve, hol gyengítve a főtörténet(ek) lendületes önmozgását. A fiktív szereplők (a Fátroy család, a mérnök munkahelyi közössége és mások) olyan emberi közegben elevenednek meg, amely az emlékezőmunka, a lexikális rögzítettség, a mellékesebb vagy fontosabb kollektív ismeret formájában historizálható (vagyis ezek az alakok a regényen kívüli, nem fiktív lét valamely fokán is állnak). Valira (aki „a Bán Robi felesége”), a minisztériumi főnök Berdánéra s egyes társaikra ugyan ma már csupán kevesen ismerhetnek rá, de a sakk-nagymester, pedagógus, fővárosi tisztviselő Barcza Gedeonra, az újságíró Mihályfi Ernőre, a kultúrpolitikus Jóború Magdára és másokra jóval többen. (Valószínűleg majdnem minden olvasó lel olyan nyomot, amellyel hozzáadhatja a saját személyes – családi, „öröklött”, netán fantáziált – történetét a Fátroy-történethez. E sorok írója a Fátroynak menedéket [*nem*] nyújtó Rókus Kórházat ismerte eléggé behatóan, lévén anyja és több nőrokona az intézmény egészségügyi dolgozója. Számomra például Czeyda-Pommersheim Ferenc sebészprofesszor – „Pomi bácsi” – épp csak felbukkanó személye a regény Spiró által oly fontosnak tartott *epikai hitelén* belül a máig töretlen, személyesebb emlékezőshittel, érintettséget is biztosítja.) A nevek legfelső körében természetesen Kádár János – vagy egyszerűen: Kádár – neve a lényegi jelölő, de Marosán Györgyé és másoké sem mellékes. A ragadványnevek (Marosán esetében: „Buci Gyuri”) külön stílári színrel bírnak. S óriási névegyüttes keletkezik a Tavaszi Tárlaton kiállító, vagy a tárlattal kapcsolatba hozott művészek tömkelegének néven nevezésével (Makrisz Agamemnonról Pátzay Pálig). A nevek *eseteket*, álláspontokat, karaktereket revelálnak. Spiró az adoma- és pletykaszíntet is bekapcsolja, nem mindig előnyére a könyvnek.

Szikes, száraz nyelvezet rögzíti a rögzítendőket, a nagy nyilvánosságú és az intim eseményeket is (így Fátroy kietlen családi mindennapjait, melyben a szülők felé éppen úgy nincs visszkapcsolódás, ahogy a butának, szerethetetlennek ítélt egyetlen utód, a kis-

gyermek Matyi irányába sincs érzelmi előremutatás. A két hiátus között a feleség a legfőbb hiány, a hiányok indulatkiváltó összegződése, akiből minden elmúlt és eljövendő hiány ered. A se vele, se nélküle férj-feleség-összezártság plasztikus rajzában Spiró György nem kevés közhelybombasztot is bent hagyott). E Spiró-stílust szokás szürkének nevezni. Hadd idézzek egy gyakorta szintén „szürkének” mondott jelentős író, a Spiró kedvelte Nagy Lajost – a zöld színről: „...az nem úgy van, hogy az akác levele zöld. Nem. Hanem mélyzöld, világoszöld, ragyogó zöld, halványzöld, sárgászöld és sárga! Száz árnyalata van az akáclevél színének...” A Spiró-szürke is lehet elmosódottan kékes (akár a szóba hozott könyvbőrítőt), éji lecsapódású, grafitosan satírozott, vakolatmállású, ólmos és egyéb. Fogasabb kérdés, hogy bár a *Tavaszi Tárlat*ban akadnak rövidre zárt, provokatív megfogalmazások, sok mondata csupán látszatra kihívó, s inkább lomhán közöl, mint mozgósítóan formál(ódik). A regény erotikus szférájában például rengeteg kijátszatlan lehetőség maradt; s hogy Fátaynak (valamint a műnek) a legutolsó mondata is épp az interperszonális-érzéki kijátszatlanságnak a mondata, az tökéletesen rendben van, a főhős önmaga-vállalásra való erélytelenségét, sodródását véglegesíti – de Kati? Indokolt-e, hogy a Kati-epizódokon mint-ha „tizenkettes karika” maradt volna: felnőtt felügyelete mellett serdülők is olvashatják?

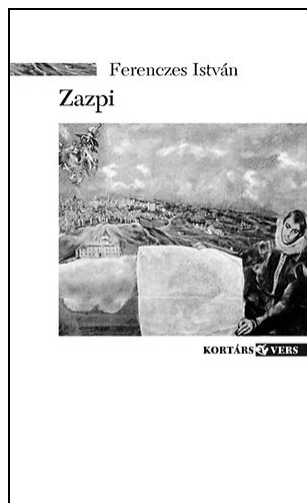
Mivel e kritika hosszabban készült, mint illett volna, a telő időt a *Tavaszi Tárlat* második, harmadik és negyedik újraolvasása is mérte számomra. A nem túl kedvező első benyomásokhoz képest a legutóbbiak az eltervezés élvonalbeli íróra valló komolyságát és felelősségét tudatosították. A matéria kezelése, az idő teregetésének enyhe kevertsége azonban sokadik közelítésre sem feltétlenül meggyőző, a mellékszereplők fakóbb palettája olykor untat. Egysíkúság, monotonia emészti a figura-viszonylatokat – ezért is tűnhet oly rikítóan a „képzőművész-buli” kis helyre és kis szellemi térbe remekül befojtott, de az írói technikát nézve más szöveghelyekkel alig egyeztetett nagyjelenete.

Mindegyre a 96. oldalra lapozok. Két-három „szürke” szó, s máris elkap az alfejezetet kezdő pillanatkép Fátayról, elkap a valóság dísztelen jelképisége: „Hűvös, borongós volt az idő április huszadikán, szombaton. Ült a gyárban az íróasztalánál, előtte a Népszabadság aznapi és két korábbi száma, meg egy kinyitott kis papírsakk a betűzhető papírfigurákkal. A figurák többsége a leütöttek számára fenntartott margón betűzve, az állás végjárték”. Sakkozni kis mágneses táblán, vagy, ellenkezőleg, embernyi bábokkal is lehet. Fátay Gyulára rávall, hogy ilyen sakkja van, s ilyen sakkozással telik ideje. Ám ha sakkra gondolunk, nem papírsakkot képzelünk.

Tarján Tamás

Kortársunk is lehetne

FERENCZES ISTVÁN: ZAZPI



**Kortárs Kiadó
Budapest, 2010
206 oldal, 2000 Ft**

„A költészet szerepjáték, attól a megszállottságában áldott pillanattól kezdve tán, mikor a költő íróasztalához ül. A valóságos tér- és időbeliség felfüggesztődik, beköltözik a versálmom labirintusába, a szövegfelszín alatt rejtőzködő jelentéstöbblet irányítása alá kerül. Az effajta alkímia magyarázhatatlan: létezik, ismételhetetlen, a lélek és a szellem kegyelmi állapota, ami a megfeszített munka révén áll be, mint Rainer Maria Rilke is vallotta, melyről rejtélyességében keveset tudunk. A vers halála előlegezi annak születését, ez fordítottan is igaz. A vers születése történes, egyetemes világfolyamat és szellemi önmozgás végkifejlete” – írja Ungvári László Zsolt a *Látó* 2011. májusi számában Bogdán László költészetéről. Úgy vélem, egyszeri és egyedi folyamat az is, ahogyan egy költő létrehoz, felfedez, életre kelt egy másikat. Főként akkor érdemes meglesni a teremtés és alakváltozás folyamatát, amikor eltérő kultúra, más környezet, számunkra szokatlan élethelyzetek elevenednek meg a teremtett költő szövegeiben.

A lírai szerepjáték a költészet kezdetétől fogva létezik. A magyar irodalomban számos költőnk élt e lehetőséggel, ki így, ki úgy. Balassi korai szerepjátszó szerelmes versei vagy Csokonai Vitéz Mihály népies helyzetdalait említhetjük elsőként. Petőfi szerepjátszó hajlama szintén a népies helyzetdalokban nyilvánul meg leginkább, amikor beleéli magát a vidám borissza vagy a szerelmes juhász helyzetébe. Arany János életművéből például a *Vojtina levelei öccséhez* emelhető ki, Babits Mihályéból pedig elsősorban a *Jónás könyve*. Radnóti Miklós az eclogákkal, Weöres Sándor a *Psychével*, Kormos István a Yorick-versekkel folytatta e hagyományt. A szerepjáték-költészet egyik legjelentősebb megújítója Baka István, aki egy interjúban úgy nyilatkozott: „Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl.” Saját nevének orosz fordításával megteremtette Sztjepan Pehotnij alakját, de életművében számos más alteregót is találunk – Yorick, Széchenyi, Háy János vagy *A kisfiú és a vámpírok* segédlevéltárosa, Bakó András, aki Baka publicisztikai írásai-ban is gyakori figura. A kortárs magyar költők közül Kovács András Ferenc a legnagyobb szerepjátékos, számos különféle alakmást alkotott, gondolhatunk a Lázary René Sándor-versekre vagy a *Jack Cole daloskönyve* és az *Alekszej Pavlovics Asztrov* hagyatéka című köteteire.

E néhány kiragadott példa után lássuk a Csíkpálfalván hatvanhat évvel ezelőtt született Ferenczes István nagyszerű szerepjáték-kötetét. A József Attila-díjas költő korábbi versesköteteinek (*Mikor Csíkban járt a török, Megőszülsz mint a fenyesek, Indián a Hargitán*) vagy a dokumentumriportokat tartalmazó *Székely apokalipszis*nek élmény- és témavilága nagyon szorosan kötődik a szülőföld múltjához és jelenéhez, ezt figyelembe véve még érdekesebb szellemi kalandnak ígérkezik a *Zazpi*.

Zazpi, azaz teljes nevén Esteban Zazpi De Vascos Y Aitzgorri (1746 [?]-1821 [?]) spanyol-portugál, ibér dalköltő, akít a „fordító” a *Prológus helyett* című bevezetőben különös bizonytalansággal mutat be: „Zsoldos, kincskereső, forradalmár, csempész, geográfus, botanikus, szélhámos, több, mint szabad szájúnak nevezhető röplapíró, örök békétlen, mindenkivel tengelyakasztó, összevező ponyvahős, akinek pontos születési helye és ideje nem ismert.” Mindezek ellenére Ferenczes tudni véli, hogy Zazpi baszk származású, hiszen neve – Zazpi De Vascos – ezt egyértelművé teszi. A zazpi baszkul hét, a spanyolok a baszkokat vascosnak nevezik, tehát a név jelentése: 'Hét-Hetedik Baszk'. Bár Zazpi baszk, baszk nyelvű szövegei lappanganak. Bonyolult, ugye? De ez még csak a kezdet. Ferenczes olyannyira elbizonytalanítja az olvasót, hogy az már szinte maga a bizonytalan bizonyosság... Az előszó (az egyszerűség kedvéért nevezzük így) majdnem minden mondatában előfordul a talán, valószínű, állítólag, nem tudni kifejezés. Néha viszont határozott kijelentéssel találkozunk: „...az *aitzgorri* melléknév kétség nélkül megerősíti szerzőnk baszk származását, hisz a Baszk-hegység egyik vonulatának az elnevezése is.” Zazpiról a fordító számára kiderül, hogy kiváló utánzóművész volt, hiszen számos költeménye elején hivatkozott valamely elődjére, gyakran még a versformákat is pontosan megjelölte. Viszont: „nincs egész, összegyűjtött életmű, ahogy feldolgozott életút sincs” – állapítja meg Ferenczes, s Zazpi kalandos életét valószínűsítve hozzáteszi: „Úgy hisszük, a túlélést kereste.” De hát ki nem...

E kötet olvastán számomra egyértelmű, hogy Ferenczes István nem egyszerűen egy képmás, egy alteregó bőrébe bújik, ennél sokkal többet tesz. Még egyet, de inkább kettőt csavar a megszokott költői szerepjátékon. Számára nem elég, hogy életre kelt egy meglehetősen bizonytalan életrajzú poétát, hogy „lefordítja” Zazpi verseit – ő kommentárokkal látja el őket, ráadásul olyan verseket ír, amelyek valamiképpen megidéznek a világirodalom és a magyar irodalom jeles alkotóit is. Mintha Ferenczes Zazpi révén stílusgyakorlatokkal rukkolna elő; Zazpi ugyanis egyszerre tudora a dél-amerikai irodalomnak és – éppen Ferenczes István révén – a teljes magyar költészettörténetnek is. Szól ő Cervantes nyelvén, ír *Kecsua dalokat*, de valamiképp a legigazibb hangja akkor csendül föl, amikor a magyar költőelődök stílusát, költői világát idézi. A *Siralmas éneke* című vers például nemcsak címmel, hanem a versformával is Bornemisza Pétert juttatja eszünkbe, hiába áll ott az 1780-as dátum s a lábjegyzet: „Egy halvérű ánglus matróz énekelte naphosszat a Kid kapitány nevezetű kalóz siralmas balladáját. Végül már nemcsak a tenger, hanem ez a monoton dal is hánytatott, kínomban írtam meg ő nyomán az én siralmas énekemet.”

A *Kompország*ról Adyra asszociál az olvasó, a *Glossza melyben a nevét magyarázza* mottójáról s harmadik strófájáról József Attila juthat eszünkbe: „Sokasodik nyílt sebem, / címeremben vasilincs, / se apám, se anyám nincs... / Tékozolja szép szemem / minden elmúlt szerelem, / füstbe tűnő neveik / az angyalok keresik. / Út porában a nevem, / jó éjszakát, ég velem – / Kit anya szült elveszik.” A Nincsen apám, se anyám... és a Kit anya

szült, az mind csalódik végül... hangulata egyaránt benne rejlik Zazpi verseiben, de Ady hatása is érezhető szinte valamennyi költeményben, elég egy-egy sajátosan átalakított szókapcsolat („héja-gyász”, „Semmi ágon”), hogy összekacsintassunk a szerzővel, igen, tudjuk, *ők* a legnagyobbak, nélkülük nincs kortárs magyar líra. De hogy ne csak a XX. századi alkotókkal lépjen párbeszédbe ez a különös életű, kalandos sorsú baszk poéta jelenkori magyar nyelvű tolmácsa, Arany János és Petőfi Sándor legendás barátsága is belesűrítődik egy népdalszerű *levélbe* (*Levél Etxahunnak*): „Hallottam költőtárs, / Hallottam híredet, / Sorsod lett a sorsom, / Idáig integet.” (Az *Arany Jánoshoz* című Petőfi-vers első szakaszában ez szerepel: „Olvastam, költőtárs, olvastam művedet, / S nagy az én szívemnek ő gyönyörűsége.”)

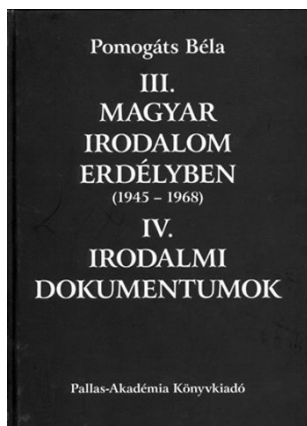
A kötet egyik legizgalmasabb és legeredetibb része talán a *Félszonettek*-ciklus. Ferenczes megjegyzése szerint Zazpi azt írta egy naplótöredékében, hogy „Petrarcának fele is elég”, s hozzátette: „amit ki lehet mondani tizennégy sorban, az kimondható egy oktávval és egy tercinnel is”. A sűrítés mesterművei ezek a négy+három soros versek, nemegyszer az eredeti majdnem szó szerinti felhasználásával, például a *Ti szerencsés fiú, réti virágok...* kezdetű Petrarca-variánsban. Egy biztos: csak akkor érvényes és érthető mindez, ha ki-ki maga tapasztalja meg e különös miliőt, amelyet „Ferenczes Zazpi István” teremtett. E kötetnyi versben az élet és a halál, a szerelem és a szenvedés egyaránt jelen van. És a mesterségbeli tudás is! A *Gozorú* című vers a kötet záró költeménye – nevezhetjük mester-félszonettnek vagy még inkább mester-félszonett-koszorúnak is – a nyolcadik, záró és mindent összegző strófa a huszadik század sokféleségét, igazságtalanságait és szenvedéseit megtapasztalt alkotó búcsúja: „Föld és ég között karom kitárom, / Előtted lengek árván Istenem, / Semmi ágon, temérdek »nincsen«-en – / Ahogy éltem, úgy jön a halálom. // Fölösleges minden ami történt. / Éltemhez méltón rendezd elestem. / Mint porszemen tedd rajtam a törvényt.”

A *Prológus helyett* zárása akár önvallomásnak is fölfogható: „De nem szuverén költészet az övé, inkább valamiféle búbj lengi át ezt a versvilágot. Az örökös hiányról, a mérhetetlen sóvárgásról, az élet hiábavalóságairól. Végül is az elmúlásról – a szerelem sivatagáról, vágakozásról, honvágyról és hazavesztésről, a lehetetlenről, születésről-halálról. Úgy, hogy akár kortársunk is lehetne.” Számomra e kötet fantasztikus költői játék és élménydús utazás egyben – olyan tájakra kalauzol el a költő, ahová amúgy sosem jutnánk el. Dél-Amerika misztikus világa már García Márquez regényeiben, Borges novelláiban is megigézett, Közép-Kelet-Európa kicsiny kis szegletéből azonban elérhetetlen – de épp ez a szép az irodalomban, a poézis erejében, hogy képes *oda* repíteni, és képes *azt* a világot *ide* varázsolni. Zazpi úr remek költő. Mindent tud, amit a versírásról tudni kell. Ferenczes István remek költő. Mindent tud, amit Zazpi úrról és a versírásról tudni kell.

Gajdó Ágnes

Erdélyi utakon

POMOGÁTS BÉLA: MAGYAR IRODALOM ERDÉLYBEN (1945–1968)



**Pallas-Akadémia kiadó
Csíkszereda, 2009
570 oldal, 4800 Ft**

Bő termést eredményezett, ugyanakkor a végtelenbe kanyargó vitákat robbantott ki az 1989-ben váratlanul beköszöntött *szabadság* az irodalomtörténet-írásban. Mindjárt az elején Kulcsár Szabó Ernő munkája (1993), aztán a Szegedy-Maszák Mihály munkaközössége által összeállított háromezer oldalas kézikönyv (2007) kavarta fel az indulatokat; ehhez képest Grendel Lajos, Pozsonyban élő szépírónk erőpróbája (2010) és annak kritikája csak utóregésnek számított. Kevés olyan szakmabéli él ma az országban vagy a határokon kívül, aki ne szólalt volna meg, különösképpen a Szegedy-Maszák-féle irodalomtörténet – amelyről az Írószövetség is tanácskozást rendezett (2008) – váltott ki ellenérzéseket: a viták az individuuum és a közösség viszonya, a művész abszolútnak kikiáltott szabadsága vagy az elkötelezettség vállalása, az irodalom immanenciája, a szövegszerűség és referenciák, történelmünkhez való hűség, illetve annak mellőzése és főleg az irodalmi kánonrend körül szerveződtek.

Mindeközben Pomogáts Béla járta Erdély útjait, járta a szó konkrét értelmében is, hisz óriási vállalkozásának partnere és megvalósítója, a Pallas-Akadémia Könyvkiadó a legkeletibb végek egyik központjában, Csíkszeredában székel. Miközben a legnagyobb kulturális, tudományos intézetek szakértői azt találgatták Budapesten, százmillió felül még hány forintba kerülne egy reprezentatív, egyetemes magyar irodalomtörténet (az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében készül talán egy), a Pallas talpraesett igazgatója (Tózsér József) és nagyszerű lektorai (Kozma Mária, Sarány István, mindketten írók is) vállalták az anyagi és morális áldozatot, Erdély irodalomtörténetének kiadását. Önfeláldozó cselekedet ez, tudománytörténeti tény marad minden időben.

A nagyszerű nekibuzdulás mellé kell helyezni az előnyt is: Pomogáts az a szerencsés, akadémiai szinten működő irodalomtudós, aki a rendszerváltozás után szabadon írhatt Erdélyről, Erdély történelméről, kultúrájáról, ő az a nagy műveltségű szakember, aki az ideológia, a politika, a kultúrpolitika ólomcipői nélkül foglalhata össze azt, amit elődei, Sóni Pál, Láng Gusztáv, Kántor Lajos stb. a bolsevizmus korában, foghíjasan, csorbán, cenzúrázottan tárgyalhattak csupán.

Pomogáts kétkötetesre tervezte munkáját, de az anyag ránőtt, és a második kötet írása közben derült ki, hogy hatvanöt esztendő (1945–2009) irodalma nem fér bele egy könyvbe, így 2009 végén közreadta a második kötetet, amely csak a nagy korszakhatárig, 1968-

ig tárgyalja az irodalmi termést. (Az első részletes elemzését lásd: Láng Gusztáv: „Visszatérő” irodalom? és Hegedűs Imre János: *Új Magyar Athénás*, a *Kortárs* 2010, 7-8. számában.)

Minderről bőven ír Pomogáts a második kötet – ez jegyzetem tárgya – elé szerkesztett *Bevezetésben*.

Két, irodalmon kívülinek tűnő tényező kínálkozik kiindulási szempontnak. Az egyik a szerző személyisége, amelyről Láng Gusztáv értekezik fent említett tanulmányában, a másik a feldolgozott anyag jellege, minősége. Láng írja: „*Rokonszenves vonása a könyvnek – mely feltehetőleg a szerző jelleméből következik –, hogy a hajdani vitákban nem akar igazságot tenni, és legkevésbé politikai vagy ideológiai indítékokra hallgatva.*”

Nos, ez az elnőző engedékenység a második kötetben hatványozottabban érvényesül, és ezt Pomogáts meg is fogalmazza bevezető tanulmányában: „*A méltányosság ugyanakkor azt követeli, hogy midőn bírálatot mondunk a szóban forgó korszak torzító hatása és az ennek nyomait viselő művek felett, ismerjük el az írói életművek értékeit, és megértést tanúsítsunk a kényszerű úttévesztések iránt.*” (10. oldal)

Valamelyes hiányérzete csak azoknak a személyeknek keletkezhet, akik benne éltek ebben a dél-kelet-európai bugyorban, akik a bőrükön, egzisztenciájukon tapasztalták meg például azt, hogy Petru Groza kígyóravaszásával orránál fogva vezette a magyar- és a nyugati politikusokat, az erdélyi magyarsággal szembeni engedékenysége porhintés volt csupán, s hogy Gheorghe-Gheorghiu Dej sem volt csak „*rendkívül egyszerű gondolkodású*” pártvezér, ahogy Pomogáts írja, hanem – kommunista létére – vasgárdista indíttatású-indulatú maffiaszerű figura.

De végül is ennek a borzalmas korszaknak az irodalmi anyaga a lényeg, s az ötszázhetven oldalas könyv különböző olvasatán tőprenghet a bűvarkodó.

A jó orrú filosz rendszerint a *Névmutatóra* veti rá magát, Pomogáts könyvé is át lehet száguldozni – előgyakorlatnak ajánlatos! – úgy is, hogy kikeressük a politika korifeusait, a román és magyar történészeket, szociológusokat, szerkesztőket, a mártírhalált halt áldozatokat, a köztudottan árulókat, a hitvallókat és a megalkuvókat, a kommunizmus Don Quijote-lovagjait, a konjunktúra haszonélvezőit stb.

Hihetetlenül gazdag politika- és szellemtörténeti, irodalomszociológiai, sajtótörténeti, bibliográfiai anyagot gyűjtött össze Pomogáts Béla! Olyan adalékokra bukkan az olvasó, amelyekkel addig soha nem találkozott. Csak három példát ezek közül: részletet közöl az európai hírű katolikus püspök, Márton Áron koncepció perén, az „*utolsó szó*” jogán elmondott beszédéből (38. oldal), szemelvényt Tóth Sándor filozófus, irodalomtörténész a nyolcvanas években, Nyugaton, álnéven megjelent híres munkájából (*Jelentés Erdélyből*, 7. oldal), s fontos passzust az Angliában élő Schöpflin György, *A magyarok helyzete Romániában* (1979) című tanulmányából.

Venczel József neve hét esetben szerepel a mutatóban, úgynevezett korporatív, hivatásrendi közösség elméletét érdemes itt megemlíteni. Platón óta kísérti az emberi fajt az öngazgató, a diktatúrát, az erőszakot, elnyomást kizáró, államot átalakító társadalom megteremtése: Ortega y Gasset, Otthmar Spann, Dollfuss, d’Annunzio nagy témája, gondja volt. (Vö. Hegedűs Imre János: *Kincses Erdély*, *Academica Transsylvanica – Beszélések erdélyi tudósokkal*, *Kortárs*, 2010, 9. szám)

De egy ilyen súlyú és jelentőségű irodalomtörténeti összefoglalónak a *sine qua non*-ja az alapkoncepció, az irodalom esztétikai, nyelvi, stilisztikai, társadalomlélektani szerepének, illetve hatásának fölmutatása. (Egyesek szerint tagadása!) Pomogáts az erdélyi irodalom addigi identitását, szellemiségét emlegeti, és lényegében azt az alapelvet vallja, amelyet Papp Endre a költő-irodalomtudós, Nagy Gábor *Az értelmezésig és tovább* című munkájáról írott, értekezésnek is beillő könyvszemléjében idéz: „...az irodalom kulturális, társadalmi és antropológiai beágyazottsága és megelőzöttsége a különböző társadalomtudományok legújabb gondolkodásmódjából következő evidencia.” (Lásd: *Kortárs*, 2011, 1. szám, 106. oldal)

Kulcsszó az *evidencia*. Pomogáts egész életművét jellemzi a *nyilvánvalóság*, ő keresetlenül nevének nevezi a dolgokat (túl egyszerűnek tartják egyesek emiatt a stílusát!), és a magyar irodalmat nem légből kapott szövegképződményeknek tartja, hanem emberhez, nemzethez, ezeréves európai kultúránkhoz kapcsolódó, abból kinövő s főleg azt folytató művészetnek.

Csakhogy a szörnyű, a vesztes világháborút követő román bolsevista diktatúra elháríthatatlan akadályokat gördített Erdélyben az egészséges szellemi, kulturális élet útjába, természetesen ötlük emlékezetünkbe Arany János híres hasonlata a folyó medrét eltorlaszoló szikláról: tóvá duzzad, föld alá bújjik, aztán hirtelen felszínre tör, csörgedező mellékágakra szakad, pangóvízként sás tövén lappang.

Pomogáts ezeket a rejtett, rejtőzködő utakat járja, s miután áttekinti a nehezen, felemásan beinduló vérkeringés vézna hálózatát, az *Utunk*, az *Igaz Szó*, a *Korunk* körüli mozgódásokat, 99 oldalon keresztül tárgyalja a nagy hagyományú erdélyi tudományos élet folytatóinak munkásságát, az irodalomtörténet-írás, a kritika, a nemzetiségtudomány, a nyelvészet, történelem szakembereinek, kutatóinak hol felületes, hol elmélyült, hol a politikától fertőzött felhozatalát.

Ez már jelzi, hogy nemzetiségi kultúráról van szó! Akárcsak a középkorban, itt sem lehet teljesen különválasztani a tudományt az irodalomtól, átfedik egymást, műfajok, stílusok olvadnak össze, azonos célokat tűznek ki az irodalmi- és kutatóműhelyek, a próza, a vers mezejére bátorzkodnak szobatudósok, és dokumentumregényeket, szociográfiát írnak prózamesterek, költők.

A hatalmas névsor megisméltése itt lehetetlen, értelmetlen is volna, de néhány kedves, közismert személyt meg kell említeni: Jancsó Elemér, Vita Zsigmond, Dávid Gyula, Mikó Imre, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Egyed Ákos. Az ő munkásságuk nélkül sötétebb lenne az összmagyar szellemi égbolt, szürkébb a paletta, sőt egyesek nélkül (Dávid Gyula, Benkő Samu, Egyed Ákos) elképzelhetetlen a jelenlegi magyar tudományos élet és a könyvkiadás Erdélyben.

Itt-ott talán engedékenyebbnek, megbocsátóbbnak bizonyult Pomogáts. Köztudott, hogy több baloldali, kommunista írónak, közéleti tekintélynek (Balogh Edgár, Csehi Gyula, Gáll Ernő stb.) a kártevése sok esetben nagyobb volt, mint amekkora e kézikönyvből kiderül; boszorkányüldözés nélkül meg lehetett volna említeni a sorstársak rovására, azok ellehetetlenítésére sőt azok likvidálására elkövetett denúciálásokat, a magyarországi irodalmi élettel szembeni repulziót, a magyar szellemi autonómia megteremtését célzó szándékok elgáncsolását, az erdélyi magyarságot csak nemzetiségként, és nem a magyar nemzet részeként definiáló elméleteket stb. (Balogh Edgár például személyesen tiltakozott

Bukarestben a magyarországi tankönyvek behozatala ellen, és Gáll Ernő híres „*sajátosság méltósága*” jelszó is túlhajtott elmélet volt, ideológia lett belőle, nemcsak a románságtól különböztette meg az erdélyi magyarságot, hanem minden más tájegység magyarjaitól; először Sütő András merete leírni egy színházfüzet margójára, hogy „*nyelvünkben és kultúránkban a magyar nemzethez tartozunk.*”)

Bányai László esetében szerencsére radikálisan szakított Pomogáts, a „*megértést tanúsítsunk a kényszerű úttévesztések iránt*”-elvén. Bányai népet, nemzetet, demokráciát eláruló, közbűntényekkel felérő tetteiről írja: „*...ezen túlmenően az erdélyi magyarság nemzeti identitásának feladásától sem riadt vissza, és mint az államügyészség munkatársa siralmas szerepet vállalt az erdélyi magyar vezetők ellen folytatott politikai perekben.*” (183. oldal)

Igaz, elaknásított terület ez, általában a nem „*tiszta irodalom*”, hanem a politikai közírás, a szociológia, a szociográfia műhelyein járnak át az ideológia kísértetei, a túlzott politizálás, a közéletben túlméretezett feladatot vállaló írók életvitelében és látásmódjában következnek be durva torzulások. Ebben aztán nem volt hiány Erdélyben, ezért örvendetes például az, hogy a sokat szenvedett, a börtönben megbolondult Kurkó Gyárfás életét és művét nem a szociológusok, hanem a szépírók közt tárgyalja Pomogáts. A magyar történelem egyik legsajnálatosabb sorsú áldozata volt ő, országok labdázta vele, kiebrudalták Romániából, visszatoloncolták Magyarországról, de a magában hordozott nagy élményt, a székely szülőfalut, Csíkszentdomokost a *Nehéz kenyér* dokumentumregényében meg tudta írni.

Pomogáts a költői és prózaírói életművek tárgyalásában, csoportosításában hagyományos szempontokat érvényesít: nemzedékek, műfaj történet, irányattörténet, poétikatörténet és – amit Láng Gusztáv emelt ki – prózapoétika szerint elemzi, osztályozza az anyagát.

Pomogáts szerint az erdélyi magyar költészet még ebben a miazmás korszakban sem „*tért el nagymértékben attól az erkölcsi és poétikai karaktertől, amelyet a korszak magyar lírája általánosságban mutatott*”. És ez nagyon fontos! A nyelv, a hagyományok, a művészmorál, amely Balassitól Ady Endréig, Nagy Lászlóig azonos volt, nem szűnhetett meg még egy olyan, a magyar nemzettől hermetikusan elzárt térségben sem, mint amilyen Erdély akkor volt.

Annak a nemzedéknek a líráját tárgyalja először Pomogáts, amelynek képviselői a háború előtt indultak: Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Horváth István, Gellért Sándor, Lakatos Demeter(!)

Csak apró megjegyzések, észrevételek jöhetnek számításba szemlézés közben. A moldvai csángó Lakatos Demeteren kívül (először szerepel külön kis fejezetként ilyen nagyszabású irodalomtörténeti kézikönyvben!) e nemzedék tagjai (Gellért elhallgatott) kompromisszumokra, megalkuvásokra kényszerültek az ötvenes években, megrendelésre – Pomogáts szava – „*mondhatnám, rendőrileg szavatolt*” – verseket írtak, amelyekkel a dogmatikus, sematikus, osztályharcos irodalom salakhegyét gyarapították. Akik megérték a rendszerváltást, azok memoárjaikban (ez a prózaírókra, publicistákra is vonatkozik) megírták maguk mentségét.

Talán Horváth István életéhez, művéhez szükséges két apró, jelentéktelen adalékot hozzáfűzni: a *Magyarózdai torony alja* több mint „*kiváló folklórgyűjtemény*”, és halálának

a körülményei több változatban élnek. Pomogáts szerint „súlyos betegség végzett vele”, a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerint „gázolás áldozata lett”.

A családtagok a titkosrendőrség merényletéről beszélnek.

A prózáírókat mindig nehezebb valamilyen keretbe foglalni, „értelmezési hálóba” öszszefogni. Az bonyolítja tovább a helyzetet, nehezíti az irodalomtörténész dolgát, hogy egyesek a lírai és prózai műfajokban egyaránt jelen vannak (az avantgárd költőnek ismert Méliusz Józsefet például itt találjuk a prózamesterek között).

Pomogáts mindenekelőtt ragyogó korjellemzést ad, és – ez nem fogyatékosága a nagy műnek – kiváló arcképcsarnokot vonultat fel: a már említett Méliusz József, Nagy István, Asztalos István, Kovács György, Gagyí László, Kurkó Gyárfás, Méhes György alkotják a névsort.

Az esztétikai értékek megítélésében, irányzattörténeti kérdésekben (elsősorban a realizmus és az avantgárd törekvések és megvalósítások kerülnek szóba), a műfajok definíciójában tévedhetetlen Pomogáts, mindenhol a Láng Gusztáv frappáns kifejezésének szellemében jár el: „*eposzi tárgyilagossággal*” ítélkezik, osztályoz, jellemez.

Sajnos, küszködni kellett ez esetben is irodalmon kívüli sugárzások kiváltotta sejtburjánzásokkal, át kellett rágnia magát a gyehennás kor által az alkotókból kipréselt fércmunkák kásahegyén. Hullaboncolás nélkül ma már egyetlen kelet-európai nemzeti irodalom bolsevista korszakát sem lehet áttekinteni, az erdélyi irodalomra – ráadásként – a kisebbségi sors nehezült, az ortodox, moszkovita, román pártidiktatúrát, a román pártvezért kellett hóhér-himnuszokkal dicsőítenie a magyar művésznak, azt, aki az életére tört, és – ami még nagyobb történelmi abszurditás – Magyarország kommunista vezetői kongresszusi dokumentumokban, rádióbeszédekben, baráti látogatások hordószónoklataiban – különösen ötvenhat után – áldásukat adták erre, készségesen vállalták a hóhérkisegítő szerepet. Ez Kádár János és garnitúrájának soha el nem évülő történelmi bűne.

Pomogáts szigorú ítélete – jogosan – csak Kovács György esetében érvényesül száz százalékban, más életművek felemáságát mint viaduktot szemléli, a háború előtt írt, esztétikai értékkel bíró munkák (Nagy István például kezdetben a Püski Kiadó egyik írója!) után következnek a proletkult sablonjai, szürke panelképződményei, hogy aztán a nagy kiábrándulás után megszülessenek a – magyarázkodásoktól sem mentes – öngigazoló, esetenként bűnbánó summázások.

Felzúszaszt jelenthetett a szerzőnek (a szakmunka olvasójának is!) a (nemzet)-szolgálatot vállaló, a prózába is poézist hozó, a háború után induló nemzedék irodalmi termésének áttekintése. *Költészet és szolgálat*, illetve *Valóság és poézis* a két utolsó fejezet címe, s a nevek – csak néhányat lehet kiragadni itt – önmaguk helyett beszélnek: Kányádi Sándor, Székely János, Tóth István, illetve Sütő András, Szabó Gyula, Bajor Andor, Panek Zoltán, Huszár Sándor, Bodor Pál.

Pomogáts Béla emberi és írói habitusához hozzátartozik az alkotó és az alkotás humánus megközelítése, a bölcsességet és higgadtságot mint tudósi ars poeticát vállaló-valló mentalitás. Örökös reformer, viszolyog a parancsuralmi helyzetektől, az irodalomban a verőfényes árnyalatoknál időzik szívesen. Ez akkor is igaz, ha tragikus felhangú a vers, amelyet vizsgál, ha tektonikus mozgásokról hoz tudósítást. Kányádi Sándor *Függőleges lovak* és Székely János *Ígéretekkel, kényszerekkel* című verseit úgy emeli föl, mint két lobogót,

mint egy új korszakot jelző két mérföldkövet: vége a megalázó félelemnek, íme, vállalható a művész számára, ha kockázattal is, a felemelt fejű emberi létezés.

A felsorolt nevek és a mögöttük létező életművek új lehetőséghez juttatják a szakírókat, eljuthatott a költészet és a próza szövetéhez, a nyelvképződmények rétegvizsgálatához. Kányádi egyetemességét, az élő klasszikus felelősségtudatát, Székely János esetében a kilátóról körülpillantó filozófus-gondolkodó látnokságát nevezi kultúrtörténeti jelentőségű ténynek, a vizsgált anyag szépsége magával ragadja, tudósi stílusa dúsabb, hangja élénkebb lesz: Székely János marosvásárhelyi magányában élt, de innen „*messzire lehetett tekinteni: Erdély és Európa múltjába, a lélek mélységeibe és a magas csillagokba, hogy mindaz, ami a történelemben és a nagyvilágban oly zavarosságot mutatott, elrendeződjék az emberi értelem kitartó munkája nyomán*”.

A prózaírók hagyományörző szerepét hangsúlyozza. Sütő Andrásnak, Szabó Gyulának és néhány társuknak volt bátorsága a Kárpátokon túl következetesen „ősi román földnek” nevezett Erdély múltjáról írni. A rezsím az írmagját is ki akarta irtani annak, amit a két világháború között a transzszilvanizmus hirdetett, azt, hogy itt évszázadok magyar, román, szász kultúrája halmozódott fel, s annak réteghalmazai „*európai tetőt*” jelentenek. (Ez különben Pomogáts kedves korszaka!)

Itt már bőséges és színvonalas szakirodalomra, magvas monográfiákra is támaszkodhatott, nagyszerű pályaíveket rajzolt meg, s esszenciálisan összegez, elégtétellel konstatál Pomogáts. Sütőről írja: „*Munkásságával az erdélyi magyarság szellemisége szerzett magának polgárjogot az egyetemes magyar irodalomban, mi több, az emberi egyetemeség színe előtt.*”

Ennél fontosabb megállapítást nem írhatott a pusztakamarási mesterről!

Szabó Gyula irodalmi és történelmi érdeme a magyar erdélyi múlt, az erdélyi múlt tudatának föltámasztása. Semmit nem üldözött olyan dühödten a román rezsím, mint a történelemtudomány szakmunkáit, a határátlépők hátizsákjaiba honaljig nyúltak a vámosok, a „*carte cu caracter istoric*” szószerkezetet azok is ismerték, akik egy kukkot sem tudtak románul. Szabó Gyula elkövette velük szemben a *Sátán labdái* öt kötetes dokumentumregény-sorozatával a nagy merényletet, olyan csomagolásban hozta Erdély történelmének egyik válságos korszakát, amelyet nem tudtak értelmezni. (Korabeli magyar kritikus is azt írta: Meg kell tanulnunk „szabógyulául”!)

Ezekkel a szórvány-idézetekkel, kiragadott nevekkal és példaanyagokkal jeleztük, Pomogáts igazi értékekre fogékony igazán, Erdély irodalmában a sok évszázados folytonosságot keresi, és – ahol csak erőltettség nélkül teheti –, az egész magyar irodalom áradó folyamába helyezi bele azt.

Itt, a prózaírókról szóló fejezetben megemlítendő talán, hogy az erdélyi magyarság újkori szenvedéstörténetét, az atrocitásokat megíró Köteles Pált is különálló fejezetben tárgyalja, anélkül, hogy sérelmi narratívát keresne abban, illetve anélkül, hogy sérelmi narratívába csapna át az ő hangja.

Kár, hogy az előző fejezetek névözone, a rengeteg kortörténeti adat, ezernyi cím miatt Pomogáts éppen csak megemlíti például Székely János színpadi műveit, Sütő András drámáinak elemzését a következő kötetre hagyja, amelyben – ígérete szerint – külön fejezetet szán az erdélyi színműirodalomnak.

Még nem jött el az ideje annak, hogy a második kötetben tárgyalt irodalomtörténeti korszak (1945–1968) értéktelen vagy éppen negatív értékrendet képviselő költőit, íróit egyszerűen kihagyhatná összegezéséből az irodalomtörténész.

*

Különleges érték, nagy hasznosságú anyag: Pomogáts minden kötetéhez appendixet illeszt „Irodalmi dokumentumok” címmel.

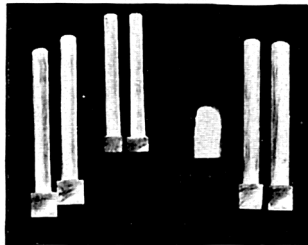
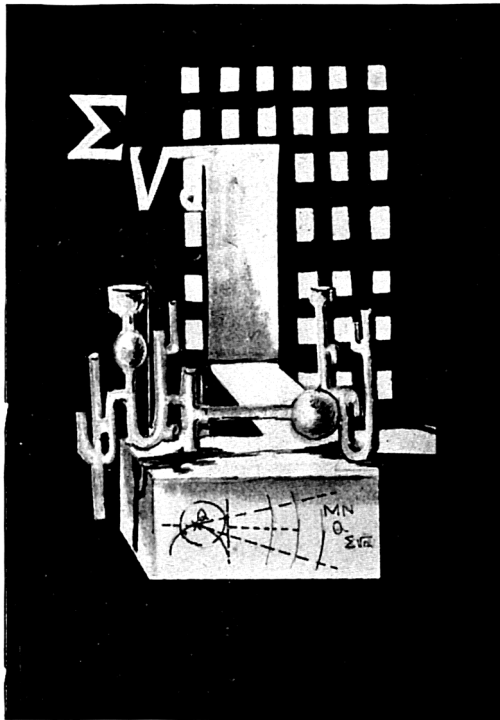
Kiváló szöveggyűjtemény szakértők számára ez a fejezet, ismert és ismeretlen szépírók, költők vallomásai, szociológusok, publicisták, történészek korjellemezései sorjázanak, alig lehet eldönteni egy-két esetben (pl. Kós Károly, Illyés Gyula, Szabédi László), hogy szépirodalmat olvasunk-e vagy szakszöveget.

Örömmel fedezi fel itt az olvasó a sokat szenvedett, emigrációban is üldözött, sajnós, elfeledett Illyés Elemér nevét! Olyan potenciális ellenfélnek bizonyult egykoron, hogy mérnyelőket küldtek a likvidálására, ezért kellett Münchenből átköltöznie Olaszországba, a hegyekbe, a Garda-tó partjára. *Erdély változása – Mítosz és valóság*, (Auróra Könyvek, München, 1976) nagyszabású munkáját német nyelvre is lefordították (*Nationale Minderheiten in Rumänien – Siebenbürgen im Wandel*, Wilhelm Braunmüller Verlag, Wien, 1981), melyhez a híres nemzetközi jogtudós, az autonómia nemzetközi szakértője, Ermacora írt előszót.

Hegedűs Imre János



MIKLOSOVITS LÁSZLÓ: POMOGÁTS BÉLA ÉS SEBŐ FERENC



HÁROMSÍKŰ DÍSZLETRÉSZLETEK

80 éves a Szegedi Szabadtéri Játékok

CSIKÓS ILDIKÓ

Hagyományújítás

BUDAY GYÖRGY ÉS AZ 1933-AS TRAGÉDIA A DÓM TÉREN



A Szegedi Szabadtéri Játékok Tragédia-előadása utána alig két héttel, 2011. július 16-án új tárlat nyílt a REÖK-ben Buday György díszletterveiből és Bodnár Zoltán nagyszabású magángyűjteményéből.

A tárlat apropója, hogy Buday György a Szegedi Szabadtéri Játékok első, 1933-ban színre vitt *Az ember tragédiája* előadásának díszlettervezője. A REÖK ezzel a kiállítással – mely során kifejezetten a darabhoz kapcsolódó anyagokat mutat be – ünnepli a Szegedi Szabadtéri Játékok fennállásának nyolcvanadik évét.*

A 80 szegedi nyár gyorsmérlege: több mint 900 előadást – ebből 300-nál is több bemutatót – láthatott négy és fél millió néző. Ezt a tiszteletre méltó hagyományt a modern kor szellemében digitalizálta is a fesztivál menedzsmentje: a Játékok honlapjáról elérhető, úgynevezett kronapédia segítségével bárki pontos dátum alapján kereshet rá egy-egy előadásra, plakátra, szereposztásra, alkotóra 1931-től a 2009-es évadig.

Így megtudjuk, hogy az első előadás a Dóm téren a Magyar Passió volt, bemutatójára 1931. június 13-án került sor. Ám a Szabadtéri igazi megszületését a nagyszabású 1933-as Tragédiától számítják. Ezt követően a szabadtéri előadások nyaranta Szeged fő attrakcióját jelentették egészen a II. világháborúig. Az 1939-es nyár után 20 évre elcsöndesedett a tér. De azóta évről évre mindig benépesül a csillagtetős színház. A leggyakrabban a Tragédiát tűzték műsorra. (Az elmúlt évtizedekben 16 évad során 61 előadásban láthatták a nézők a Dóm téren – talán ezért is esett a választás idén Madách művére.)

Adott tehát egy több mint száz éve született művész és egy idén 80 éves színházi fesztivál, fiatalok és indulásuk egybeesett. Írásunkban ennek a kezdeti időszaknak eredünk nyomába, megemlékezve a hagyományteremtő fiatalok munkájáról, hi-



NICOLAS MÜLLER: BUDAY GYÖRGY

* A tárlat megtekinthető a REÖK-ben 2011. július 16. és szeptember 23. között (Szeged, Tisza Lajos krt. 56.).

szen a 80 éves Szegedi Szabadtéri Játékokat két 26 éves fiatalember ambíciója és töretlen lelkesedése indította útjára: Buday György díszlettervezőé valamint munkatársáé és barátjáé, Hont Ferenc rendezőé.

A Tiszatáj folyóirat évtizedről évtizedre az emlékezetben tartotta Buday György munkásságát, a 60. és 80. születésnapján¹, majd születésének 100. évfordulóján is² megemlékezett a nemzetközi hírnévre szert tett fametszőről. Nicolas Müller közelmúltban megtalálta – Budayról készült – fotósorozatáról pedig ez olvasható: „(...) különösen becses a legnagyobb magyar grafikusok egyikét, a kolozsvári születésű, Szegeden tevékenykedő, majd Londonba távozó Buday György műhelyét bemutató kollekciója. A nagyszerű fametsző, aki többek között Tamási Áron, Radnóti, Shakespeare és Goethe műveit illusztrálta többnyire fekete-fehér, olykor színezett metszetekkel, munkája közben látható a fotográfiaikon. Körötte fametsző-szerszámai, metszőkések, fűrók és egyebek.”³

Hagyományteremtő fiatalok

A Délibáb 1933. szeptember 2-i számában elmosódott, rosszul exponált, régi képet látunk. A fotó jobb oldalán ez a felirat áll: „A szegedi hét nagy eseményei.” Alatta egy másik olvasható: „A szabadtéri előadás publikuma.”⁴ Innen számítható a Szegedi Szabadtéri Játékok tényleges megszületése.

Már az első sorban ülők arca is nehezen kivehető a képen. Színpadi balról készíthették, ám a hajdani fényképész nevét nem őrizte meg az utókor. Ha a mai újságírói gyakorlatból indulunk ki, a képet talán maga cikkszerző is készíthette, Mohácsi Jenő.⁵

1933 júliusában a helyi katonaság a Dóm téren felállított egy 2500 ülő- és 2000 állóhelyet magában foglaló nézőteret.⁶ Felmerül egy kérdés: a kép az előadás előtti vagy alatti publikumot ábrázolja? Az első sorban ülők nem egyfelé irányuló tekintetéből arra következtethetünk, ez még bizony csak a várakozás pillanata. Érdekes lenne megtudni, kik ültek az első sorban. Szerencsére Pásztor Árpád, a Pesti Napló kiküldött munkatársa beszámolójában rögzíti ezt is: „(...) az első sorban ül Glattfelder Gyula csanádi püspök és Szeged minden előkelősége.”

Egy valaki még nem érkezett meg, ezért az üresen maradt székét megvizsgálva megálapíthatjuk, az egyszerű faszékek nem lehettek valami kényelmesek.

¹ Murádin Jenő: Buday György a szülőföld emlékezetében Tiszatáj, 2005/8.

² Lengyel András: Buday Györgyről, születése 80. évfordulóján, Tiszatáj, 1987/4.

³ Gonda Géza: Egy fotográfus pillanatai Tiszatáj, 2004 /1.

⁴ A Tragédia első szabadtéri előadásának kísérlete – Németh Antal fogalmaz így a tanulmánykötetében – Szegeden a Fogadalmi templom előtt játszották a szegedi ünnepi hét alkalmából 1933. augusztus 26-án, 27-én és 29-én, összesen háromszor. Ádám Lehotay Árpád, Éva: Tőkés Anna, Lucifer: Táray Ferenc, rendező: Hont Ferenc, díszlettervező: Buday György volt.

⁵ Mohácsi Jenő – író, költő, fordító, újságíró. Kezdetben Kosztolányi baráti köréhez tartozott, de Ady-rajongása miatt eltávolodott tőle. Kosztolányi leveleiben többször is írt arról, hogy Ady milyen káros hatással van Mohácsi költészetére.

⁶ A Játékok ötletét először 1926-ban a 43 éves Juhász Gyula vetette fel. A gondolatot a kulturális és politikai élet számos jeles képviselője támogatta: Kertész K. Róbert, Hevesi Sándor, Füle-Szántho Endre, Vojnovics Géza.

Ha hihetünk a digitális korszak mini-színháztörténetének, azaz a Szegedi Szabadtéri honlapján található kronaméternek, akkor nem este 9 órakor, hanem 7 órakor kezdődött az előadás. És itt megdől az eredeti elképzelésünk: ugyanis este 7 órakor nyáron világos van. Így valószínűbb, hogy az egyik szünet végén rögzíthették a képet.

Miközben ránézünk a fotóra, a jelenkori élményeinket is képes „működésbe hozni”, hallani véljük a tömeg morajlását. Furcsán, izgatottan érezhették magukat a szegediek, még kissé idegenül mozoghattak ebben az újszerű közegben. Ugyan 1930-ban már tartottak „főpróbát” a Fogadalmi Templom felszentelésére rendezett ünnepségsorozaton, de most történik először Szegeden, hogy négyezer-ötszáz ember összegyűlik a Fogadalmi templom oldalában Tragédiát nézni. Először, de – mint mi, az utókor tudjuk – nem utoljára.

Ha jobban szemügyre vesszük az első sor elmosódott alakjait: ünnepi öltözetben vannak. Egyedül pár siheder láttán lepődhetünk meg, akik a kép jobb szélén a földön ülnek és a fehér kalapos úrral beszélgetnek, akinek fekete-fehér lakkcipője egy másik képről talán már ismerős lehet számunkra.



AZ ELSŐ SZABADTÉRI TRAGÉDIA NÉZŐI A DÓM TÉREN*

Újabb képet látunk. Egy vékonydongájú fehér inges fiatalember egy magas úr társaságában egy köpcösebbel egyeztet, körülöttük katonai rangjelzést viselő férfiak állnak. Meleg nyári nap lehet, mert a fehér inges – Hont Ferenc, az előadás rendezője – feltűrt ingujjban áll, de a hivatal és a katonaság emberei állig begombolkozva vannak.

* In.: Délibáb 1933. szeptember 2.



KÉSZÜLŐDÉS AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁRA*

Hont Ferenc szerint elsősorban a tér nagy méretei miatt – mivel megfelelő minőségű hangerősítő berendezést akkoriban még nem használhattak – „a hangzó szöveg hordozta gondolatokat át kellett alakítani olyan látható színpadi alakzatokká, amelyeknek mindig mélyebb jelentést kell hordozniuk, hogy sohasem váljanak öncélú látványossággá”.⁷

Az előadás előtti órák hangulatát a Pesti Napló kiküldött munkatársának telefonjelenéséből ismerhetjük meg. Tőle tudjuk, hogy a téren ott szaladgál le-fel egy fiatal, nagyon tehetséges vékony dongájú fiú, ő is idén töltötte be 26. évét, mint Hont Ferenc. Neve Buday György, Hont Ferenc jó barátja, az előadás díszlettervezője:

„Kiérünk a Dóm térre. Szeged büszkeségére. A templomfeljáró lépcsője színpaddá van kiszélesítve. Elöl jobbra és balra vászonból épült kőfalak között reflektorok ágaskodnak, öltözősátrak állnak. Keppler (sic!) nagy földgömbje vár az előadásra. Díszletezők lótnak-futnak, szegelnek, emelnek, pódiumokat ácsolnak. Középen a főrendező, Hont Ferenc, az utolsó megbeszéléseket folytatja. A díszlettervező Buday György egyszerre tíz helyen is van, hogy estére minden rendben legyen.”⁸

Buday hiába volt egyszerre tíz helyen, sajnos nem ment minden rendben. A technika ördöge meghíúsította a vetítést. Igaza volt a rendezőnek, aki előadás előtt azt nyilatkozta: Még egy heti próba kellett volna. Tényleg istenkísértés volt öt nap alatt színpadra állítani ezt az előadást...⁹

⁷ Az ötlet születése – Beszélgetés Hont Ferencsel (Dalos László interjúja). Film, Színház, Muzsika, 1973. júl. 21. Idézi Gyémánt Csilla: Varga Mátyás évtizedei és a Tragédia a Szegedi Szabadtéri Játékokon In.: IV. Madách Szimpózium. Madách Irodalmi Társaság – Fráter Erzsébet Középiskolai Leánykollégium, Budapest – Balassagyarmat 1997.

⁸ Pesti Napló 1933. augusztus 27.

⁹ Idézet: a szegedi előadást nem első este láttam, hanem vasárnap este, amikor kiküszöbölődött a bemutató néhány hibája és amikor már kevésbé érződött meg az, hogy a szegedi előadást (igazán

Mohácsi Jenő beszámolójában megemlíti, hogy ő a második előadáson nem látta „Buday György, Szegednek ez a hallatlanul komoly és tehetséges fiatal fametszőjének a vetített díszleteit, aki igen érdekes díszleteket rajzolt, amelyeket nagy vászonra kellett volna vetíteni a dóm belsejéből. Én ezeket a díszleteket, melyek az első estén zavart okoztak, de egyáltalában nem Buday György hibájából, a második este nem láttam. Ösmerem a vázlatokat, amelyek igen szépek”.¹⁰

Egy évvel későbbi írásában, amikor már Bánffy Miklós–Oláh Gusztáv szegedi Tragédia rendezéséről szól, megemlíti az előző évi malórt is. Innen tudjuk, hogy technikai probléma okozta, hogy Buday díszleteit nem lehetett kivetíteni:

„Tavaly Buday György háttereit akarták vetíteni, de a készülék használhatatlannak bizonyult.”¹¹

Mohácsi Jenő megjegyzi, jobb is, hogy nem tudták ezt a díszletvetítéses technikát alkalmazni, hiszen „még a legnagyobb vásznon is elaprózását jelentette volna ez a sok vetített díszlet Az ember tragédiája kozmikus hangulatának”.¹²

Németh Antal szerint – aki írása alapján valószínűleg szemtanúja lehetett a szegedi első szabadtéri Tragédiának – „az anyagi eszközök korlátozottsága és a kellő elkészültség hiánya miatt az előadás csak részeiben hatott”.¹³ A szűkszavú Németh nem tér ki arra, melyik rész hatott rá. De hálás lehet neki az utókor a rendezői koncepció frappáns összefoglalásáért is, amelyből a díszletváltások tervezett menetét is megismerhetjük:

„Az elgondolás az volt, hogy Lucifer, az álomképek elővarázsolója, mintegy »rendezője« a látomásoknak: intésére begurul egy vászonzháttér, amelyre vetített absztrakt színhelyjelzések érzékeltetik az egyes színtereket. A díszlet-vetítések azonban nem sikerültek és meg kellett elégedni ún. »Versetz«-ekkel.”¹⁴

Érdekes egybeesés, hogy a Szegedi Szabadtéri Játékokon tavaly is megjelent a már említett díszletvetítéses technika, immáron fényfestés néven. A fényfestés új vizuális művészeti technika, amely külső felületeknek, tereknek „diavetítő” technikával, azaz festett üveglapokon keresztül nagy teljesítményű fényvetítőkkel történő megvilágosítását jelenti. Így az épület nemcsak mint vászon működik, hanem jellegzetes struktúrája hozzátesz a képekhez. Itt előre elkészített mozgóképekkel és animációkkal lehet dolgozni.¹⁵

Annak, aki kitalálta ennek a régi-új elemnek az alkalmazását a Dóm téren, nem volt könnyű helyzete, hiszen az utóbbi évtizedekben sem a Dóm téri, sem más szabadtéri színpadokon nemigen éltek ezzel az egyébként igen költségkímélő technikai lehetőséggel.

istenkísértés volt) öt nap alatt kellett nyélbe ütni. In.: Délibáb 1933. szeptember 2., Mohácsi Jenő írása

* A képet Sándor János szerepelteti A szegedi színházi krónikája c. írásában. In.: www.sk-szeged.hu/statikus_html/digitalis/szinhazi883/sziklai_jeno.html

¹⁰ Uo.

¹¹ Nyugat 1934. 16. szám Mohácsi Jenő: A Szabadtéri Tragédia

¹² Délibáb 1933. szeptember 2. Mohácsi Jenő írása

¹³ Uo. 54.o

¹⁴ Uo.

¹⁵ A napjainkban ismert fényfestést a pécsi Kovács Zoltán találta ki, Control Stúdió Filmegyesület tagja, az egyesület videó performanszokkal dolgozik.

De 2010-ben már így hirdette a Szabadtéri a műsorát: „Fényfestés, tűzijáték és egy országokon átívelő zenei utazás. Ez vár szombaton azokra, akik jegyet váltottak a szegedi Operett–Opera Gálára.” Lám, a 80 évvel ezelőtti technikát újra felfedezzük.

Idén a *Valahol Európában* musical édes-bús, világháborús története megrendítő látvánnyal kerül színre. A pusztítást és az árvagyerekek hősiességét bemutató jelenetekben többek között a fényfestést alkalmazzák.¹⁶

De nemcsak olyan eszközökkel élt ez a 33-as előadás, amit 80 évvel később az utókor is felfedez magának. Számos olyan „effektet” olvashatunk ki a korabeli beszámolókból, amelyekbe ma is beleborzongunk, megvalósításuk alig képzelhető el:

„Amikor az első mennyei képnél kivilágosodnak a templom összes ablakai és mindegyikben angyal jelenik meg, az elragadtatás és bámulat moraja hullámzik át a nézőtéren.” Pásztor Árpád így folytatja tovább: „Amikor fent a templom csúcsán kigyullad a kereszt és Péter apostol a kereszténységbe vezeti a népet az egész templomot elöntötte a fény. Az orgona bűgása betöltötte a teret, a templom kapuja lassan kitérült és a megtérő hívek odabent mennyei távlatokba vesztek el.”¹⁷

Meglepődünk, amikor azt olvassuk, hogy a bizánci jelenetben Tankréd ötven (!) lovas élén, lóháton érkezett és több száz főnyi statisztá működött közre. Napjainkban már egy ló megjelenése is morajlást okoz a nézőtéren.

Láthatjuk, hogy minden érzékszervre ható, totális színházat valósítottak meg Budayék. A tapintás és a szaglás/ízlelés kivételével minden érzékszervét bombázták a korabeli közönségnek.

Az előadás fogadtatása mégis meglehetősen vegyes volt, a rossz nyelvek szerint Hont teljes apai örökségét elbukta rajta. Sem a korabeli nézők, sem a kritikusok ítéletével nem áll módunkban ellenkezni. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy színháztörténeti jelentőségű esemény zajlott Szegeden 1933 augusztusában, hiszen először mutatták be szabadtéren a Tragédiát, először használtak benne táncbetétet, és először alkalmaztak benne színházi konvencióval szakító díszletezést. Egy évvel később Mohácsi Jenő így látja az előadás pozitívumait és negatívumait:

„Már a tavalyi szegedi előadás, Hont Ferenc rendezésében, bizonyosságot adott Az ember tragédiája szabadtéri lehetőségeiről. (...) Pozitívumai: a székesegyház előtt elterülő terasz és lépcsőzet fölhasználása és kiegészítése falkonstrukcióval, nagy tömegek mozgatása, ezekben Reinhardt és egyéb külföldi rendezők módszerének átvétele. Nagy negatívuma: Az ember tragédiája kellő átrövidítésének és átdolgozásának elmulasztása. (Tudom, hogy erre sem idő, sem lehetőség nem volt.) De minden kezdetlegessége mellett máris nagy hatást tett a nézőkre, a távolülőkre is, a Tragédiának ez az első szabadtéri előadása.”¹⁸

¹⁶ Érdekes lenne egy olyan Tragédia előadás a Dóm téren, ami a korábbi előadások technikai és rendezői vívmányait felsorakoztatja... Felmerül a kérdés, vajon kivetíthetők-e még Buday György színpadtervei?

¹⁷ Pesti Napló – uo.

¹⁸ Mohácsi Jenő: Szabadtéri Tragédia In.: Nyugat 1934. 16. szám

Buday György – a könyvmutatványos

Miért lehet izgalmas számunkra egy 80 évvel ezelőtt a városban lázasan tevékenykedő vékony, szemüveges fiatalember, akinek színpadterveit sajnálatos módon nem sikerült kivétni 1933-ban?

Buday György alig 20 évesen megszervezte a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát, ahol szerteágazó tudományos és művészeti tevékenységük mellett figyelemmel fordultak a falvakban élő szegények felé: angol mintát alapul véve vizsgálták a falu életét. Hatalmas szervezői munkát bonyolított le, emellett jutott ideje fametszetek készítésére is. 1937-től külföldi ösztöndíjakkal Rómában majd Angliában élt. Amikor Hitler hadat üzent Nagy Britanniának, nem jött haza. Alig 15 évet töltött Szegeden, jelenlétének hatása mégis felbecsülhetetlen.

Semmi kedvem leplezni, hogy mélységes tisztelet érzek Buday György iránt. Élete, tragikus sorsa megráz.

Sárközi Mátyástól megtudjuk, hogy az 1956-os forradalom szovjet letiprása hallatán Buday György idegei felmondták a szolgálatot. Élete végéig bentlakásos kórházi ellátásra szorult Angliában. A gyógyintézetben hamar belátták, hogy a művész leginkább munkaterápiával kezelhető, és berendezték műtermét a kerti pavilonban.¹⁹

Buday György nem Szegeden, hanem Erdélyben született, Kolozsvárott. Apja a helyi múzeum igazgatója volt, a nyári szünetben a múzeum műteremlakását bérlő két festőművész mellett inaskodott, majd a múzeum asztalosának műhelyébe került, ahol kitanulta az asztalosmesterséget is. 17 évesen volt az első kiállítása Kolozsváron. Kuncz Aladár ajánlotta neki – a kiállítást látva –, hogy próbálkozzon a fametszéssel. Még ez évben Szegedre költözött a családjával, de évek múltak el, mire kipróbálta a fametszést. Maga a művész így vall erről az időszakról:

„Fametszői munkásságom csaknem 40 évvel ezelőtt, 1930-ban vette kezdetét, amikor is korán elhunyt történész öcsém, kérésemre, hozott néhány fametsződúcot, véső- és metszőkéseket egyik németországi tanulmányútról jövet.”²⁰

Buday kezében nemcsak pusztá eszköz a fametsző dúc. A művész felelősséget érzett, és minden lehetőséget megragadott az „esztétikai környezetvédelem” kapcsán. Fontosnak tartotta, hogy szép kiállítású könyvek jussanak a közemberek kezébe is.

Buday szerint a műalkotás számára nem lehet elegendő, ha pár heti kiállítás után egy tehetősebb család tagjának tulajdonába kerül az idők végezetéig. „(...) magánlakásban való szobadísz-pályafutása nem lehet kielégítő a modern idők művésze számára, aki alkotásaiban közölni akar valamit, amit fontosnak érez saját kora és a jövő emberével.”²¹

„Fametszéshez való fordulásomat nemcsak rajzaimnak fametszetbe kínálkozó formai jellege okozta, mint azt több kritikusom hangoztatta, hanem a művészet hivatásáról való vélekedésem is indokolta.”²²

Buday tehát magáénak vallotta az avantgárd célkitűzéseit, a kultúra széles körben történő eljuttatását a közemberekhez, a művészetnek a társadalom modernizálásban való

¹⁹ Sárközi Mátyás: Buday György angliai évei, Korunk 2004. április

²⁰ Buday György: Életemről, művészetemről In.: Buday György fametszetei, Magyar Helikon 1970. 20-21. oldal

²¹ Uo.

²² Uo.

szerepét. Ugyanakkor a művész gyökerei a népi kultúrához nyúlnak, és modernizmusa innen táplálkozik. Ha egy Buday-fametszetet nézünk, Bartók Medvetánca csendülhet fel a fülünkben.

Buday így jut el a talán paradoxnak hangzó gondolatig, hogy a modern képzőművész számára éppen a legősibb közösségi gyülekezések színhelyéül szolgáló épületek falfestménye és a színpadi díszlet, a grafikában pedig ugyancsak az ősi fametszés a legkielégítőbb médium vagy műfaj.²³

Buday György konvenciókkal szakító, jelzésszerű díszletei és vetített színpadképei nemcsak a Hont Ferenc rendezte Madách-mű szegedi sikeréhez járultak hozzá, hanem egyben a Szabadtéri Játékok elindításában is fontos lépések voltak. Ma a Dóm tér nyugati oldalán a Pantheonban Fritz Mihály szobrász által készített emléktábla őrzi a hajdani két merész fiatal arcvonását, háttérben a dómmal.



²³ Uo.

Szenvedélyes optimizmus

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA A 80 ÉVES SZEGEDI SZABADTÉRI JÁTÉKOK SZÍNPADÁN



Az ember tragédiája a 80 éves Szegedi Szabadtéri Játékok történetének legtöbbször játszott darabja: az idei jubileumig 16 nyáron 61 előadásban szerepelt a fesztivál műsorán. Az új produkció értékelése előtt érdemes először röviden áttekinteni ezt a nem mindennapi sorozatot. Először 1933-ban Hont Ferenc állította színpadra a Dóm téren a Tragédiát: a krónikák Lehotay Árpád, Tőkés Anna és Táray Ferenc főszereplésével megtartott augusztus végi bemutatót tekintik a szegedi csillagtetős színház igazi születésnapjának. Hont Ferenc korszerű színpadtechnikai megoldásokat alkalmazva misztériumjátékként fogta föl Madách Imre drámai költeményét, a később világhírűvé lett grafikus, Buday György vetített képei jelentették a produkció díszletének legfontosabb elemét. A következő évben Bánffy Miklós és Oláh Gusztáv a tér lehetőségeit kevésbé kihasználó rendezésében, látványos történelmi képeskönyvként tért vissza a darab. A korábbi produkció főszereplőivel fellépő Csontos Gyulát mint csúfondáros cinizmusú, újszerű Lucifert emelték ki a kritikusok. 1935 nyarán ugyanez az előadás tért vissza a korábbinál pontosabb, fegyelmeztebb megvalósításban. 1936-ban Janovics Jenő Bánffy-féle Tragédiára is építő rendezésében, Varga Mátyás díszletével új produkció készült modern világítással, filmszerű megoldásokkal. Lehotay Árpád maradt Ádám, Lánczy Margit játszotta Évát, Táray Ferenc mellett Kiss Ferenc is bemutatkozott Luciferként, Hippiát pedig a fiatal Mezey Mária alakította. 1937 nyarán újra Hont Ferenc kapott lehetőséget a Tragédia színrevitelére, aki a mozgásművészeti rendezőként közreműködő Milloss Auréllal, valamint a zenekart vezénylő és a modern kísérőzenét komponáló Fricsay Ferencsel a színházi sablonok lehántásával az eredeti műhöz igyekezett visszatérni. A kiforrottabb rendezői eszköztárról árulkodó produkcióban a tömegek állandó mozgása mint egy kavargó lidércnyomásos álom elevenedett meg a színpadon. Kiss Ferenc Ádámja, Tőkés Anna Évája egyértelmű sikert aratott, míg Törzs Jenő Lucifer-alkításáról megoszlottak a vélemények. 1938-ban a Lucifert is megformáló Kiss



Ferenc rendezésében új produkció készült ismét Tőkés Annával és Lehotay Árpáddal a főszerepben. Varga Mátyás túllt feszített a dóm homlokzatára, így a székesegyház jelenléte meghatározta a produkció színpadképét. A következő nyáron szinte változatlanul tért vissza ugyanez az előadás.

A húszévesnyi szünet után 1959-ben újrainduló Szegedi Szabadtéri Játékok 1960-ban vállalkozott újra a Tragédia bemutatására. Három egymást követő nyáron Major Tamás rendezésében, az Ádámként fellépő Básti Lajossal, az Évát játszó Lukács Margittal, Luciferként először Ungvári Lászlóval majd Majorral, az Úr szerepében pedig Bessenyei Ferencel adták a darabot. Szakmai konszenzus született arról: Varga Mátyás lenyűgöző díszletében Major Tamás rendezése volt az addigi legjobb, legkorszerűbb, a mű szelleméhez és a szabadtéri adottságaihoz leginkább simuló előadás. Úgy találták a kritikusok: Majornak sikerült a színpad nyelvére lefordítania Madách filozófiáját és líráját is. 1965-ben fagyosabb fogadtatásban részesült Vámos László produkciója, akinek azt vetették szemére, hogy Bakó József hatalmas díszletében – mellyel a rendezés mindenáron be akarta kapcsolni a játékba az egész Dóm teret – mutatványok sorával helyettesítette a képzeletet felgyújtó látványokat. Ruttkai Éva Éváját a nőiség megtestesítőjének, a fiatal Nagy Attila Ádámját kialakulatlanoknak, a Gábor Miklós által megformált Lucifert hetyke opponensnek nevezte a kritika. Vámos László a következő évben és 1969-ben továbbfejlesztve ugyan, de alapvetően ugyanezt a látványcentrikus produkciót hozta vissza. A harmadik nyáron már Sinkovits Imre játszotta Lucifert, Thirring Viola Évát. 1976-ban meghökkentő és sokak által vitatott koncepcióval Szinetár Miklós és Félix László közös rendezésében állították színpadra a nevezetes „farmernadrágos Tragédiát”. Fiatal színészek – Hegedűs D. Géza, Bánsági Ildikó és a Lucifert megformáló Lukács Sándor – hétköznapi ruhában úgy adták elő a darabot, „ahogy ők látják Madáchot, filozófiáját, ember- és történelemszemléletét”. 1983-ban a Nemzeti Színházzal koprodukcióban újra Vámos László rendezte meg a Dóm téren a Tragédiát. A Hevesi Sándor téri közsínházba tervezett díszletek kevéssé érvényesültek a hatalmas szabadtéri színpadon. A főszereplők, Bubik István, Bánsági Ildikó és Balkay Géza alakítása a későbbi budapesti előadások során vált igazán éretté.

A musical térhódításával hosszú időre lekerült Az ember tragédiája a Szegedi Szabadtéri Játékok műsoráról, legközelebb 2000 nyarán játszották a fesztivált is igazgató Korognai Károly színművész rendezésében, ám a helyhez, a műhöz és a nagy elődökhöz méltatlan előadás született. Talán a 2000-es bemutató sikertelensége is közrejátszott abban, hogy hiába volt évtizedeken át a fesztivál alaprepertoárjának egyik legbiztosabb pillére, 11 éven át nem tűzték újra műsorra a Tragédiát a Dóm téren. A fesztivál alapításának 80 éves jubileuma idén apropót adott egy új produkcióra. Vidnyánszky Attilát, a debreceni Csokonai Színház igazgatóját kérték fel rendezőnek, aki beregszászi társulatával korábban már kétszer is bizonyította: nem középfokon tudja a darabot.

Az idén Kossuth-díjjal is kitüntetett, nemzetközi hírnevet szerzett rendező monumentális produkcióban gondolkodott, jelezte ezt már önmagában a Dóm téri rekordnak számító színpadkép is. Állandó alkotótársa, az ukrán Alexander Belozub díszlet- és jelmeztervező 15 méter magasba nyúló fehér pergamentekercset álmodott a színpad közepére, mely az emberiség történetének hordozójaként idézte fel a különböző színeket. A közepébe vágott hatalmas körből bukkantak fel a forgószínpadra épített színek, biztosítva a látványos, gyors, filmszerű váltásokat. Antik arénák nézőterét idéző hófehér lépcsős félkör ölelte kö-

rül a földdel és a különböző korokból hordalékszerűen egymásra rakódó maradványokkal, dór oszlopconsokokkal betöltött porond-játékteret.

Meghökkenítő volt már a kezdés is: nem az angyalok kara és az Úr indította a játékot a mennyekből, hanem az első emberpár overallban földet lapátolt. Ádámtól hallottuk a kiindulópontnak is tekinthető mondatot: „Óh, e zűr között / Hová lett énem zárt egyénisége...” (Madách a kérdést eredetileg jövő időben fogalmazta meg a harmadik színben.) Éva felelte rá az előadásban: „Úgy-é, úgy-é, hasonlót érzek én is / Nem így volt ám ez egykor, szebb időben.” A két előrehozott idézet után következett csak az Úr nevezetes első megszólalása a mennyekben: „Be van fejezve a nagy mű, igen. / A gép forog, az alkotó pihen.” Vidnyánszky korunk egyik alaproblémáját: a teljesség hiányának gyötrő érzését igyekezett felerősíteni. Értelmezésében a Paradcsonom a tiszta, következetes, zárt világ, melynek széthullását, a teljesség elvesztését az emberpár nem képes elfogadni. Talán azért indíthatta a produkciót ezzel a dialógussal, mert a töredezett személyiség kétségbeesett kísérletére, a teljesség felé vezető küzdelmes, gyötrelmes belső útra kívánt a korábbi előadásoknál is jobban fókuszálni. Madách drámai költeményének 4117 sorát Vidnyánszky Attila nem egyszerűen csak a felére húzta meg, hanem rendezői koncepciójának megfelelően néhol változtatott is az eredeti textuson. Az okos „belenyúlásnak” köszönhetően úgy lett rövidebb, pergőbb a szöveg, hogy nem volt hiányérzete a nézőnek, a történelmi színekben a tézis-antitézis-szintézis triadikus ritmusa, még inkább az individualizmus-kollektívizmus váltakozása, a szabadság-eszme torzulása jól felismerhetően, követhetően megmaradt.

Az előadásnak sajátos módon Lucifer volt az abszolút és megkérdőjelezhetetlen főszeplője, mindent mozgásban tartó és lüktető energiával feltöltő játékmestere. A kopaszra borotvált fejjel színpadra lépő Trill Zsolt virtuóz akrobatikussággal, az egész színpadot betöltő örökmozgó játékkal és elsöprő szenvedéllyel egészen más Lucifert hozott, mint amit a „klasszikusoktól”, például a filozófushoz illően távolságtartó, elegánsan visszafogott Mensáros Lászlótól láthattunk egykor. Trill Zsolté egy már-már rokonszenvesen pimasz, szemtelen, örült, egzaltált Lucifer, aki almával dobja meg a magasban trónoló Urat, csorgó vérű, friss hallal a szájában tumbol a római színben, az újságok címlapjára bűvészkedi magát Londonban. Páratlan mozgáskultúrája parádés szövegmondással párosult: sutto-gástól az üvöltésig hangjával széles dinamikai skálán játszott; nála az is mindegy volt, hogy teli szájjal vagy kifulladásra beszélt, mert mindig pontosan értelmezve átjött, amit el akart mondani.

A rendező meggyengítette Ádám és Éva figuráját azzal, hogy több színben is osztozniuk kellett szerepükön másokkal. Rátóti Zoltánt kellemes orgánuma predesztinálta Ádám szerepére, de csak a második előadás vége felé – különösen az űrben játszódó színben, egy hatalmas, harangszerű lámpaburán a magasba emelve – tűnt úgy, hogy teljesen felszabadultan át tudta magát adni a játéknak. Ónodi Eszter kissé fakó, sematikus Éva volt, néhol teljesen szenttelelné vált szövegmondását sem mindig lehetett érteni. A prágai és a párizsi színben tudta néhány felvillanás erejéig megmutatni, hogy több is van benne, egyéni vonások, őszinte érzelmek megmutatására is képes lenne. Ádám alteregójaként királyi Fáraó volt Tóth László Alexander Belozub csupa arany jelmezében az egyiptomi színben, Gáspár Sándor előbb méltóságteljes Miltiádész Athénban, majd fess angol úr Londonban. Cserhalmi György mindenben túl lévő, kiábrándult, alkoholista Keplert formált a két prágai

színbén; színészi játékának intenzitása, kisugárzása egy-két jelenetben felvette a versenyt Trill Zsolt elsöprö színpadi jelenlétével.

Az előadás egyik legerősebb pillanatává avatta Péter apostol felbukkanását a római színbén Blaskó Péter: olyan átszellemlt, szent dörgedelemmel adta elő szövegét a hitetlen, „korcsült nemzedékhez”, hogy a fagyoskodó nézők rögtön elszégyellték magukat. Az Éva alakváltozataiban, továbbá a római színbén Hippiaként, Konstantinápolyban Heléneként színpadra lépő Szűcs Nelli olyan szenvedélyesen, zamatosan, természetesen tudott megszólalni, énekelni, táncolni és humorral játszani, hogy már-már ő vált az előadás női főszereplőjévé. Hobo kintornás énekesként tűnt fel a londoni színbén. A rendező nem kímélte, alaposan megdolgoztatta kétszázötven fős alkalmi társulatát. Így a népes statisztéria – beleértve a debreceni Ady és a szentesi Horváth Mihály gimnázium drámai tagozatos diákjait is – az egyiptomi színbén földet talicskázott, a római orgiajelenetben hatalmas ezüst tálcákról gusztusos sült malacokat lakmározott, Konstantinápolyban vallási révületbe esett, Párizsban elszánt forradalmi tömeget adott. Ebben az előadásban az Úr nem zengő hangú basszus, hanem szinte hétköznapi figura volt: Varga József a pergamen tetején, 15 méter magasban kezdte, a darab végére lejutott a földre, és glóriáját lerakva, fehér palástjából kibújva egy munkásember állt előttünk. Ádám fogalmazta meg helyette a nevezetes záró mondatot: „Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!” Az Agnus Dei hangjaira átszellemlten megismételte ezt Éva, az Úr, majd végül a tömeg is. Lucifer pedig magába roskadt. A rendező megingathatatlan optimizmussal mintha valamiféle reményt adó, sajátos mégis-morál mellett tette volna le ezzel a megoldással a voksát.

A képzőművészeti gyökerű, karakteres képi világ alkalmazása, a sokféle szimbólummal operáló színpadi megfogalmazás mellett Vidnyánszky Attila Tragédia-produkciójának meghatározó jegye az erős zeneiség és szenvedélyesség volt. Mahler és Bruckner műveinek részletei is felcsendültek Gyüdi Sándor dirigálásával a Szegedi Szimfonikus Zenekar előadásában; a zenei anyag nagyobbik része azonban Verebes Ernő új szerzeményeként hangozott el. Vidnyánszky Attila roppant hatásosan tudott élni a muzsika atmoszférateremtő, érzelmekre közvetlenül ható erejével, és ennek az egész előadást átszövő, intenzív zeneiségnek nagy szerepe volt a sikerben. A bemutató előtti napokban több próbát is elmosott az eső, emiatt a produkció igazából nem a premierre, hanem a második – és egyben utolsó – előadásra érte el teljes készütségi szintjét. A hullámzó színvonalú színészi alakítások ellenére is összességében a 80 éves jubileumát ünneplő Szegedi Szabadtéri Játékok hagyományaihoz méltó produkció született. Bizonyosság arra: ma is érdemes műsorra tűzni Az ember tragédiáját a Dóm téren.

Hollósi Zsolt

Következő számunk tartalmából

Ősz van, és az erdőben az ősz, mint minden évszak, sajátos színekkel tudatja jelenlétét. Csak a gondolataim lebegnek látatlanul, mélyen a bensőmben, mint párafelhők a tó tükrén egy ködös éjszakán. Úgy ülök az árnyékomon, mint Robinson a maga lakatlan szigetén; egy pokrócon, egy tisztás szélén, közel Babe falvához, a Kosmaj hegy tövében. A meredélyen, a fejem fölött, egy 1943-ban vájt német háborús bunker rejtőzik. A hegyet benőtte a bozót és az erdei törpefenyő. Mellettem ül a feleségem, Lisa Swift, és hajdani iskolatársam, régi barátom, Teodor Ilić Češljar. Mulatságos, de ugyanúgy hívják, mint a tizennyolcadik századi festőt. Teodor meredten bámulja a feleségemet, olyasféle tekintettel, amelyhez hasonlót Lisa gyakran áll ki férfitársaságban s egyszer egész pontosan leírt nekem. Egy nőgyógyász tekintete lehet ilyen vizsgálat közben, vagy egy lókupecé, amikor telivér kancát mustrálgat.

(Milorad Pavić: Szellemtest. Fordította: Szabó Szilárd)

Az összetöppedt vattacsomók már alig bírják visszatartani az esőt, de a vékonyabb rétegeken még átszűrődik a napfény. Tengerparti reggeleken látni hasonlót. Próbálok tengert képzelni a templomkert helyére, de a pap hangja mindig megzavar: felváltva nevezi Isten gyermekének és tévelygő léleknek, de leggyakrabban mégis az átkos betegséget emlegeti. Vajon tényleg hisz benne, hogy a halálnak vannak fokozatai? Ha a „tévelygő lélek” örült volt, akkor egyenesen a mennyországba jut, ha öngyilkos, akkor az átoknak sosem lesz vége. De hiszen pont ezért történt minden, mert attól rettegett, hogy sosem lesz vége!

(Csutak Gabriella: Zuhanás)

És most jövök rá, hogy nem olvasok Kosztolányit. Az ő aranyos-kedves-könnyen lecsúszó költészete nem véletlenül népszerű. Közel állnak a versei a versnek egyik általános olvasatú ideájához. Szépek, rímelve, picit el is gondolkodtatnak, kellemes dolog olvasni őket. De kibírnám nélkülük egy lakatlan szigeten. Valahogy nem nagyon akadnak belém, nem kárcolnak meg, néhány kivételes verset leszámítva persze. Kosztolányinak a műveltségét tartom igazán nagyra és azt, hogy egyike azon keveseknek a magyar irodalomban, akik kihozták magukból a 100%-ot. Mindent, ami mint lehetőség bele volt kódolva.

(Interjú Szálinger Balázssal)

A jogi tematika jelenléte (a jogászság, az igazságszolgáltatás, egyes jogi problémák ábrázolása) vagy a jogra, a jogrendszerre és annak kérdéseire – legyen az kodifikáció vagy büntetőjogi reform – vonatkozó esetleges szerzői álláspontok kibontása korántsem jelenti a jog(tudomány)i szempontokat is mozgósító értelmezések lehetőségeinek végpontját. Számomra a kutatások minden tekintetben védhető és érvényes terepének tűnnek azon vizsgálódások, amelyek révén megmutathatóvá válik, miként gyakorol hatást egy-egy jogi szöveg valamely irodalmi mű szövegének a formálódására (narratív struktúrájára, cselekményvezetésére, stílusára, szóhasználatára, mondatszerkezetére stb.), azaz miként válik a kérdéses szöveget működtető poétikai eszköztár részévé, illetve miként és mennyiben határozhatja meg az interpretáció folyamatát.

(Nagy Tamás: A „Népköztársaság nevében!” avagy egy eljárás textusa a Hajnóczy-próza szövegterében)

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával



HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
DOMÁNYHÁZI EDIT korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: E-press Nyomdaipari Kft.
Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B
Felelős vezető: Engi Gábor

Internet: www.tiszataj.hu e-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440

További információ: 06 80/444-444

Egyes szám ára: 500 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1200, fél évre 2400, egész évre 4800 forint.

ISSN 0133 1167